
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Helke, Susanna

Lauluja kestävyysvajeesta

Published in:
Repeämän kuvat

Julkaistu: 01/02/2022

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Please cite the original version:

Helke, S. (2022). Lauluja kestävyysvajeesta: Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista. teoksessa *Repeämän kuvat: Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia* (Sivut 356-377). (Aalto-yliopiston julkaisusarja TAIDE + MUOTOILU + ARKKITEHTUURI; Vuosikerta 2022, Nro 1). Aalto ARTS Books.

This material is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Armotonta menoa – hoivatyön lauluja (ohjaaja Susanna Helke, 2022)

SUSANNA HELKE

Lauluja kestävyysvajeesta

*Armotonta menoa -elokuvan
keinoista ja yhteiskunnallisen
dokumentaarin ehdoista*

Tammikuun 25. vuonna 2019 uutisoitiin Esperi Caren Kristiinankaupungin hoivayksikön sulkemisesta Valviran tarkastuksissa havaitsemien puutteiden takia. Aluehallintoviraston raportissa tuotiin esiin epäkohtia liittyen riittämättömään hoitohenkilökunnan määrään, puutteelliseen perushoitoon, lääkehoidon asianmukaisuuteen, asiakkaiden hoitoisuustietojen puutteellisuuteen sekä toimintayksikön lähiesimiestyöhön. Yksikön toiminta siirrettiin kaupungille. Yhden asukkaan epäiltiin kuolleen hoitovirheen vuoksi.

Neljä päivää myöhemmin, 29.1.2019, uutisoitiin Esperi Care -yhtiön toimitusjohtajan Marja Aarni-Isohannin erosta. Sisäpiiritietojeni mukaan hän joutui poistumaan maasta ja hankkimaan turvamiehet. Julkisuudessa edellisten vuosien talouslehtien juhlima pörssikuningatar, joka kehui ”tehneensä” Suomeen monia naismiljönäärejä, pyysi virallisen tiedotteen kautta anteeksi: ”Pääpaino on työssäni ollut kasvussa ja kannattavuudessa, ja henkilöstöasiat ovat jääneet liian vähälle huomiolle. Tästä kärsii nyt koko yritys ja kaikki sen työntekijät. Olen erittäin pahoillani siitä, ja kannan vastuuni tästä virheestäni!”¹

Ohjaamani sekä yhdessä Markku Heikkisen kanssa käsikirjoittamani elokuva *Armotonta menoa – hoivatyön lauluja* on dokumentaarinen lauluelokuva vanhushoivan kriisistä. Näkökulma on hoivatyötä tekevien naisten ja ikäihmisten. Olen tehnyt elokuvan osana Sovun ja repeämän kuvat -hanketta, jonka lähtökohtana on ollut tarttua haasteeseen: miten hyvinvointivaltion kriisiä, tietynlaista näkymättömissä tapahtuvaa hyvinvointivaltion eetoksen murentumista, joka liittyy Suomessa jo 1990-luvun laman aikana alkaneeseen uusliberalistisen talouden para-

digman nousuun, on mahdollista tehdä dokumentaarisen elokuvan keinoin näkyväksi?² Valitsin tämän aiheen, koska vanhushoiva on alue, jossa hoivan eetokseen sekä tehostamiseen, mittaamiseen ja tuottavuuden korostamiseen perustuvan rahan logiikan välinen ristiriita on ehkä kirkkaimmin nähtävissä. Kuorolle sävelletyistä *laulutauluista* tuli elokuvassa keskeinen keino, tapa tehdä näkyväksi vanhushoivan kriisin taustalla vaikuttavaa syvempää syytä siihen, miksi ja miten olemme pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa päätyneet tilanteeseen, jossa hoivakodeissa on aliravittuja muistisairaita vanhuksia ja hoivatyöntekijät uupuvat työssään ja lähtevät alalta.

Kestävyysvajepuhe

Talouden kieli on läpäissyt yhteiskunnallisessa ja poliittisessa puheessa lähestulkoon kaikki yhteiskunnallisen toiminnan kentät, myös sellaiset perinteisesti aineettomin arvoin perustellut alueet kuin hoiva, opetus, sivistys, kasvatusta, taide tai kulttuuri. Koukeroinen ja merkityksiltään hämää talouskieli on ottanut hallintaansa sen, miten keskustelemme yhteiskunnallisen arvon tuottamisesta. On yhä normaalimpaa perustella talouden ehdoin, miksi hoivaamme, kasvatamme, opetamme tai tuemme taidetta tai kulttuuria. *Julkinen* sektori esitetään tässä puheessa eräänlaisena *yksityisen* sektorin parasiittinä, hallitsemattomasti paisuvana uhkana kansantalouden kestävyydelle. Keskustelu hyvinvointivaltion palveluista ja arvoista on tämän kielen avulla alistettu markkinoiden vaateille. *Armotonta menoa* -elokuvan ytimessä oleva kysymys hoivan eetoksen ja hyödyn sekä tehokkuuden ja aineellisten arvojen – rahan logiikan – välisestä ratkeamattomasta jännitteestä kiinnittyy siten havaintona ensisijaisesti kieleen. Hoivan eetoksen murtumisella on yhteys siihen, miten talouden hämää kieli on tullut osaksi poliittista retoriikkaa ja arkista puhettamme yhteiskunnassa verorahoin järjestettävien palveluiden ehdoista.

Elokuvan – ja koko Sovun ja repeämän kuvat -projektimme – innoitteena on ollut yhteiskuntateoreettinen keskustelu, jossa tätä ilmiötä

on hahmotettu.³ Esimerkiksi Wendy Brown on jäsentänyt uusliberalismiksi nimetyn paradigman merkityksiä talouspolitiikkaa laajempaan, kaikkiin yhteiskunnallisen toiminnan perusteisiin rihmastoituneena ilmiönä. Kysymys ei ole Brownin mukaan vain valtioiden harjoittamasta talouspolitiikasta tai edes pelkästään ideologiasta, jossa markkinoiden vapaudella taataan pääomia omistavan luokan voittomarginaalit. Brown luonnehtii uusliberalismia normatiivisena perustana, jossa kaikki inhimillisen elämän ja toiminnan alueet on alistettu taloudellisten arvojen, käytäntöjen ja mittausjärjestelmien alaisuuteen.⁴ Brownin havainnot avaavat – usein tyhjiksi iskulauseiksi muuntuneen uusliberalismin kritiikin – syvemmäksi näkökulmaksi siitä, miten kysymys on juuri normatiivisesta kaikkialle levittäytyvästä lähtöolettamuksesta. Talouden paradigma alistaa muunlaiset arvojen perustat. Esimerkiksi taiteen merkitystä perustellaan hyödyllä, joka on mitattavissa kansalaisia työkykyisinä pitävänä hyvinvointina tai työllisyytenä. Yhä enemmän esimerkiksi elokuvasta puhutaan työpaikkoja luovana ja kasvua tuottavana kulttuuriteollisuutena kuin taiteena, jolla olisi itseisarvoinen paikkansa yhteiskunnassa. Komiteoiden, raporttien ja kulttuuripolitiikan lobbausjärjestelmien ja alan etujärjestöjen puheeseen kietoutuessaan tästä kielestä on tullut normalisoitunut tapa, jolla myös alan toimijat ovat itse oppineet perustelemaan yhteiskunnallista arvoaan. Yhtälaila yliopistoihin on salakavalasti hiipinyt managerialismiksi kutsuttu toiminnan arvon mittaamisen ja hallinnoinnin järjestelmä, joka ilmenee jatkuvana tuloksen arviointina, yhä absurdimpia mittasuhteita saavana laskennallisten mittausjärjestelmien ohjastamana toimintana.⁵ Sivistyksen ja oppimisen itseisarvoisuus ja pedagogisen vaihdannan aineettomuus alistuu laatuarviointien, tulosjohtamisen ja keskinäiseksi kilpailuksi fragmentoidun tuloksellisuuden paineissa voimattomaksi, toisarvoiseksi ja nuhjaiseksi nostalgiaksi.

Brown käyttää termiä *homo ecomomicus* kuvaamaan tämän kaikkialle levittäytyneen näkymättömän verkon silmään joutunutta kansalaista. ”Neoliberalismi on rationaalisuutta, jonka kautta kapitalismi lopulta nielaisee ihmisyyden – ei vain pakonomaisen kaiken tuotteistamisen ja voittotavoittelun laajentamisen kautta, vaan arvottamisen muotona.”⁶

Tämä arvottamisen muoto ei Brownin mukaan vain muuta tapoja, joilla organisoimme erilaisten yhteiskunnallisten kenttien toimintaa, vaan radikaalilla tavalla muuntaa sen, miten perustelemme niiden syvintä tarkoitusta ja luonnetta.⁷

Tämä paradigman muutos vaikuttaa myös hoivan kentällä. Hoivatyö arvottuu julkisilla, verovaroilla kustannettuna työnä tuottamattomaksi kustannuseräksi, joka kestävyysvajepuheessa leimautuu aina liian kalliiksi. Hoivatyö on myös naisvaltainen ala, jolloin siihen kohdistuu kaksinkertainen yhteiskunnallisen arvostuksen puute. Havaintoon liittyy se, miten ylipäättään kansantalouksissa erotetaan yksityinen ja julkinen talous keinotekoisesti arvon tuottamisen ja jopa rahan kierron näkökulmasta.⁸ Tapa, millä julkinen ja yksityinen erotetaan kansantaloudessa erillisiksi kentiksi, ja miten edellinen esitetään poliittisen kielen avulla jonkinlaisena jälkimmäisen tuottamattomana parasiittina, on yksi oleellinen havainto elokuvani taustalla.

Brownin esittämä uusliberalismin normatiivinen logiikka toteutuu konkreettisimmin mittaamisen pakonomaisena toteuttamisena jopa alueilla, joiden arvoa, tehokkuutta, toimivuutta tai tulosta on käytännössä mahdoton täsmällisesti mitata. Hoivatyössä työtehon ja työsuoritteiden mittaaminen minuuttien tarkkuudella on arkipäivää. Tuloksen mittaaminen ja työtehtävien raportointi on myös toimintaa, joka luo jatkuvasti lisätyötä hoitajille. Hoivan kohteet, ikäihmiset, muuttuvat talouden paradigman läpäisemässä yhteiskunnallisessa puheessa vain kulueräksi – menopaineeksi, työikäisten taakaksi – joihin investoiminen on panosten ja tuotosten logiikalla mitattuna vaikeasti perusteltavissa.⁹ Näiden ilmiöiden yhteiskunta- tai taloustieteellinen syvempi analyysi ei kuitenkaan ole tavoitteeni. Kysymys on havainnoista, jotka perustelevat elokuvani aiheen valinnan ja ennen kaikkea näkökulman, josta aihetta katson.

Yllä kuvaamani ilmiöt liittyvät näkymättömissä ja hitaasti tapahtuvaan hyvinvointivaltion eetoksen murentamiseen, havaintoon, joka on ollut myös lähtökohtana Sovun ja repeämän kuvat -projektillemme. Se, millaisin tavoin tällaiset abstraktit yhteiskunnalliset murrokset on mahdollista tehdä elokuvan keinoin näkyväksi, on ollut projektimme

keskeinen haaste ja pohdinnan kohde. Kysymykset ovat kohdentuneet siten ennen kaikkea dokumentaarisen lajin ehtoihin. Taiteellisen tai tekijälähtöisen tutkimuksen hengessä tavoitteena on ollut myös katalysoida elokuvan ilmaisu, ehdotuksia ja kokeita vastauksena tuohon kysymykseen siitä, miten tällaista näkymätöntä murrosta on mahdollista tehdä näkyväksi. *Armotonta menoa* -elokuvassa käytetty metodi, laulu elokuvan ja dokumentaarisuuden yhdistelmä, on minun yritykseni vastata kysymykseen elokuvan keinoja ehdottamalla.

Tein Markku Heikkisen kanssa pitkään taustatutkimusta ja ennakkotyötä edellisen hallituksen kaavailemasta sote-uudistuksen prosessista. Poliittisen prosessin kintereillä pysyminen osoittautui elokuvan rahoitusprosessin hidasliikeisyyden vuoksi mahdottomaksi, sillä käänteet poliittisissa päätöksissä tapahtuivat liian nopeasti. Lopulta uudistus-hankkeen täydellinen kaatuminen johti ratkaisuun elokuvan kulman kääntämisestä. Samaan aikaan vanhushoivan kriisi nousi uutisotsikoihin. Syntyi oivallus: elokuvan oleellinen kulma kiteytyy parhaiten juuri vanhushoivan ongelmassa. Poliittista ilmatilaa hallitseva kestävyysvajepuhe ja mielikuvat väärinpäin kääntyneistä väestöpyramideista, hallitsemattomana paisuvasta julkisesta sektorista, menopaineista ja kustannuskiihdyttimistä ovat keskeinen osa oman aikamme katastrofiviestintää. Taivas on putoamassa niskaamme, mutta uhkakuvan maalaavat talouspolitiikan virkamiehet kuivin, etäisin ja merkityksiltään hämärin käsittein. Erityisesti väestön ikääntymiseen ja työtä tekevän väestön vähenemiseen liittyvää, työllisten ja työtä tekemättömien määrän vinoutunutta suhdetta maalaavaa kestävyysvaje-käsitettä toistetaan julkisessa puheessa kuin mantraa. Mutta mistä – tai keistä – oikeastaan puhumme, kun puhumme kestävyysvajeesta?

Hoivan eetoksessa on kysymys arvoista, jotka ovat syvässä merkityksessä vain eettisiä. Ei ole mitään lujaa taloudellista perustetta sille, miksi haluamme yhteiskuntana varmistaa, että ihminen saa hyvää hoivaa viimeiseen hengenvetoonsa asti. Ikäihminen ei enää kunnoudu veronmaksajaksi, talouden kannalta viimeisiä vuosiaan elävä ihminen ei enää palaudu yhteiskunnan tuottavaksi ja veroja maksavaksi jäseneksi hoivaa saatuaan. Toisin kuin esimerkiksi lapset, vanhusta ei voi ajatella

tulevaisuusinvestoinniksi. Vanhusten hyvän hoivan perusteeksi jää vain ja ainoastaan eettinen syy: ajatus jakamattomasta ihmisarvosta, joka on kirjattu perustuslakiimme. Ainoa talouden käsittein ymmärrettävä peruste on työnjaollinen. Kun yhteiskunta ottaa vastuuta vanhuksista, omaisten työpanos omien sukulaistensa hoivaamisen sijaan vapautuu työelämän käyttöön. Kaikki muu palautuu aineettomiin arvoihin: käsityksiimme hyvän elämän arvosta ja merkityksestä, hyvän elämän itseisarvosta elämänkaaren kaikissa vaiheissa.

Dokumentaarinen lauluelokuva

Elokuvassa *Armotonta menoa* pyrkimykseni on katsoa ja elokuvallistaa tätä hoivan eetoksen sekä hyödyn ja rahan logiikan, talouden paradigman, välistä vääjäämätöntä ja ratkeamatonta jännitettä ja ristiriitaa. Elokuvan keskeiseksi keinoksi muotoutui kuoroteokseksi sävelletyn lauluelokuvan ja havainnoivan dokumentaarin yhdistelmä. Elokuvassa on siten myös havainnoiden kuvattuja dokumentaarisia kertomuslinjoja, joissa jonkun henkilön kokemus on keskiössä. Rakennan siten myös samastumispintaa tarinahahmojen avulla.

Keskeinen tarinalinja on Attendon hoivayksikön tulo pieneen Koillis-Savon Kaavin kuntaan sekä kunnan aktiivisen eläkeläisporukan keskuudessa syntyvä hiljainen kapina. Kunta on tehnyt vanhushoivan ulkoistamisesta päätöksen, johon kuntalaiset, hoivakodin mahdolliset tulevat asukkaat, eivät ole voineet osallistua. Päätös on tehty pimennossa, demokraattisen prosessin ulottumattomissa. Uuden hoivakodin kuoppaa kaivetaan koko elokuvan ajan ja lopussa eläkeläiset pääsevät koronamaskkeissaan katsomaan uutuuttaan kiiltävää valmista rakennusta. Tämän tarinasäikeen näkökulmahahmoina olevien eläkeläismiesten, kahden Väinön, muistisairaat vaimot tullaan pian siirtämään uuteen hoivayksikköön. Väinöt käyvät laulamassa vaimoilleen hoivakodissa. He kantavat syyllisyyttä siitä, etteivät enää pysty hoitamaan puolisoitaan kotona, ja kunnan oma tuttu hoivakoti on heidän toiveissaan ollut paikka, jossa vaimot saisivat viettää loppuelämänsä. Julkisuuteen noussut keskustelu

yksityisten hoivajättien ongelmista aiheuttaa huolta ja pelkoa tulevasta.

Toinen keskeinen tarinalinja elokuvassa on lähihoitaja Tiinan kertomus. Hän oli jo vuonna 2011 ensimmäisiä hoitajia, joka toi julkisuudessa esiin suurten hoivajättien hoivayksiköiden ongelmia aikana, jolloin markkinat olivat juuri avautuneet isoille yksityisille hoivayrityksille. Hän menetti työnsä, koska uskalsi puhua, ja joutui sekä kaupunkinsa että yksityisen hoivajätin taholta mustalle listalle. Tiina on nyt töissä säätiöpohjaisessa hoivakodissa, jossa kokee voivansa tehdä työtään eettisesti kestävästi, mutta muistot menneestä palaavat mieleen ja uniin. Tiinan kertojaäänessä rakentuu kuva eettisesti rohkean hoitajan kohtalosta hoiva-alalla. Suunsa avaavat saavat maksaa. Työpaikan menettämisen pelko on pienituloiselle raskas taakka.

Kolmannessa dokumentaarisessa elementissä luon katseen vanhus-
hoivan digiloikkaan. Elimäenkadun etähoivakeskuksessa hoivatyön tekijät istuvat vierekkäisissä kuutioissa kuin puhelinmyyjät ja soittelevat kymmenille vanhuksille päivässä ohjaten lääkkeenottoa, ruokailua ja jumppahetkiä. Kustaankartanon muistisairaiden osaston johtaja Jaana kollegoineen osallistuu Helsingin kaupungin Kustis Goes Digi-hankkeeseen, jonka puitteissa kokeillaan ja kehitetään erilaisia digitaalisia apuvälineitä muistisairaiden hoivassa. Jaana on lähtenyt mukaan EU-rahoitteisen sosiaalisen Sara-robotin kehitysprojektiin. ”Modern, technical... that’s happened”, intoa puhkuva Jaana toteaa robottihylje Paro kainalossaan. Robotti Sara kulkee hoivakodin käytävillä ja kohtaa muistisairaita vanhuksia. Koominen surumielisyys sävyttää näitä ihmisen ja vuorovaikutteisen robotin kohtaamisia.

Säveltäjä Anna-Mari Kähärän kuoroteoksiksi säveltämät laulut luovat särön dokumentaariseen realismiin. Laulujen riimit leikittelevät talouskielen sanastolla, ja osa niistä perustuu saamiimme hoivatyöläisten kirjeisiin, joista Kähärä on säveltänyt lauluksi muuntuvia tunnustuksia. Hoivatyön laulujen avulla piirtyy kuva hoivatyön arjen absurdeista yksityiskohdista. Niitä laulavat hoivatyöläiset hoivatyön paikoissa. Kestävyyssvajelaulua laulavat Kaavin eläkeikäiset elokuvan tapahtumiin liittyvillä näyttämöillä. Kutsun näitä kohtauksia laulutauluiksi. Dokumentaarisen realismin ja laulutaulujen välille rakentuvan jännit-

teen kautta pyrin sysäämään katsojaa näkemään poliittisessa kielessä totunnaiseksi ja *järkeväksi* muuttuneen taakse. Tämä kieli kaikessa absurdiudessaan koskettaa elokuvan dokumentaarisissa tarinasäikeissä esiintyviä henkilöitä. Laulutaulut luovat katkoksia, heittävät katsojan, toivoni mukaan, näkemään ja kuulemaan jotakin, joka on ikään kuin tarina tarinan takana. Kestävyysvajepuhe on kapulakieleen kätkeytyä väkivaltaa, jolla meiltä on viety oikeus puhua yhteiskunnallisista oikeuksistaamme. Talouden kielen realismi on ehdotonta ja vääjäämätöntä. Se tukkii vastarinnan suut niiltä, jotka yrittävät keskustella vaihtoehdoista. *Armotonta menoa* -elokuvan ytimessä oleva havainto on: niin kauan kuin kestävyysvajepuhe hallitsee suhdettamme väestön ikääntymiseen, vanhuksiin ja vanhuuteen, vanhushoivan kriisi ei ratkea.

Lajin ehdot

Kysymys siitä, *miten* voi tai *voiko* jotakin tehdä dokumentaarisen elokuvan keinoin näkyväksi, palautuu kysymyksiin dokumentaarisen lajin ehdoista. Erityisesti haaste liittyy ”sosiaalisen” dokumentarismien perinteestä ja konventioista nouseviin olettamuksiin siitä, millaisin tavoin dokumentaarinen elokuva voi olla ”yhteiskunnallista” tai ”poliittista”. Sovun ja repeämän kuvat -tutkimushankkeen kysymykset ovat liittyneet ennen kaikkea sosiaalisen ja yhteiskunnallisen dokumentaarin perinteen reunaehtoihin. Kysymys konventioista, niistä nousevista edellytyksistä ja kätkeytyistä oletusarvoista sekä dokumentaarisen elokuvan muotoon, metodiin ja ilmaisuun liittyvistä näkymättömistä rajoista, on ollut ikään kuin seinä, jota vasten olen elokuvaani tehdessä kysymysteni palloa heitellyt. Aiemmin esittämäni kysymys siitä, miten esimerkiksi hoivatyön kriisin taustalla vaikuttavaa talouskielen ylivaltaa voi tehdä näkyväksi, asettuu toisin sanoen kysymykseksi siitä, mitä haasteita, reunoja ja rajoja lajin perinne asettaa, joiden yli minun on ollut välttämätöntä astua. Projektillamme osallistumme siten tekijälähtöiseen teoreettiseen keskusteluun dokumentaarisen lajin ehdoista. Avaan tässä artikkelissa joitakin näistä konventioihin kätkeytyvistä olettamuksista.

Vanhushoivan kriisiä voisi kuvata haastatellen kokijoita, näkijöitä tai asiantuntijoita. Journalistinen näkökulma ei kuitenkaan ole ollut tavoitteeni. Elokuvallisuus on aistittavan muodon antamista sellaiselle, jota ei voi muulla tavoin väitellä todistaa tai esittää. Elokuvallisuus on maailman havaitsemista kuvan, äänen, tilan, ajan, rytmin ja myös musii-kin synnyttämän aistisen kokemuksen kudoksessa. Elokuva tuo ihmisen toiminnan ja läsnäolon aistittavaksi. Elokuvan keinoissa ei – oman näkemyseni mukaan – ole ensisijaisesti kysymys informaatiosta, tiedosta tai faktoista, vaikka dokumentaarinen elokuva voi parhaimmillaan niitäkin välittää. En ole koskaan käyttänyt esimerkiksi haastatteluja elokuvissani, koska vierastan keinoja, jotka rikkovat elokuvan diegeettisen ajan ja tilan kokemuksen. Haastattelu on keino, joka viittaa johonkin elokuvan tarinatil-tilan ulkopuolella tapahtuvaan: haastateltava puhuu haastattelijalle ja hänen kauttaan katsojalle. Neljäs seinä rikkoutuu.

Havainnoivan dokumentaarin perinteestä ammentaen olisin voinut, *direct cinema* -ihanteiden myötäisesti, seurata tilanteisiin puuttumatta tapahtumia, ihmisten toimintaa, kohtaloa ja tarinaa sellaisena, kuin se kameran edessä tapahtuu. Elokuvassa on havainnoiden rakennettuja kohtauksia ja tarinalinjoja, mutta suoran havainnoivan dokumentaarin keinot eivät täysin yltäneet elokuvani ytimessä olevan oleellisen näkökulman näkyväksi tekemiseen. Elokuvan keskeinen havainto, aiemmin kuvaamieni ilmiöiden kimppu, ei ole jotakin, joka ensisijaisesti *tapahtuu* jossakin tai jollekin. Talouden paradigman valta hoivatyön arvon määrittäjänä on jotakin niin abstraktia ja näkymättömissä todentuvaa, etten olisi tavoittanut ”kuvaa” tuosta ilmiöstä seuranta-dokumentin keinoin.

Olisin voinut myös nostaa elokuvan keskiöön yhden päähenkilön, jonka tarinaan katsoja olisi voisi eläytyä. Tämä on yksi keskeinen yhteiskunnallisen dokumentaarin strategia: havaintoa jostakin yhteiskunnallisesta ilmiöstä kuvataan jonkin yhteiskunnallisen murroksen uhrin kertomuksen kautta. Yksilöiden kokemus on *Armotonta menoa* -elokuvassa läsnä, mutta niitä tärkeämmäksi osoittautui tarve kohottaa katsomaan yksilökokemusten yli johonkin tapahtuvan takana ja kätkössä olevaan. Ennemmin kuin vain kriisin uhrien todistusvoima

–kokemusten ja koettujen vääryyksien saattaminen tarinalliseen muotoon – *Armotonta menoa* -elokuvan ytimessä on yritys tehdä näkyväksi ristiriita ja epäsuhta, joka jännittyy hoivan eetoksen sekä rahan ja hyödyn logiikan välille. Tämä on tarina tarinoiden takana, eräänlainen elokuvan metakertomus. Kysymys on ilmiöstä, joka ei *tapahdu* missään tiettyssä paikassa, tilanteessa tai toiminnassa. Kysymys on aiemmin kuvaamalla tavalla ilmenevästä paradigmasta, joka on läsnä kaikkialla ja läpäisee lähestulkoon kaikki yhteiskunnallisen toiminnan kentät juuri poliittiseen puheeseen kätkeytyvän tyhjän talouskielen avulla.

Sosiaalisen dokumentaarin syntypisteinä voi pitää viime vuosisadan alun dokumentaarista valokuvaa ja toisaalta 1930-luvun suuren laman aikaista vaihetta, jolloin esimerkiksi brittiläisen dokumenttiliikkeen perustaja John Grierson määritteli uuden elokuvan lajin yhteiskunnallisia tehtäviä. Juuri Grierson antoi lajille nimen *documentary film*.¹⁰ Jacob A. Riis ja Lewis Hine ovat esimerkkejä 1900-luvun alun varhaisista valokuvadokumentaristeista, joiden työssä kiteytyi sosiaalisen dokumentaarin tavoitteet, yhä omassakin ajassamme vaikuttavat olettamukset tekijän suhteesta aiheeseen, kohteisiin ja lajin tehtäviin. Kutsun tätä suhdetta muutosagendaksi.¹¹ Muutosagendalla tarkoitan asetelmaa, jossa tekijä ikään kuin ennalta tietää, mikä yhteiskunnassa on väärin, mutta myös sen, miten tuo yhteiskunnallinen ongelma on ratkaistavissa. Muutosagendassa on kysymys näkymättömästä suhteesta materiaaliin, elokuvan keinoihin sekä kerronnan strategioihin. Katsoja asemoidaan katsomaan elokuvassa esitettyä muutosagendan ohjaamalla tavalla. Tämä ei tarkoita, että tekijä kirjaimellisesti kertoo elokuvassaan, mitä elokuvassa esitetystä pitäisi ajatella. Kysymys on elokuvantekijän kätkeytyä ja näkymätön suhteesta dokumentaariseen elokuvaan lajina ennen kaikkea muutoksen *instrumenttina*.

Tämä instrumentaalinen suhde juontuu jo varhaisista sosiaalisen dokumentaarin muodoista. Varhaiset dokumentaariset valokuvat eivät olleet tekijöilleen ensisijaisesti esteettisiä artefakteja, vaan visuaalista todistusaineistoa. Sekä Riis että Hine olivat reformisti-journalisteja, jotka tekivät näkyväksi sosiaalisia epäkohtia käyttämällä valokuvia todistusaineistonaan argumentoidessaan lapsityövoiman lakkauttami-

sen tai New Yorkin purkamisen puolesta. Valokuvat olivat siten ensisijaisesti instrumentteja yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Heidän tuotantonsa kohottaminen kaunotaiteen kaanoniin tapahtui vasta myöhemmin.¹²

Sosiaalisen dokumentaarin perinteeseen kätkeytyy samanlainen suhde subjekteihin kuin oikeudenkäynnissä oikeusjärjestelmän rituaalina. Oikeudellisissa prosessissa todistusaineiston ja todistajien tehtävä on *todistaa*, palvella vastakkain asetettujen ja valmiiksi asemoitujen argumenttien edistämistä. Todistaja ei saavu oikeussaliin ilmaisemaan vain omaa kertomustaan. Todistajien subjektiisuus, ruumiillisesti läsnä ollessaan, alistuu institutionaalisen prosessin osana toimivien syyttäjien tai puolustusasianajajien määrittämän kertomuksen palvelukseen. Oikeusjärjestelmällä performatiivisena käytäntönä on siten paljon yhteistä muutosagendan myötäisen sosiaalisen dokumentaarisen elokuvan kanssa. Paitsi vakavuuden ja selvyiden diskurssi, jolla Bill Nichols on dokumentaarista elokuvaa määritellyt,¹³ lajiin on syvälle juurtunut tehtävä yhteiskunnallisen muutoksen instrumenttina.

Armotonta menoa -elokuvan todistajista suuri osa ei halunnut esiintyä omilla kasvoillaan elokuvassa. Vanhushoivassa työskentelevillä hoiva-alan työntekijöille suuntaamamme kirjoituspyyntökampanja tuotti meille valtavan määrän aineistoa. Saimme kertomuksia työn arjen kokemuksista ja epäkohdista: laiminlyönnistä, väsymyksestä, kiireen ja tehostamisen konkretisoitumisesta työtehtävissä, hoivan etiikan murenemisestä, säästöjen vaikutuksista. Mutta valtaosa sähköpostikampanjaan vastanneista hoitajista kirjoitti, ettei uskaltaisi puhua kokemuksistaan kameran edessä, koska pelkäsi työpaikkansa menettämistä tai muita seuraamuksia työnantajan taholta.

Lauluelementti keinona mahdollisti sen, että saatoinkin jakaa nuo kokemukset elokuvallisesti puhuttelevalla tavalla, vaikka asianosaiset itse eivät olleet valmiita tulemaan kameran eteen. Lauluiksi sävellettyinä, kun muut edustavat heitä laulajina, todistukset muuttuvat anonymieiksi, mutta samalla katse suuntautuu kollektiivisiin merkityksiin: hoivatyön tekeminen ei ole enää mahdollista eettisesti kestäväällä tavalla, ja tämä koskee heitä kaikkia, yhdessä. Elokuva todistaa hoivatyöntekijöiden

kirjeissä kerrotun avulla tapahtumista, jotka ovat tapahtuneet jossakin ja jollekin. Kysymys on siten dokumentaatiosta. Se, että nämä laulujen yksityiskohdat ovat totta ja laulettu sanat ovat suoraan hoitajien kirjeistä, on elokuvassa äärimmäisen merkityksellistä.

Todistusten voima ei perustu kuitenkaan ”aitojen” todistajien ruumiilliseen läsnäoloon. Päinvastoin en tietoisesti kohdenna katsojan uteliaisuutta siihen, kuka ja millainen on se, jolle tämä kaikki on tapahtunut. Samalla tavalla kuin laulaminen keinona, tämä nimetön joukko kirjeistä nousevine todistuksineen suuntaa katseen yksittäistapausten yli. Halusin kohdentaa katseen yksittäiset kertomukset ylittävään logiikkaan. Kysymys on korroosion kaltaisesta ilmiöstä, joka murentaa hoivatyön ehtoja ja lopulta sen eetosta. En halunnut, että katsoja pelkästään kuuntelisi ja kokisi empatiaa vaan katsoisi kohti ja kuuntelisi jotakin ääriviivatonta, hahmotonta, hajuttomaksi muuntunutta, joka *mahdollistaa* sen järjettömyyden, jota he työssään kokevat. Se, miten mittaamisesta, työsuoritteisiin käytetyn ajan laskemisesta minuutin tarkkuudella, juustosuikaleissa säästämisestä, kahvitaukojen poisjättämisestä, juoksemisesta työssä, eväiden syömisestä yhdessä piimälaseja kaatelevien muistisairaiden kanssa ajankäytön tehostamisen vuoksi, lattialle pudonneista ja siellä aamuun asti nukkuvista vanhuksista sekä yksin yövuorossa työskentelevistä hoitajista on tullut täysin normalisoituneita hoivatyön realiteetteja, on oleellisempaa kuin se, mitä yksittäinen hoitaja on työssään kokenut. Se, että minun oli kerrottava näistä kokemuksista hoivatyöntekijöiden kohdalla anonyymisti, oli lopulta oleellinen seikka, joka pakotti minut käyttämäni lauluelementin äärelle.

Uhrimotiivi, äänen antaminen ja radikaali tasa-arvo

Yksi tapa yhteiskunnallisen dokumentaarin perinteessä on kertoa jostakin yhteiskunnallisesta kriisistä tai epäkohdasta tekijän havaitseman epäkohdan uhrien kertomuksen kautta. Uhrimotiivi on yksi keskeisin keino, jolla dokumentaarisen elokuvan tekijät kokemuksellistavat yhteiskunnallisia ilmiöitä.¹⁴ Uhrimotiivi paikantaa yhteiskunnallisen epäkoh-

dan merkitykset yhteiskunnallisten kriisien, epäkohtien tai murrosten uhrien kokemuksiin suunnaten katsojaa empatian kautta eläytymiseen. Yhteiskunnallisen murroksen tai kriisin oleelliseksi hahmoksi muodostuu siten ylevöittävä uhrikuva. Osattomat ovat olleet, aina varhaisissa dokumentaarisen valokuvan vaiheista lähtien, mykkiä ja vakavia osattomuutensa todistajia.¹⁵

Uhrimotiivi paikantaa kertomukset yhteiskunnallisen osallisuuden ja osattomuuden jakolinjoista yksilöllistettyyn kokemuksellisuuteen, jalon ja ylevöittävän kärsimyksen esityksiin ennemmin kuin rakenteiden, olosuhteiden tai historiallisen kontekstin näkyväksi tekemiseen. Dokumentaarisessa elokuvassa sentimentaalisen myötätunnon synnyttämiseen perustuva dramaturgia on usein uhrimotiivin läheinen liittolainen. Katsoja kutsutaan myötäelämiseen, jonka kohteena on häviäjän ylevöitetty antisankarin osa.¹⁶ Uhrimotiivi keskeisenä dramaturgisena työkaluna suuntaa myös dokumentaaristen elokuvien tekijöiden havainnot aiheisiin, joissa yhteiskunnallisissa ilmiöissä ja murroksissa tällaisia uhriasetelmia voi ylipäättään tunnistaa. Strategiaan kietoutuu myös ongelmallinen valmiiksi asemoitu suhde elokuvan kohteisiin yhteiskunnallisten olosuhteiden voimattomina ja äänettöminä kohteina. Tiedostamattamme toisinnamme elokuvantekijöinä sentimentaalisen samastumisen dramaturgisessa kehyksessä vallitsevia yhteiskunnallisia osattomuuden ja osallisuuden jakolinjoja. Uhreina kuvattujen subjektien toimijuudesta tulee alistunutta osattomuuden osan vahvistamista.

Progressiivinen muutosagenda, instrumentaalinen suhde dokumentaariseen elokuvaan lajina sekä uhrimotiivi ovat toisiinsa kytkeytyviä konventioita, jotka varjostavat yhä sitä, miten ymmärrämme dokumentaarisen elokuvan tehtävän erityisesti silloin, kun tavoitteena on sosiaalisen tai yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaaminen. Ihmisen elämä taipuu uhrinarratiivin muottiin kuitenkin vain pakottamalla. Samoin ihmisen elämä ja tahto, halu tulla nähdyksi *tietyntlaisena*, ylitää aina vääjäämättä sen, mihin instrumentaalisesti muutosagendan puitteissa haluamme heidän tarinaansa käyttää. Ihminen ei ole koskaan vain tapausesimerkki, mutta muutosagenda dramaturgiaa ohjaavana keinona perustuu siihen, että elokuvantekijä *käyttää* kohteita, tarina-

hahmoja ja elokuvan henkilöitä nimenomaisesti juuri *esimerkkeinä* yhteiskunnallisesta epäkohdasta. Historiassa elävän ihmisen kertomus ei kuitenkaan koskaan ole kavennettavissa vain yhteiskunnallisen epäkohdan esimerkiksi tai tunnuskuvaksi. Uhrimotiivia hyödyntävien dramaturgisten valintojen avulla se voidaan elokuvan tarinallisessa tai retorisessa kehyksessä sellaiseksi helposti rakentaa.

Myös äänen antamisen missio on sosiaalisten ja yhteiskunnallisten aiheiden käsittelyyn erityisesti dokumentaarisen elokuvan perinteessä yksi keskeinen dokumentaristien eetosta kannatteleva asenne. Kysymys on hyvää tahtovan progressiivisen politiikan ytimeen syvälle kiinnittyneestä motiivista, jonka voi löytää niin ihmisoikeusdiskursseista, sosiaalipolitiikkaa ohjaavista ohjelmista kuin dokumentaristien tavoitteista. Hyvää tarkoittavan äänen antamisen haluun kätkeytyy kuitenkin ongelmallinen suhde Toisiin, elokuvan kohteina oleviin, marginaaliksi määriteltyihin, jota olen pohtinut ranskalaisen filosofin Jacques Rancièren ajattelun inspiroimana.¹⁷ Äänen antamisen ele olettaa Toisen äänettömäksi, joksikin, jolle toimijuus ja ääni on lahjoitettava. Hyvää tarkoittavan auttajan ja autettavan välinen suhde on holhoava ja hierarkkinen. Hyvän tarkoittavien yhteiskunnallisten eleiden, tekojen ja motiivien ilmausten taakse jää kätköön se, miten ymmärrämme suhteemme käyttämiimme institutionaaliin hyvän edistämisen muotoihin, rakenteisiin tai käytäntöihin.

Ranskalaisen aikalaisfilosofin Jacques Rancièren ajattelun keskeinen, koko hänen tuotantonsa läpäisevä perusta on radikaali ajatus tasa-arvosta *lähtökohtana* ennemmin kuin *päämääränä*. 1800-luvulla vaikuttaneen Jacob Jacotot'n radikaalin pedagogian filosofian inspiroimana hän on esimerkiksi kirjoittanut älyjen tasa-arvosta ja purkanut pedagogisiin instituutioihin ja rakenteisiin, oppimisen ja opettamisen, oppilaan ja opettajan välisiin hierarkioihin liittyvää holhoavaa asetelmaa, jossa oppijan ja opettajan älyt ja kyvyt asettuvat jo lähtökohtaisesti epätasa-arvoiseen suhteeseen toisiinsa.¹⁸ ”Ensimmäinen asia minkä oppilas oppii, on hänen oma kyvyttömyytensä. Näin opetustilanne jatkuvasti vahvistaa käytännössä oman ennakko-oletuksensa: älyjen epätasa-arvon. Jacotot kutsui tätä loputonta vahvistamista tyhmistä-

miseksi”, Rancière on kirjoittanut.¹⁹ Ajatus älyjen tasa-arvosta kiistää mestari-kisälli- tai opettaja-oppilas-asetelmiin salakavalasti kätkeytävän etäisyyden ja hierarkian, tyhmentävän kehän, jossa oletusarvoisesti opettaja pyrkii kuromaan umpeen tuota etäisyyttä, mutta jota hän jatkuvasti vääjäämättä uusintaa ja kasvattaa. Samansuuntaisesti, radikaalin tasa-arvon lähtökohdista, Rancière on haastanut länsimaisen filosofian historiassa esille tulevaa tapaa lähestyä osattomuutta. Hänen mukaansa jo Platonista lähtien länsimaisessa ajattelussa on rakennettu erottelu niiden välille, jotka *ajattelevat* ja niiden, jotka *tekevät*.²⁰ ”Työläinen”, ”kansa” tai ”köyhä” on rakennettu ajattelun kohteeksi, joita ajatellaan valmiina, pysyvinä ja monoliittisinä kategorioina, jotka tässä ajattelussa toisinnetaan äänettöminä osapuolina. Filosofit lahjoittavat kategori-
aansa suljetuille äänettömän osan.

Rancièren ajatus älyjen tasa-arvosta kaiken läpäisevänä lähtökohtana ennemmin kuin päämääränä haastaa erityisesti sosiaalisen dokumentaarin perinteeseen pinttyneen äänen antamisen tehtävän. Rancièren ajattelussa tasa-arvo ei ole jotakin, joka lahjoitetaan emansipatoristen projektien, valtioiden tai sosiaalisten ohjelmien myötä niille, joilla sitä ei ole. Tasa-arvo on lähtökohta. Äänen antamisen ele olettaa kohteidensa äänettömyyttä ja mykkyyttä. Tällä en tarkoita, että kukaan tekijä, itseni mukaan lukien, olettaisi kirjaimellisesti ihmisten kyvyttömyyttä puhua puolestaan. Lähestyessämme elokuvan keinoin muiden todellisuutta, käyttäessämme Toisten elämää elokuvan materiaalina, on välttämätöntä ajatella syvemmin, millaisiin ennakkoehtoihin suhteemme kertomuksen protagonisteihin perustuu. Äänen *antaminen* on metaforinen ilmaisu, joka kätkee konventioihin pinttyneen olettamuksen elokuvantekijän suhteesta kohteisiinsa. Tämä olettamus asemoi tekijän ja kohteen toimijuuden ehdot epäsuhtaisiksi.

Elokuvan kohteet, varsinkin silloin, kun kysymyksessä on jo valmiiksi yhteiskunnallisessa puheessa marginalisoitujen ryhmien edustajat, tiedostamattomasti oletetaan kyvyttömiksi määritellä oman toimijuutensa ehtoja. Tila, jonka tekijä ammattinsa luoman valta-asetelman puitteissa kohteidensa puheelle suo, on ennalta määriteltä. Äänen antamisen tehtävä toteutuukin paradoksaalisesti usein vastakohtanaan.

Muutosagendan, uhrimotiivin ja äänen antamisen konventiot muodostavat dokumentaarisen elokuvan käytännön, jossa elokuvantekijällä on valmiiksi määritelty suhde kuvaamaansa todellisuuteen; hän *käyttää* protagonistejaan tarinahahmoina tai todistajina argumenttinsa esi-merkkinä ja todistusaineistona. Oikeudenkäynnin käytäntöjen tavoin todistajien ruumis on tarpeellinen ja merkityksellinen vain todistaakseen siitä, mistä elokuvantekijä haluaa kertoa.

Se, että tarttuisin johonkin yksittäiseen henkilöön ja hänen tarinaansa, paikantaisin hoivakriisin ilmiönä jonkun yksittäisen uhrin, kokijan, kertomukseen, tuntui elokuvan teeman kannalta riittämättömältä. Vielä vähemmän halusin esittää ikäihmiset tai hoivatyön tekijät uhreina. Elokuvassa on ikään kuin kaksi kuoroa, jotka todistavat vanhushoivan kriisin todellisuudesta. Kaavin hiljaista kapinamieltään osoittavat eläkeläiset laulavat laulutauluissa talouspuheen kieltä, mutta he puhuvatkin itsestään. ”Me olemme kestävyysvaje, väärinpäin kääntyneen pyramidin lavea latva”. He uhmaavat tuon tyhjän kielen voimaa, antavat sille hirtehsin sävyin sen väkivaltaisen merkityksen takaisin: te puhutte meistä, kun te puhutte kestävyysvajeesta. Koukeroiseen talouskieleen kätkeyssä poliittisessa retoriikassa lakaistaan sivuun kestävyysvaje-puheella sukupolvi, joka on ollut rakentamassa hyvinvointivaltiota. Halusin luoda mustan huumorin sävyllä leikitteleviä kapinalauluja, joita laulavat – vailla pyyntöä sääliin tai myötätuntoon – ne, joista talouskielen eufemismein puhutaan: pienen Kaavin kunnan eläkeläiset. Toinen elokuvan metakertomusta rakentava elementti on hoivatyöntekijöiden kuoron laulutaulut. Yhtä lailla lakonisen uhmakkaasti he laulavat julki arkisen työn absurdeihin yksityiskohtiin kätkeyttä väkivaltaa. Laulujen toteava uhma on sävy, jolla haluan rikkoa uhriasetelman. Hoivatyön naiset eivät valita. He ovat saaneet tarpeekseen.

Poliittinen repeämänä

Progressiivinen muutoksen halu on ollut merkittävällä tavalla läsnä sosiaalisen dokumentaarin, niin valokuvan kuin elokuvan, perinteessä,

kuten olen aiemmin tuonut esiin. Tunnistan tämän eetoksen itsessä-nikin. Muutoksen halu on välttämätön edellytys yhteiskunnalliselle olemiselle, jota kannattelee oikeudenmukaisuuden pyrkimys, ja se on oleellinen progressiivisen politiikan lähtökohta. Taiteen ja poliittisen suhde, benjaminilaisesti ilmaistuna poliittisen estetisoiminen tai esteettisen politisoiminen, kätkee sisäänsä kuitenkin vaativia kysymyksiä. Se, millä ehdoilla taide voi ylipäättään olla *poliittista*, tuottaa katkoksia ja haastaa ymmärrystämme osastamme yhteiskunnallisessa ”todellisuudessa”, ei ole yksiselitteinen kysymys.

Elokuva taipuu myös propagandaksi erittäin helposti. Propaganda on elokuvan ja taiteen keinona ollut yhteydessä totalitarismin historiallisiin vaiheisiin, esimerkkinä niin Leni Riefenstahlin kansallissosialismia idealisoivat ja estetisoivat elokuvat natsi-Saksassa kuin Neuvosto-Venäjän ideologisesti määritellyt estetiikan reunaehdot sosialistisessa realismissa. Propagandan ja valistuselokuvan perinne on vanha ja vahva juonne erityisesti dokumentaarisen lajin historiassa. Jo John Grierson puhui ja kirjoitti avoimesti ”totalitarismista hyvän vuoksi” brittiläisen dokumenttiliikkeen periaatteita määritellessään.²¹ Hän kiteytti ymmärryksensä dokumentaarisen elokuvan tehtävästä metaforalla vasarasta, jolla tekijä takoo yhteiskunnallista valistusta.²² Griersonin johtaman dokumenttiliikkeen elokuvat olivatkin poeettista elokuvailmaisua hyödyntäviä didaktisia valistuselokuvia, joilla vahvistettiin hyvinvointivaltion rakentamisen eetosta ja rationaalisuutta.²³ Valistuksen missio on siten lujasti kiinnittynyt dokumentaarisen elokuvan lajin perinteeseen. Elokuvan *Armotonta menoa* taustalla oleviin havaintoihini ja niiden esittämisessä käyttämiini keinoihin liittyy myös kysymys jotakin valmiiksi ajateltua näkökulmaa propagoivan kerronnan sudenkuopista. Tämä on ollut yksi tärkeimmistä dilemmoista, joita olen pohtinut prosessin aikana.

Keskustelulla poliittisen taiteen ehdoista on myös pitkä historia, jota en tässä artikkelissa voi seikkaperäisesti avata. Walter Benjamin esimerkiksi haastoi fasismin ilmentämän poliittisen estetisoimisen ja ehdotti vastalääkkeeksi esteettisen politisoimista kommunismissa. Benjaminin ajatus kommunismista sijoittuu aikaan, jossa Neuvosto-Venäjän totali-

tarismin historia ei ollut täysin realisoitunut lännen vasemmistolaiselle älymystölle, ja siten hänen ajattelunsa on ymmärrettävä ajallisessa yhteydessään. Yksittäisen teesin merkitys saa rinnalleen hienojakoisempaa ajattelua, jos hänen näkemyksiään tarkastelee kokonaisvaltaisemmin. Ajatusta estetiikan politisoimisesta on Benjaminin ajattelun kokonaisuudessa vaikea kaventaa kutsuksi ideologiseen taiteeseen tai vielä vähemmän sosialistiselle realismille ominaiseen kommunistisen puoluekoneiston määrittelemän ideaalikuvaraston tuottamiseen.

Esimerkiksi ranskalainen kirjailija Edouard Louis on haastanut oman aikansa ranskalaisen kirjallisuuden kentän vetäytymisen poliittisesta. ”Kaikki kirjailijat ovat poliittisia, vaikkeivat ymmärtäisikään sitä. Epäpoliittisuus vain vahvistaa asioiden tilaa, se on vallassa olevien tukemista niiden kustannuksella, jotka ovat heikkoja”, hän on kommentoinut.²⁴ Louisin esikoisteos *Ei enää Eddy* (2019, *En finir avec Eddy Bellegueule*, 2014) kuvaa julmin ja tarkoin – ja dokumentaarisen autofiktioin keinoin – hänen omaa kasvutarinaansa homoseksuaalisena lapsena ja nuorukaisena bruttaaliin köyhyyteen pudonneessa jälkiteollisessa, homofobian ja rasismien varaan ylpeyden ja kuuluvuuden tunnettaan rakentavassa pohjoisranskalaisessa yhteisössä. Louis on tuonut esiin ristiriitaisuuden tuessa, jota hän kirjallisuuspiireissä sai esikoisteoksensa julkaisemisen jälkeen. Monet eivät uskoneet, että kertomus voisi olla totta tai hänen kuvaamaansa köyhyyttä oikeasti voisi vielä olla 2000-luvun Ranskassa. Toiset taas puolustivat häntä vetoamalla siihen, ettei tällä ole väliä, koska kysymys on kirjallisuudesta. Louis sanoutuu irti molemmista näkökulmista. ”Jos uskomme, että kirjallisuus ehkäisee kysymykset totuudesta, luomme kirjallisuutta, joka itse asiassa torjuu tärkeiden kysymysten esittämisen, estää sen, että puhumme maailmasta, jossa elämme”.²⁵ Louis näkee autofiktiossa taiteen poliittisen potentiaalin, näkymättömiin peitettyjen todellisuuskokemusten valaisemisen keinona. Louis kääntää ajatuksen henkilökohtaisen poliittisuudesta ympäri korostamalla tapoja, joilla *poliittinen* on henkilökohtaista. Hänelle kirjallisuus on sen kuvaamista, miten konkreettisella tavalla poliittiset päätökset, harjoitettu politiikka, vaikuttaa ihmisten ruumiillisessa todellisuudessa. Poliitiikka tappaa, on hänen väitteensä jälkiteolliseen

lumpuköyhälistöön kuuluvan isänsä muotokuvassa. *Kuka tappoi isäni* (2022, *Qui a tué mon père*, 2018), ilman kysymysmerkkiä, on kyseisen teoksen nimi.

Itse ymmärrän poliittisen taiteessa juuri välinpitämättömyydestä kieltäytymisenä. Elämme samanaikaisten paralleelien todellisuuksien maailmassa, jossa olemme, haluamme sitä tai emme, yhä tietoisempia siitä, mitä muille ja muualla tapahtuu. Jokainen itsellemme hyvä ja seesteinen ajan hetki on jollekin ja jossakin osattomuutta, väkivaltaa, ehdotonta kärsimystä, epätoivoa, elämän ehtojen totaalista puuttumista. Ikirouta ja jäätiköt sulavat silloinkin, kun olemme unessa. Kuullessani taiteen puheessa julistuksia epäpoliittisuudesta, ajatuksia taiteen velvollisuudesta yleispätevien ihmisyyden ilmiöiden kuvaamisena, jonaakin, joka on poliittisen ylä- ja ulkopuolella, koen Louisin tavoin oloni epämukavaksi. Onko olemassa jotakin yleispätevää ihmisyyttä, jotaakin universaalisti jaettua piiriä, jossa meidän kaikkien halut ja toiveet kohtaavat? Poliittisesta kieltäytyminen on kuin väite: maailmassa on kaikki hyvin, koska itselläni on kaikki hyvin. On kuin sanoisi: maailma on valmis, minkään ei siinä tarvitse olla toisin.

Jacques Rancièren käsitys poliittisesta kiteytyy ajatukseen repeämistä siinä, miten aistista jaetaan: jotakin aiemmin näkymätöntä, valmiin järjestyksen piiriin kuulumatonta, jotakin jota ei ole hyväksytty keskustelun piiriin, legitimoiduksi tavaksi puhua, purkautuu esiin.²⁶ Tällä ajatuksella on yhteys hänen näkemyksiinsä esteettisen ja poliittisen suhteesta. Avoimesti agendapoliittisissa dokumentaareissa käytetään usein katsojan retorisen suostuttelun keinoja. Itse ymmärrän poliittisen mahdollisuudet taiteessa Rancièren ajattelun innoittamana taiteen kykynä *ylittää* diskursiivinen, kielen avulla järjestynyt ymmärryksemme maailmasta. Taiteen keinoin on mahdollista purkaa ja horjuttaa normaa-
lin ja valmiiksi järjestetyn todellisuuden tulkintoja. Kysymys on poeetisesta merkityksenä, jossa ilmaisu, kuvat, elokuvalliset näyt, elokuvan materiaalien yhteyksissä ja törmäyskohdissa tapahtuva, synnyttää valmiin järjestyksen katkoksia merkityksistä, joilla ei *vielä* ole merkitystä.

Elokuvat eivät ole yhteiskuntateoriaa tai kriittistä talousteoriala. Abstrakteista havainnoista voi kirjoittaa, mutta elokuva edellyttää jonkin

näyttämistä ja tapahtumista kameran edessä, jotakin, joka voi kuvan, äänen, montaasin ja näillä rakentuvan kerronnan, elokuvan muodon ykseyden, kautta tulla koetuksi ja näkyväksi. Elokuvan idea materialisoi-
tuu vain siinä kudoksessa, jonka elokuvantekijä onnistuu rakentamaan
niin sanotuin elokuvan keinoin. Kysymys ei siten ole valmiin poliittisen
viestin suoraviivaisesta koodaamisesta taiteen keinoiksi. Taide on kutsu
astua esteettisen alueelle, avoimien ja uuteen järjestykseen räjäytetty-
jen merkitysten äärelle. *Armotonta menoa* -elokuvan taustalla on jokin
havainto, mutta tuon havainnon tutkiminen kuorolaulua ja dokumen-
taarista materiaalia yhdistävän elokuvan kautta ei tuota ilmaisua, jolla
olis in voinut paketoita jonkin valmiin oman ajatukseni katsojan sellai-
senaan vastaanotettavaksi.

Armotonta menoa -elokuvan varsinainen aihe, ydinteema ja näkö-
kulma kerrottuun, syntyy laulutaulujen, havainnoiden kuvatun dokumen-
taarisen materiaalin välisissä katkoksissa, siirtymissä toiseen katsomisen
moodiin. Arkipäiväisen ympäristön sekä kuorolaulun ylevyyden välille
syntyy, toivoni mukaan, outo jännite. Vakavat, järkevät, neutraaleiksi
ja rationaalisiksi politiikan ja talouden käsitteiksi naamioituneet sanat
muuttuvat lihaksi. Katsojassa saa syntyä hämmentävä naurun ja surun
tila, jolla pyrin halkaisemaan sanojen voiman ja järkevyyden. Katsojaa
muistutetaan siitä, että ihmiset ovat maailmassa lihaa, verta ja ruumiissa
elettyä elämää, jossa kiinnytään ja rakastetaan, muistetaan ja unohde-
taan. Ihmiselämä ei ole tilastoja ja talouden käyrin ilmaistuja abstrak-
tioita. Tällaisten katkosten kautta pyrin kohdentamaan katsetta aistein
havaittavasta, tapahtuvasta todellisuudesta näkymättömän äärelle.

Talouspoliittinen uusikieli on kieltä, joka peittää sen, että politiikka
todentuu ihmisruumissa. Kestävyysvaje esitetään tässä kielessä norma-
tiivisena ja ehdottomana tosiasiana, jonakin, josta ei tarvitse eikä saa
neuvotella. Väkivalta, jonka tällaiset byrokraattiset käsitteet peittävät,
muuttuu joksikin, johon meidän on vain sopeuduttava. Tuo kieli on
kaikkialla läsnä, mutta sen merkityksistä ei voi keskustella, sillä se on
merkityksiltään tarkoituksellisesti tyhjää. Se on kieltä, josta on poistettu
poliittisen kiistan mahdollisuus, neuvottelu poliittisten arvojen merki-
tyksistä ja harjoitetun politiikan seurauksista. Kysymys on kielestä, jolla

ei kerrota *mitä* vaan jolla normatiivisesti kerrotaan *miksi*. Toivon, että laulutaulut *näyttävät* ja *ruumiillistavat* normalisoituneen, rationaaliseksi ja läpinäkyväksi muuttuneen talouden byrokraattisen kielen. Tätä kieltä ei ole tarkoitettu laulettavaksi, merkitsemään tunteita, inhimillisyyttä ja yhteisyyttä, jonka yhdessä laulaminen meissä synnyttää.

Kuoro yhteisönä

Kuoroelementillä on *Armotonta menoa* -elokuvassa myös tärkeä sisällöllinen merkitys: kuorolaulu ruumiillistaa yhteisöllisyyden. Hoivatyön ongelmat koskevat yksilöitä, kärsimys on todellista ja se tapahtuu ihmisten arkisessa elämässä, mutta *Armotonta menoa* -elokuvassa kokijoiden ääni kudotaan lauluiksi, joita lauletaan yhdessä. Asiat muuttuvat poliittisiksi näkemykseni mukaan silloin, kun yksityinen ei ole vain yksityistä, silloin, kun yksilön kokemus todistaa jostakin laajemmasta, yhteisöä koskevasta.

Laulajat eivät esitä itseään vaan *kaikkia yhdessä* ruumiillistaen yhteisöllisesti jaettua ja koettua. Elokuvan kautta haluan kohottaa siten keskiöön yhteiskunnallisen olemisen yhteisöllisyytenä ja yhteenkuuluvuutena ennemmin kuin yksilöllisyyteen atomisoituna. Konkreettiset, arkiset ja banaalit yksityiskohdat, todistukset työn arjessa koetusta, muuntuvat kuoron laulamiksi. Laulut eivät ole vain todistusta siitä, mitä yksittäisissä hetkissä on tapahtunut yksittäisille ihmisille. Haluan laulun kautta valaista hoivatyön eetoksen murenemista, muutosta hoivatyön arvossa ja arvostuksessa. Se, että hoivatyötä tekevät väsyvät työssään, johtuu ehkä keskeisimmin siitä, että jatkuva oman moraalin vastaisesti toimiminen kuluttaa enemmän kuin työn raskaus sinänsä. Työn eetoksen mureneminen koskee koko hoivan kenttää, hoivatyön ehtoja. Se, miten talouden paradigma on tunkeutunut elämän ja aineettomien arvojen mittaamisen jokaiseen sopukkaan, koskee myös meitä kaikkia. Kuorolaulu kohottaa kokemaan – suremaan ja nauramaan – yhdessä.

Hoivan eetos kiinnittyy ihmiselämän ruumiillisen kivun ja kuoleman vääljäämättömyyteen. Ihminen elää, tuntee kipua, toivoa, rakkautta, hän

on useimmiten jonkun omainen ja kaipaama. Raha, jonka piti olla vain vaihdon väline, on kuitenkin asettunut ylimpänä periaatteena mittamaan tuon elämän arvoa. Kaiken elämän muotojen alistuminen rahan imaginääriselle ”todellisuudelle” ja ehdoille on ehkä absurdein uskomusjärjestelmä, minkä ihmiskunta on, yhdessä vauraimmista historiansa kohdista, itselleen sepittänyt. Tässä pienessä elämän kysymyksessä, miten hyvinvointivaltiossa hoidamme vanhuksemme, olen yrittänyt tehdä tämän absurdin uskomusjärjestelmän ehkä hiukan näkyväksi. Katsoja saa surra ja nauraa. Kuorolaulu kohottaa yhteisyyteen, ja toivon, että voimme yhdessä nauraa tälle jollekin kaikessa läsnä olevalle mutta näkymättömälle, josta on tullut elämän ja koko planetaarisen olemassaolomme arvoa ja selviytymiskykyä syövä parasiittinen logiikka.

Tekijänä minulla on elokuvia tehdessäni intentioita, halu tutkia jotakin elokuvan keinoilla. Miten koetteleman keinot toimivat, millaisia ajatuksia, tunteita, kysymyksiä ja tahtoa ne katsojassa herättävät, jää nähtäväksi. Katsominen on elokuvan tekemistä toisella tavalla. Merkitykset syntyvät uudestaan, omalla tavallaan katsojan ja elokuvan kohdatessa, ja tämä kohtaaminen ei ole enää minun, elokuvan tekijän, pyrkimysten vallassa. Kysymykseen, millä tavalla yritykseni on onnistunut, jokainen katsoja vastaa aikanaan, jokainen erikseen ja omalla tavallaan.

Jos elokuvan äärellä syntyy surun ja naurun outo yhdistelmä, joka laittaa jotakin arvaamatonta liikkeelle, synnyttää oivalluksen talouskielen vallan järjettömydestä, silloin voin kokea onnistuneeni. Nauru on anarkiaa, se keikauttaa vakavaksi ja vaihtoehdottomaksi totuudeksi julistetun jalustaltaan. Parhainta nauru on silloin, kun emme aivan ymmärrä, mille nauramme, kun siihen sekoittuu surua, häpeää, noloutta ja kiusaantumista. Jotakin repeää. Miksi ja miten, siitä on vaikea puhua. Nauru kääntää maailman nurin, synnyttää vapauden tilan ajatella toisella tavalla. Tämän tilan haluaisin katsojalle elokuvassa, vakavasta aiheesta huolimatta, luoda.

Esipuhe

- 1 Esim. Kuusela ja Ylönen, *Konsulttidemokratia* sekä Kantola ja Seeck, "Dissemination of Management into Politics".

Jouko Aaltonen: Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fiktiivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita

- 1 Waugh, "Introduction", xiv.
- 2 Althusser, *Ideologiset valtiokoneistot*, 126–130.
- 3 Mouffe, "Artistic Activism and Agonistic Spaces.", 2–4.
- 4 Uljas, "Hegemonia ja sen murros", 122 ja Gramsci *Vankilavihkot 1* ja *Vankilavihkot. Valikoima, osa 2*.
- 5 Alasuutari, *Laadullinen tutkimus 2.0*, 114–115.
- 6 Summa, "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan", 51–52.
- 7 Perelman, *Retoriikan valtakunta*, 171.
- 8 Nichols, *Representing Reality*, 111.
- 9 Plantinga, *Rhetoric and Representation*, 38.
- 10 Ponech, *What is Non-Fiction Cinema?*, 18.
- 11 Plantinga, *Rhetoric and Representation*, 123.
- 12 Nichols, "The Voice of Documentary", 28.
- 13 Nichols, *Speaking Truths with Film*, 82.
- 14 FitzSimmons, "Braided Channels", 140–141.
- 15 Sanders ja Nash, "The (Braided) Documentary Voice", 231–232.
- 16 Aaltonen, *Todellisuuden vangit*, 240.
- 17 Esimerkiksi Heiskala, "Kansainvälisen toimintaympäristön muutos"; Patomäki, *Uusliberalismi Suomessa* sekä Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuuritutkimus*.
- 18 Knuuttila, "Historiallinen muutos", 71 ja 81, siteerattu teoksessa Uschanov, *Miksi Suomi on Suomi*, 87.
- 19 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 312.
- 20 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 134–135.
- 21 Heiskala, "Kansainvälisen toimintaympäristön muutos", 15–16.
- 22 Böckerman ja Kiander, "Talouden pitkät syklit ja politiikka"; Kauppila ja Kauppila, "Hyvinvointivaltio toimijuuden tukena" ja Aittokoski, "Hyvinvointivaltion hyvin lyhyt historia".
- 23 Uschanov, *Miksi Suomi on Suomi*, 88.
- 24 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*.
- 25 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 306.
- 26 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 183–184.
- 27 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 254.
- 28 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 18 ja Kettunen, *Globalisaatio ja kansallinen me*, 199–200.
- 29 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 17–18.
- 30 Astala, "Image of a Nation".
- 31 Aaltonen, *Seikkailu todellisuuteen*, 33–38.
- 32 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin ytimessä*, 293–307.
- 33 Lammi ja Timonen, "Imagining Economy", 114–115.
- 34 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 71.
- 35 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 96.
- 36 Lammi, *Ett' varttuisi Suomenmaa*, 137.
- 37 Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto*, 129.

- 38 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 138.
- 39 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 135.
- 40 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 141–149.
- 41 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 194.
- 42 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 123.
- 43 Vartiainen, "Tyytymätön voittaja", 137–138.
- 44 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 310.
- 45 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 119.
- 46 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 120.
- 47 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 153.
- 48 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 161.
- 49 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 171.
- 50 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 127.
- 51 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 134.
- 52 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 130.
- 53 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 138.
- 54 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 152.
- 55 Kortti, *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit*, 401–402.
- 56 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 232–235.
- 57 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 191.
- 58 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 288.
- 59 Eriksson, "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa".
- 60 Eriksson, "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa", 253–254.
- 61 Malkavaara, "Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi", 302.
- 62 Korhonen, *Hyvän reunalla*, 65–66.
- 63 Lammi, *Ett' varttuusi Suomenmaa*, 191.
- 64 Winston, "The Tradition of the Victim" ja Korhonen, *Hyvän reunalla*, 48–53.
- 65 Aaltonen, *Dokumentaristi*, 91–93.
- 66 Tanskanen, *Työväen arjesta juhlaan*.
- 67 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 273–277.
- 68 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 159–160.
- 69 Tanskanen, *Työväen arjesta juhlaan*, 12.
- 70 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 155–157.
- 71 Bjurman, *Det gäller realismen*.
- 72 Kaplan, "Theory and Practice", 216.
- 73 Rouch, *Ciné-Ethnography*, 185.
- 74 Katso esimerkiksi Suoranta ja Ryyänen, *Taisteleva tutkimus*.
- 75 Brecht, *Aikamme teatterista*.
- 76 Esimerkiksi Britanniassa, katso Johnston ja Willemin, "Brecht in Britain".
- 77 McCabe, *Godard*, 19.
- 78 Brecht, *Aikamme teatterista*.
- 79 Wollen, "Godard ja vastaelokuva", 12–26.
- 80 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 492–495.
- 81 Aaltonen, *Dokumentaristi*, 28–30.
- 82 Sedergren ja Kippola, *Dokumentin utopiat*, 514–516.
- 83 Gaines, "Political Mimesis", 93.
- 84 Helke, "In pursuit of emotions".
- 85 Mouffe, "Artistic Activism and Agonistic Spaces", 3–5.
- 86 Rancière, *The Emancipated Spectator*, 48–49.
- 87 Nichols, *Introduction to Documentary*, 130–137.
- 88 Korhonen, "Miten kerjäläinen sai hankittua 400 pulpettia Romaniaan?".

Susanna Helke: Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapianarratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa

- 1 Termiä luova dokumentaari (*creative documentary*) on yleisesti käytetty eurooppalaisen riippumattoman dokumentaarisen elokuvan tuotanto-kulttuurissa 2000-luvun alusta alkaen. IDFA:n, suurimman eurooppalaisen dokumentaarisen elokuvan festivaalin, sivustolla (www.idfa.nl/industry/mission-statement.aspx) luova dokumentaari on määritelty taiteen muodoksi, jossa dokumentaristi ilmaisee henkilökohtaista näkemystä jostakin aiheesta. Luovan dokumentaarin käsitteellä on pyritty erottautumaan erilaisista reportaasien, luontodokumenttien ja muihin televisioyhtiöiden tuotantoja tehtyihin dokumenttiohjelmiin.
- 2 Olen aiemmin pohtinut suomalaisen "luovan dokumentaarin" kentällä 2000- ja 2010-luvuilla tapahtunutta murrosta termillä emotiivinen käänne (*emotive turn*). Katso Helke, "The Documentarist and His Poor".
- 3 Illouz, *Cold Intimacies*, 3–5.

- 4 Psykologinen realismi on laaja, kirjallisuuden historiaan yhteytyvä termi. Käytän sitä elokuvan yhteydessä tarkkarajaisemmin kuvaamaan kerrontaa, jossa henkilöiden sisäinen maailma on keskeisellä sijalla ja draaman kuljetus on siten psykologisesti motivoitua. Birger Langkjær ("Realism as a Third Film Practice") erottaa psykologisen realismin sekä sosiaalisesta realismista, Hollywoodin genre-elokuvasta että taide-elokuvasta juuri tämän määritelmän perusteella: psykologisessa realismissa hahmon toiminnan psykologinen motivointi määrittää keskeisellä tavalla sen, mistä elokuvassa on kysymys.
- 5 Rancière, *Erimielisyys*, 57.
- 6 Aaltonen, "Poliittisen äärellä".
- 7 Esimerkkejä suomalaisesta poliittista todellisuutta käsittelevästä dokumenttiteatterista ovat olleet Susanna Kuparisen *Eduskunta* -trilogia (2011, 2012 ja 2015), Esa Leskisen ja Sami Keski-Vähälän *Neljäs tie* (2013) ja *11. hetki* (2019) tai Reko Lundánin laman jälkeisen yhteiskunnan jakautumista käsittelevät näytelmät *Ihmisiä hyvinvointivaltiossa* (2003) tai *Tarpeettomia ihmisiä* (2003), mutta yhtä lailla hienojakoisemmin yhteiskunnallisen vallan muotoja käsittelevät Otto Laitisen teokset *Kun Olemme Polttaneen Kaiken* (2012) tai *Trauma* (2013). Kuvataiteen kentällä suoran poliittisuuden valtavirtaistumista ovat osoittaneet suurten taidelaitosten järjestämät teemanäyttelyt, kuten Kiasman Eri mieltä – nykytaiteen tosinajattelijat (2015) tai Mäntän kuvataideviikkojen ekologiasiaa ja maailman tilaa kriittisesti pohtiva Ihmisen aika (2019).
- 8 Tunnepuhe on laajasti käytössä oleva termi mm. sosiaalitieteisiin ja tunteiden sosiologiaan ankkuroiduneessa keskustelussa. Mm. Sari Näre (ks. "Sukupuolten tunnekulttuuri", 263–264) on käyttänyt termiä käsitellessään kulttuurista muutosta, jossa yhteiskunnallinen murros on tuonut tunnepuheen myös miesten kulttuuriin. Englanniksi on käytetty vastaavasti ilmaisua *language of emotions* (esim. Galasiński, *Men and the Language of Emotions*).
- 9 Illouz, *Cold Intimacies*.
- 10 Illouz, *Cold Intimacies*, 74–107.
- 11 Illouz, *Cold Intimacies*, 18–24.
- 12 Illouz, *Cold Intimacies*, 43.
- 13 Illouz, *Cold Intimacies*, 45.
- 14 Illouz, *Cold Intimacies*, 44.
- 15 *Matka minuksi* -elokuvan verkkosivu, ladattu 14.11.2021. <http://matkaminuksi.fi/>. Kursivointi kirjoittajan.
- 16 Stevenson, "The Emotive Meaning".
- 17 Giddens, *Modernity and Self-identity*, 191.
- 18 Giddens, *Modernity and Self-identity*, 5.
- 19 Gabriel ja Lang, *The Unmanageable Consumer*, 79.
- 20 Harvey, *A Brief History*, 47.
- 21 Berghäll ja Hotakainen, haastattelu.
- 22 Lebow ja Juhasz viittaavat tarinalla (story) nimenomaisesti lineaariseen tunnistettavien päähenkilöiden varaan rakennettuun elokuvan kertomukseen.
- 23 Lebow ja Juhasz, "Beyond Story", 3. Käännös kirjoittajan.
- 24 Kateksi (*cathexis*) on psykoanalyysin termi, jolla viitataan objektiin, henkilöön tai ideaan sijoitettua libidistä, henkistä tai emotionaalista energiaa.
- 25 Lebow ja Juhasz, "Beyond Story", 2.
- 26 Filosofian ja kulttuuritutkimuksen kentällä Gilles Deleuze (esim. *Francis Bacon*) ja Brian Massumi (esim. "The autonomy of affect" ja *Parables for the virtual*) tai esim. Eve Kosofsky Sedgwick (*Touching Feeling*) ovat tuoneet affektin käsitteen keskiöön samalla, kun kognitiotieteessä teoriat affektien merkityksestä ovat korostuneet haastaen myös filosofian historiassa rakentunutta järjen ja tunteen erottelun mielekkyyttä (esim. Damasio, *Looking for Spinoza* ja *Self comes to mind*).
- 27 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 209. Ahmed korostaa emootio-sanan etymologiassa juuri liikkeen merkitystä ja perustele sillä tarpeensa pitäytyä käsitteessä. Hän tarkastelee tunteita jonakin, jotka liikkuvat kulttuurisina merkityksen määrittäjinä.
- 28 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 10 ja 208.
- 29 Ahmed, *The Cultural Politics*

- of Emotions, 194.
- 30 Mäkelä, "Lessons", 183.
 - 31 Mäkelä, "Lessons", 183.
 - 32 Ylikangas, "Kertomuksen masentava keskiluokkaisuus".
 - 33 Berghäll, haastattelu.
 - 34 Illouz, *Cold Intimacies*, 47.
 - 35 Ahmed, *The Promise of Happiness*, 222–223.
 - 36 Thompson, "Empathy and Consciousness", 3.
 - 37 Fukuyama, *The End of History*.
 - 38 Esim. Tudor, "Neoliberal Man" ja Swyngedouw ja Wilson, *The Post-Political*.
 - 39 Mouffe, "Artistic Activism", 2. Vrt. myös Crouch, *Post-Democracy*.
 - 40 Rancière, *Disagreement*, 61–93 ja 101–102.
 - 41 Žižek, "Holding the place", 324.
 - 42 Olen käsitellyt aihetta tässä kirjassa artikkelissani "Lauluja kestävyysvajeesta".
 - 43 Illouz, *Cold Intimacies*, 4. Käännös kirjoittajan.
 - 44 Helke, "In Pursuit of Emotions", 191–192.
 - 45 David Harvey (*A Brief History of Neoliberalism*) ja Heikki Patomäki (*Uusliberalismi Suomessa*) käyttävät uusliberalismia talousteorian historiaan liittyvänä käsitteenä, viitaten ennen kaikkea Milton Friedmanin talousteorian innoittamaan ja jo 1970-luvulta alkaneeseen taloudellisen-ideologiseen maailmanlaajuiseen murrokseen. Wendy Brown, jonka analyysiä hyödynnän, viittaa uusliberalismiin syvempänä kulttuurisena murroksena (*Undoing the Demos*).
 - 46 Maxton-Lee, "Activating responsible citizens", 443–460.
 - 47 Esim. Piketty, *Pääoma 2000-luvulla*; Reich, *The Future of Success* ja Harvey, *A Brief History*.
 - 48 Klein, *This Changes Everything*.
 - 49 Brown, *Undoing the Demos*, 65.
 - 50 Brown, *Undoing the Demos*, 17. Käännös kirjoittajan.
 - 51 Olen käsitellyt aiemmin muutos-agendaa dokumentaarisessa ilmaisussa jo varhaisesta valokuva-dokumentaarin (mm. Riis ja Hine) perinteestä juontuvana progressiivisen yhteiskunnallisuuteen liittyvänä tehtävänä. (Mm. Helke, "The Documentarist and His Poor", 117–120.)
 - 52 Bellamy ja Leontis, "A Genealogy of Experience", 176.
 - 53 Winston, *Claiming the Real*, 47.
 - 54 Damasio, *Looking for Spinoza*, 44 ja *Descartes' Error*, 134.
 - 55 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 39.
 - 56 Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*, 21.
 - 57 Shuman, *Other People's Stories*, 160.
 - 58 Shuman, *Other People's Stories*, 149. Käännös kirjoittajan.
 - 59 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 60 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 61 Shuman, *Other People's Stories*, 162.
 - 62 Arendt, *The Human Condition*, 198.
 - 63 Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 466.
 - 64 Agonismi viittaa antiikin kreikan kielen sanaan *agon*, joka tarkoittaa kilpailua tai kamppailua urheilussa tai musiikissa, jossa taistelu tai kamppailu itsessään ymmärrettiin voittamista tärkeämpänä.
 - 65 Laclau ja Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, 79–131.
 - 66 Mouffe, "Artistic Activism", 2.
 - 67 Rancière, *Erimielisyys*, 61–65.
 - 68 Butler, *Precarious Life*, 27.
 - 69 Butler, *Precarious Life*, 28.

Timo Korhonen: Miten kerjäläinen sai 400 pulpettia Romaniaan?

- 1 Lehtonen, *Putkinotko*.
- 2 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 112.
- 3 Benjamin, *Messiaanisen sirpaleita*, 37.
- 4 Nichols, *Introduction to Documentary*, 44–45 ja 48.
- 5 Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 9.
- 6 Samaan aikaan Italiassa oli noin 70 000 Romanian romanian, hyvin monet heistä kerjäämässä. Mäkinen ja Pessi, "Kerjäläisyyden kuva", 9.
- 7 Puumalainen, "Poissa silmistä", 121–122; Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2004/38/EY.
- 8 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 258. Alkuperäinen

- HS-nettisivu poistettu.
- 9 Marshall, *Reformaatio*, 88.
 - 10 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 21–24.
 - 11 Mäkinen ja Pessi, "Kerjäläisyyden kuva", 14.
 - 12 Mäkinen, "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin", 47–48.
 - 13 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 29.
 - 14 Mäkinen, "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin", 52.
 - 15 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 31–32.
 - 16 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 42–46.
 - 17 Marshall, *Reformaatio*, 89.
 - 18 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 48–53.
 - 19 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 57–62 ja 83.
 - 20 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 78–80.
 - 21 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 84.
 - 22 Marshall, *Reformaatio*, 70 ja 75.
 - 23 Marshall, *Reformaatio*, 70–71.
 - 24 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 238–239 ja 251.
 - 25 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 248–249.
 - 26 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 241; van Oorschot, "Who Should Get What".
 - 27 Pessi, "Suomalaisten suhtautuminen", 241; de Swaan, *In Care of the State*.
 - 28 Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 142.
 - 29 Tervonen, "Syrjäytetyt", 143.
 - 30 Mikkola, "Romanit", 268–271 ja 274.
 - 31 Puumalainen, "Poissa silmistä", 128.
 - 32 Tervonen, "Syrjäytetyt", 144–146.
 - 33 Tervonen, "Syrjäytetyt", 146.
 - 34 Mikkola, "Romanit", 295.
 - 35 Mikkola, "Romanit", 277 ja 284.
 - 36 Puumalainen, "Poissa silmistä", 125–127.
 - 37 Ojakangas, *Kenen tahansa politiikka*, 116.
 - 38 Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*, 268 ja 273.
 - 39 Schmitt, *Poliittisen käsite*, 30–32; Ojakangas, *Kenen tahansa politiikka*, 17 ja 20.
 - 40 Tervonen 2012, 138.
 - 41 Nichols, *Introduction to Documentary*, 116–118.
 - 42 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 155 ja 170–173.
 - 43 Marshall, *Reformaatio*, 67.
 - 44 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 158.
 - 45 Arffman, "Reformaation historia".
 - 46 Marshall, *Reformaatio*, 99.
 - 47 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 11.
 - 48 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 50.
 - 49 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 12.
 - 50 Mikkola, "Romanit", 269–270 ja 273; Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 134.
 - 51 Kimmo Oksanen kertoo, kuinka hän yritti vuonna 2008 viedä 16-vuotiaan Preda Muldovanin Mihaelan kotikylästä Cetatea de Baltasta koulunpenkille, mutta epäonnistui. Periaatteessa Preda olisi voinut anoa pääsyä romanien erityisopetukseen 20 kilometrin päähän Blajin kaupunkiin, juuri kuten Mihaela. Oksanen kuitenkin toteaa Cetatea de Baltan koulun rehtorin vahvistaneen, että kukaan kylästä ei ollut käyttänyt mahdollisuutta. Matka oli liian kallis köyhille romaneille. Oksanen mielestä mahdollisuus oli nimellinen ja luotu vain siksi, että EU-lain kirjain toteutuisi. Oksanen, *Kerjäläisten valtakunta*, 135–136.
 - 52 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 26.
 - 53 Mikkola, "Romanit", 277; Puumalainen, "Poissa silmistä", 154.
 - 54 Badiou, *Etiikka*, 51.
 - 55 Rancière, *Erimielisyys*, 52.
 - 56 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 70.
 - 57 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 89 ja 72.
 - 58 Enache, "Köyhyyden kiertokulku", 54–57.
 - 59 Kivi, *Seitsemän veljestä*, 52.
 - 60 Mauss, *Lahja*, 28.
 - 61 Mauss, *Lahja*, 50, 54–55, 80, 112 ja 124.
 - 62 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 34–35 ja 186–187.
 - 63 Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 59.
 - 64 Sipilä, "Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina", 359.
 - 65 Pekka Kuusi nimesi *60-luvun sosiaalipolitiikka* -teoksessaan *Putkinotko* -romaanin kuvailevan yhteiskuntatutkimuksen mestariteokseksi.
 - 66 Kuusi, *60-luvun sosiaalipolitiikka*, 57–60.
 - 67 Ojakangas, "Hyvinvoinnin eetos", 184.
 - 68 Ojakangas, "Hyvinvoinnin

- eetos", 186 ja 188.
- 69 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 127 ja 130–132.
 - 70 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 195–196.
 - 71 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 196.
 - 72 Foucault, *Turvallisuus, alue, väestö*, 221–222.
 - 73 Helkama, *Suomalaisten arvot*, 129–131.
 - 74 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 190.
 - 75 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 202–209.
 - 76 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 257–260 ja 266.
 - 77 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 300.
 - 78 Arffman, *Auttamisen vallankumous*, 302 ja 306.
 - 79 Puimalainen, "Poissa silmistä", 127.
 - 80 Hanna Maylett sähköpostissaan kirjoittajalle 19.2.2017. Tässä "Lacrimosan" suomenkielinen käännös: "Kyyneleet tuon päivän pahan / nousee alta tuhkakasan / syyllinen kun tuomitaan / armahda siis, Jumala / Anna, Jeesus vanhurskas / heille rauha levossa / Amen."
 - 81 Hanna Maylett vahvisti sähköpostissaan kirjoittajalle 19.2.2017, että seinään kirjoitettu Hana tarkoittaa häntä.
 - 82 Foucault, "The Minimalist Self", 14.
 - 83 Oksanen ja Piironen, *Ohikuljetut*.
 - 84 Oksanen ja Piironen, *Ohikuljetut*, 412.

Jouko Aaltonen: Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumenttielokuvassa

- 1 Green, "This Man".
- 2 Kaivos aloitti toimintansa Kainuun Sotkamossa vuonna 2008. Se aiheutti jatkuvia ympäristöongelmia, joiden kulminaatio oli 2012 tapahtunut kipsisakka-altaan laaja vuoto.

- Hyvä yleisesitys aiheesta on esimerkiksi Juha Kauppisen ja Sampsa Oinaalan kirja *Talvivaaran vangit*.
- 3 Ilmaisua "pakolaiskriisi" on problematisoitu ja kritisoitu tutkimuskirjallisuudessa siitä, että se kuvaa ongelmaa Euroopan näkökulmasta, ikään kuin Eurooppa ja Suomi olisivat uhanalaisia, vaikka kriisi tietysti koskettaa konkreettisemmin itse pakolaisia. Siksi käytän sitä tässä artikkelissa lainausmerkeissä.
 - 4 Palonen, *Mitä politiikka on?*, 22–26.
 - 5 Rossi, *Taide vallassa*, 11–12.
 - 6 Hiltunen ym., "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa", 152.
 - 7 Esimerkiksi Furhammar ja Isaksson, *Politik och Film*; Waugh, "Show us Life"; Nichols, *Blurred boundaries* ja *Speaking Truths with Film*; Bruzzi, *New Documentary*; Chanan, *The Politics of Documentary*; Benson ja Snee, *The Rhetoric of the New Political Documentary*; Pedregal, *Film & Making Other History* ja Helke, "Osallisuus ja poliittiset eleet".
 - 8 Aaltonen, "Valistaa, taistella vai haastaa?".
 - 9 Rosen, "Document and Documentary", 81–82.
 - 10 Gröndahl ym., *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus*, 35.
 - 11 Rossi, *Taide vallassa*, 273.
 - 12 Hulkko, "Näyttelijä kohtaa todellisuuden", 102–103. Alkuperäistekstissä implisiittinen ja eksplisiittinen ovat lipsahaneet väärinpäin. Tässä yhteydessä käytän käsitteitä korjatussa muodossa.
 - 13 Junttila, *Dokumentti-teatterin uusi aalto*.
 - 14 Virratvuori, "Hintaan mihin hyvänsä".
 - 15 Valotie, "Yleispätevä poliittinen jännäri kaivosjätin kulsseissa".
 - 16 Sallinen, "Kovilla Kainuun kaivoksessa".
 - 17 Esimerkiksi Koistinen, "HS Mieliä".
 - 18 Selkokari, "Talvivaarasta, vielä kerran".
 - 19 Määttänen, "Edes valtio ei mahda tälle mitään".
 - 20 Salminen, "Kansalaiset vastaan teollisuus ja päättäjät Sotkamon nälkämailla".
 - 21 *Kiehumispiste-vaiuttavuus-*

- kampanjan loppuraportti.*
- 22 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 23 Virkkula, "Joko Suomi kiehuu".
 - 24 Uusitorppa, "Sovinto ei synny saunakamarissa".
 - 25 Uusitorppa, "Sovinto ei synny saunakamarissa".
 - 26 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 27 Vaihtoehtoeelokuvaa ja vastaelokuvaa on käsitelty tarkemmin tämän kirjan toisessa artikkelissani, katso Aaltonen, "Valistaa, taistella vai haastaa?".
 - 28 Arlander, "Mitä tekijä voi tehdä?", 26.
 - 29 Etnografinen elokuva on laajempi termi, jolla kuvataan kulttuureja käsitteleviä elokuvia, antropologinen elokuva viittaa tieteellisempään, antropologien tekemään elokuvaan, katso esimerkiksi Aaltonen, *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa*, 50–53.
 - 30 Rouch, *Ciné-Ethnography*, 185.
 - 31 Henley, *The Adventure of the Real*, 310.
 - 32 Alia, *The New Media Nation*, 110.
 - 33 Esimerkiksi Rahmel, Nuts and Bolts Filmmaking sekä Jones ja Jolliffe, *The Guerilla Film Makers Handbook*.
 - 34 Aaltonen, *Seikkailu todellisuuteen*, 303–306.
 - 35 1960-luvun alussa kehittynyt dokumenttielokuvasuuntaus, jossa kuvattiin käsivaralta ja äänitettiin suoraan tilanteisiin puuttumatta. Katso esimerkiksi McLane, *A New History of Documentary Film*, 219–231.
 - 36 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*
 - 37 Aalto, *Elokuvarahoittajan valta ja hyvän elokuvan normi*.
 - 38 Yli-Kyyny, *Toinen Suomi*.
 - 39 Vehkalahti ja Edkins, *Steps by Steps*.
 - 40 Esimerkiksi Teemu Mäki ja Jani Leinonen tekevät kuvataiteen puolella ja Susanna Kuparinen näyttämötaiteen puolella hyvinkin avoimesti poliittista taidetta.
 - 41 Hiltunen ym., "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa", 155.
 - 42 Jayasankar ja Monteiro,

A Fly in the Curry, 158–163.

- 43 Frisina ja Muresu, "Ten years of participatory cinema".

Elina Hirvonen: Erimieliset. Kiehumispiste-elokuva yhteiskunnallisen polarisaation kuvaajana

- 1 Grierson, "Searchlight on Democracy", 233.
- 2 Baldwin ja Bahar, "Docs That Make a Difference".
- 3 Grundhauser, "Did a Silent Film About a Train Really Cause Audiences to Stampede?".
- 4 Wodak, *The Politics of Fear*.
- 5 Wodak, *The Politics of Fear*.
- 6 Brandsma, *Polarisation*.
- 7 Mouffe, "The Populist Moment".
- 8 Mouffe, "The Populist Moment".
- 9 Helke, "Repeämän hetket", 208.
- 10 Helke, "Repeämän hetket", 208.
- 11 Helke, "Repeämän hetket".
- 12 Helke, "Repeämän hetket".
- 13 Helke, "Repeämän hetket".
- 14 *Kiehumispiste-vaikuttavuus-kampanjan loppuraportti.*

Timo Korhonen: Aina mun pitää. Elokuvat punkyhtyeestä ilmentävät mahdollisuuksien politiikkaa

- 1 Hara, *Camera Obtrusa*, 70 ja 75–76.
- 2 Apuna käytetty Elonet-tietokantaa (elonet.finna.fi).
- 3 Mithout, "Representations of Female Disability", 115 ja Elman, *Chronic Youth*, 31.
- 4 Debbie ym., *Disability, Obesity and Ageing*, 5–8 ja 129.
- 5 Mitchell ja Snyder, *Narrative Prosthesis*, 1 ja 222.
- 6 Shakespeare, *Disability*, 77 ja 121.
- 7 Tutkimuskohteena ovat vain elokuvat. Ohjaajien ja päähenkilöiden haastattelua olen käyttänyt vain tarkistaakseni ymmärtäneeni elokuvien viestin.
- 8 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89 ja 225 sekä Hiilamo

- ja Saari, "Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka", 26.
- 9 Tästä esim. Siltala, *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*, 112–118 ja *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*, 345–351 sekä Ritakallio, "Vauraudesta osattomiksi jääneet", 122–140.
 - 10 Niiniluoto, "Tieteen tunnuspiirteet", 34.
 - 11 Barnouw, *Documentary*, 233–251 ja Nichols, *Introduction to Documentary*, 109–111. Havainnoivan elokuvan tavasta peittää rakennettu luonteensa esim. Helke, *Nanookin jälki*, 199–201.
 - 12 Winston, "The Tradition of the Victim", 41 ja *Claiming the Real*, 40.
 - 13 Estetiikka poikkeaa Kärkkäisen aiemista staattisista, jalustalta kuvatuista elokuvista *Tupakkahuone* (2006) ja *Kansakunnan olohuone* (2009).
 - 14 Sami Helteen ja Kari Aallon haastattelut 30.4.2018.
 - 15 Jatkossa käytän yhtyeestä pääosin lyhennettä PKN.
 - 16 Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018. Lyhty ry:n kotisivuilla (lyhty.fi) kerrotaan, että Lyhty ry on kolmannen sektorin voittoa tavoittelematon vammaispalveluiden tarjoaja ja erityishuollon toimintayksikkö. Se järjestää päivä- ja työtoimintaa (ei palkallista työtä) sekä asumispalveluita kehitysvammaisille henkilöille. Musapaja on yksi Lyhdyn työpajoista. Se tarjoaa työpajan kahdelletoista esittävän taiteen parissa toimivalle kehitysvammaiselle aikuiselle. Paja on perustettu vuonna 2004 ja on toimintamalliltaan ainutlaatuinen Suomessa. Helsingin kaupunki ostaa Lyhty ry:ltä näitä palveluita. Lyhdyn ja Helsingin kaupungin yhteistyö perustuu lakiin kehitysvammaisten erityishuollosta (16 §). Työtoiminta musiikkistudiossa perustuu samaan lakiin, joka määrittelee, että erityishuollon tarpeessa oleville kehitysvammaisille henkilöille on järjestettävä tarpeellista kuntoutusta sekä toiminnallista valmennusta, sen keskeisenä osana työhön valmennusta ja työtoimintaa (2 § ja 35 §).
 - 17 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 597 ja Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018.
 - 18 Pekka Karjalaisen haastattelu 12.4.2018.
 - 19 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 597.
 - 20 Elomaa ja Kemppainen, *We're coming*, 12 ja 26.
 - 21 Oli luontevaa, että Pertti Kurikan nimipäivistä tuli punkbändi. Olihan sen syntyessä ollut 40 vuoden ajan olemassa musiikkityyli, jossa muodollinen soittotaito ei ollut vaatimus. Lisäksi jo 1970-luvulla monet punkkarit ovat samaistaneet itsensä yhteiskunnan marginaalissa oleviin vammaisiin. Tunnetuin esimerkki lienee Ramones-yhtyeen kappale "Pinhead" (1977), joka viittaa pienipäisyyttä aiheuttavaan mikrokefalia-kehityshäiriöön. Samaan aikaan Englannissa oli punk-yhtyeitä mm. nimillä The Epileptics, The Subhumans ja Happy Spastics, Kanadassa samoin Subhumans ja Yhdysvalloissa Disability ja The Cripples. (McKay, *Shakin' All Over*, 11.) Vajaamielisyysteema onkin ollut yksi punkin vahva virta. Esimerkiksi yhdysvaltalainen punkyhtye Devo teki kappaleen "Mongoloid" (1979), josta PKN teki *Tokasikajuttu*-elokuvassakin kuultavan suomenkielisen version. Suomessa vammaisuutta on viljellyt etenkin Teemu Bergman bändissään Nazi Death Camp, jonka ensimmäiset ep:t olivat *Mental Problems* ja *We're not Special, Just Retarded* ja ep-kokoelma nimeltään *The Best of Mongo Punk Sessions*. (Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 595 ja 596.)
 - 22 McKay, *Shakin' All Over*, 2, 15, 41 ja 87.
 - 23 Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies*, 78 ja Morris, *Pride against prejudice*.
 - 24 McKay, *Shakin' All Over*, 90–92. McKay kuvaa, miten brittiläisen Kata Kolbertin uran etenemisen esti se, että hän joutui vaikean nivelreuman takia esiintymään pyörätuolissa. McKayn lauseessa "her wheelchair was not sexy" tiivistyy viihdeteollisuuden käsitys vammaisen naisartistin mahdollisuuksista.
 - 25 Christensen-Styrnö ja Bruun Eriksen, "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand", 45. Madeline Stuartilla on 671 500 seuraajaa Facebookissa ja 351 000 seuraa-

- jaa Instagramissa sekä 1 651 tehtyä Instagram-päivitystä. Vastaavat luvut PKN:llä ovat 30 000 seuraajaa Facebookissa ja 3 300 Instagramissa ja 79 tehtyä Instagram-päivitystä. Luvut tarkistettu 25.4.2021.
- 26 Garland-Thomson, *Extraordinary Bodies*, 78.
 - 27 Shakespeare, *Disability*, 78–79.
 - 28 Esping, *Kampen om Verkligheten*, 224. *Kovasikajutun* aivan ensimmäinen kohta on ryhmäkuva bändin jäsenistä. Kuvassa he hyvin itsetietoisesti kehuvat olevansa Suomen parhaita ja heillä olevan viientä pitkin Eurooppaa.
 - 29 Robb, *Punk*, 14.
 - 30 Ohjaaja Jukka Kärkkäisen mukaan tekijät eivät olleet tietoisia Malcom McLarenin lausahduksesta. He eivät myöskään pyrkineet elokuvillaan muuttamaan kehitysvammaisten ihmisten asemaa. Heidän tavoitteenaan oli vain katsoa neljää kiinnostavaa ihmistä. Kärkkäinen ei myöskään itse ole ollut punkin harrastaja tai kuuntelija. Jukka Kärkkäisen haastattelu 20.3.2020.
 - 31 Elokuissa on runsaasti kohtauksia, joissa päähenkilöt puhuvat itsekseen, mutta poikkeamia havainnoivasta lähestymistavasta kohti osallistavaa lähestymistapaa ja puhetta suoraan kameralle on vain harvoin. Osallistavasta lähestymistavasta esim. Nichols, *Introduction to Documentary*, 44–45, 48 ja 116–118. Esping (*Kampen om Verkligheten*, 224) käyttää ilmaisua ”pseudomonologi” tarkoittaen sellaista puhetta kameralle, jossa kuvausryhmä on paikalla ja päähenkilöt puhuvat heille, mutta kuvaustapa häivyttää tekijät näkymättömiin.
 - 32 Suomalaisen punkin historian tunteva voi nähdä kakkahätäkohtauksen myös viittauksena PKN:n alkutaipaleeseen. Bändin ensimmäisellä klubikeikalla lokakuussa 2009 ennen PKN:ää soitti vielä tuolloin tunnetumpi punkbändi Kakka-hätä 77. Myös PKN:n vuonna 2010 julkaistun ensimmäisen levyn, *Ei yhteiskunta yhtä miestä kaipa*, toisella puolella oli kolme PKN:n ja toisella puolella kolme Kakka-hätä 77 -yhtyeen kappaletta. Elomaa ja Kemppainen, *We're coming*, 22, 33 ja 44. Elokuvan toinen ohjaaja Jukka Kärkkäinen kertoi haastattelussani 20.3.2020 pissa- ja kakkahädän esittämisen liittyneen siihen, että elokuvan päähenkilöillä ruumiintointojen tarpeen ilmaiseminen oli niin arkista ja usein läsnä olevaa, että asia vain kuului osaksi tarinaa. Silti kohtausten sijoittaminen juuri elokuvien alkuun on tekijöiden tietoinen valinta.
 - 33 Teittinen, ”Vammaisten laitoshistoriasta kohti kansalaisuutta”.
 - 34 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89
 - 35 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 88–89.
 - 36 Giddens, *Beyond left and right*, 152–157. Vaikka mahdollisuuksien politiikan idealla on osin brittiläiset juuret, on Britannian viime vuosikymmenien sosiaalipoliittinen kehitys yhä uusliberalistisempaan suuntaan kuitenkin erkaantunut kauas mahdollisuuksien politiikan pohjoismaisesta tulkinnasta. Brittikontekstissa Giddensin ajatus työttömyysetuuksista ”uusina mahdollisuuksina” kuulostaa lähinnä ironiselta, jos ajattelee esimerkiksi Britannian sosiaalipoliittista todellisuutta vakuuttavasti kuvanneen Ken Loachin viimeisiä elokuvia (*I Daniel Blake*, 2016; *Sorry We Missed You*, 2019).
 - 37 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 79.
 - 38 Hiilamo ja Saari ”Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka”, 26; Hiilamo, ”Sosiaaliset mahdollisuudet”, 225.
 - 39 Esping-Andersen, ”After the Golden Age?”, 25.
 - 40 Hiilamo, *Uusi hyvinvointivaltio*, 94–95.
 - 41 Hiilamo, ”Sosiaaliset mahdollisuudet”, 211; *Uusi hyvinvointivaltio*, 81 ja 95–96.
 - 42 Thaler ja Sunstein, *Nudge*, 6.
 - 43 Kohtaus ilmentää samalla sitä, miten havainnoivalle dokumenttielokuvalle tyypilliset pitkät yhtenäiset kuvat ja kohtaukset tarjoavat erityisen läsnäolon ja hetkessä olemisen kokemuksen. Perinteen puristisimpien tekijöiden tapaan tutkimieni elokuvien ohjaajat välttivät myös käyttämästä haastatteluja ja kertojanääntä ja kameralle tehtyjä tapahtumien toistoja tai lisäämästä elokuvaan äänitehos-

- teita ja musiikkia. Tästä esim. Barnouw, *Documentary*, 233–251 ja Nichols, *Introduction to Documentary*, 109–111.
- 44 Thaler ja Sunstein, *Nudge*, 72.
- 45 "Eryityshuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon erityishuollossa olevan henkilön toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet. Eryityshuollossa olevalle henkilölle on turvattava mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omista asioistaan." Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (42 §).
- 46 Hiilamo, "Sosiaaliset mahdollisuudet", 235 ja *Uusi hyvinvointivaltio*, 88 ja 113.
- 47 Vehmas, "Eryityspedagogiikka ja etiikka", 109–110.
Toimintamahdollisuuksien painottamisen taustalla on Martha Nussbaumin ("Education and Democratic Citizenship") esittämä myönteisyyttä korostava lähestymistapa, joka painottaa ihmisarvoa ja sen saavuttamista toimintavalmiuksien (*capabilities*) kautta.
- 48 Nussbaum, "Education and Democratic Citizenship", 99–100 ja 186–191; Vehmas, "Eryityspedagogiikka ja etiikka", 110. Kirjoitusasu Vehmaan.
- 49 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 595. Eryityshuoltoa järjestävän kunnan on huolehdittava erityishuollossa olevan henkilön erityishuollon saamiseksi välttämättömistä kuljetuksista. Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (39 §).
- 50 Saari, *Onnellisuuspolitiikka*, 20.
- 51 Similä ja Vuorela, *Valtio vihaa sua*, 600.
- 52 Kohtauksessa on jälleen muistuma Sex Pistolsin Johnny Rotteniin, joka kyllä lateli sujuvasti biisin sanat, mutta ne olivat eri biisistä kuin se, mitä bändi soitti. Robb, *Punk*, 140.
- 53 Johnny Rotten halveksi soitotaitoon perustuvaa rockin perinnettä. Keikalla Sex Pistolsin kappaleiden sanoja ei erottanut toisistaan ja musiikki toistui samanlaisena kappaleesta toiseen. (Wolter ja Blake, *Punk*, 40, 24.) Rottenin tunnuslause oli "all you need is hate". Myös bändin manageri Malcom McLaren määritteli vihan bändin suurimmaksi voimavaraksi ja kehotti hyödyntämään sitä. (Sabin, *Punk rock*, 90.). McLarenin tavoitteena oli saada yleisö inhoamaan bändiä ensi keikasta lähtien.
Sex Pistols olikin täydellinen vastakohta miltei kaikelle, mihin showbisneksessä oli totuttu. Samalla bändi osoitti, ettei rock ollut pelkästään supertähtien oikeus, vaan kuka tahansa saattoi tehdä sitä. (Robb, *Punk*, 107–108, 137 ja 152.)
- 54 Eisenstein, *Elokuvan muoto*, 65.
- 55 Esping, *Kampen om Verkligheten*, 174–176 ja 247.
- 56 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 92.
- 57 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 74.
- 58 Christensen-Styrnö ja Bruun Eriksen, "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand", 40–41.
- 59 Slummissa kasvanut John Lydon sairastui seitsenvuotiaana vakavasti juotuaan saastunutta vettä, joutui puolen vuoden koomaan ja menetti suurimman osan muististaan. Sen jälkeen hänellä oli vakavia oppimisvaikeuksia ja hän joutui mm. opettelemaan lukemaan uudelleen. Tauti myös vaurioitti Lydonin selkärankaa tehden hänestä kumaran ja heikensi hänen näköään aiheuttaen hänelle luonteenomaisen maanisen (adjektiivivalinta on Wolterin ja Blaken *Punk*-teoksesta) katseen. Lydon on sittemmin nähnyt suurena mahdollisuutena sen, että hänellä on niin paha aivovaurio, ettei tiedä sitä. Jo teini-iässä Lydon oli täynnä vihaa. Alkujaan ujosta John Lydonista kuoriutui vihan täyttämä Johnny Rotten. Wolter ja Blake, *Punk*, 20.
- 60 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 70.
- 61 Sabin, *Punk rock*, 5.
- 62 McKay on todennut omaelämäkerrallisten kappaleiden olevan keskeinen osa punkin kerronnallista sisältöä. McKay, *Shakin' All Over*, 9, 18 ja 23.
- 63 Kalle Pajamaan haastattelu 30.4.2018.
- 64 Shakespeare, *Disability*, 147.
- 65 Moberg ja Vehmas, "Eryityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 48–49.
- 66 Moberg ja Vehmas, "Eryityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 49–50.
- 67 Moberg ja Vehmas, "Eryityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt", 50–53. Normaaliuden käsitteen määrittely liittyy tilastoin-

- nin syntyy noin 160 vuotta sitten, 1860-luvulla. Vasta tilastoimalla poikkeavuuksia voitiin luoda inhimillisen normaaliuden alue. McKay, *Shakin' All Over*, 3.
- 68 Shakespeare, *Disability*, 14–145.
- 69 Shakespeare, *Disability*, 15 ja 121.
- 70 Shakespeare, *Disability*, 3, 7 ja 12–13.
- 71 Shakespeare, *Disability*, 2–3 ja 12–13.
- 72 Reinikainen, *Vammaisuuden sukupuo-
littuneet ja sortavat diskurssit*, 30.
- 73 Moberg ja Vehmas, "Erityiskasva-
tuksen perusteet ja käytännöt", 51.
- 74 Saattaa tietysti olla, että kun elokuvien
näyttämöinä ja rajauksena ovat kes-
keisesti rockelämään liittyvät Lyhdyn
musiikkistudio, keikkamatkat ja keikat
eivätkä juuri asuntolat, eivät muut mah-
dolliset paternalistiset rakenteet ole
päätyneet kuvausryhmän eteen.
- 75 Shakespeare, *Disability*, 7.
- 76 Teittinen, "Vammaisten laitoshisto-
riasta kohti kansalaisuutta".
- 77 Esim. Pfeiffer, "Overview".
- 78 Ekholm ja Teittinen, *Vammaiset
nuoret*, 10–11; Pfeiffer, "Overview"
sekä Yleissopimus vammaisten
henkilöiden oikeuksista.
- 79 Teittinen, "Vammaisten laitoshis-
toriasta kohti kansalaisuutta";
Sosiaalihuoltolaki 710/1982, 27 § d
ja e sekä Laki kehitysvammaisten
erityishuollosta 519/1977, 35 §.
- 80 Koska kehitysvammaisuus ei ole
luokitteluperuste, kehitysvammaisten
henkilöiden tarkkaa määrää on mah-
dotonta määritellä. Kehitysvamma-
liitto arvioi, että Suomessa on noin
50 000 ihmistä, joilla on kehitysvamma.
Kehitysvammadiagnoosi on noin
30 000 henkilöllä. Vain osa heistä käyt-
tää kehitysvammaisille tarkoitettuja
palveluja tai saa kehitysvammaisuuden
perusteella tukia. Kehitysvammaliitto,
"Kehitysvammaisuus".
- 81 Kehitysvammaliitto, "Palkkaa työstä"
ja "Lainsäädäntö"; Vesala ym.,
*Kehitysvammaisten ihmisten
työtilanne*, 5 ja 7 sekä Ekholm ja
Teittinen, *Vammaiset nuoret*, 13.
- 82 Elomaa ja Kemppainen,
We're coming, 150.
- 83 Sabin, *Punk rock*, 6.
- 84 Helkama, *Suomalaisten arvot*,
85, 141 ja 146–147.
- 85 Työtoimintaan, jota myös Lyhty ry:n
musiikkityöpaja on, osallistuvat kehi-
tysvammaiset henkilöt saavat lähes
poikkeuksetta työkyvyttömyyseläkettä,
josta he siirtyvät vanhuuseläkkeelle
65-vuotiaina. Myöhemmästä vanhuus-
eläkeiästä huolimatta työtoiminta
päätyy Helsingissä pääsääntöisesti
palvelua käyttävän kehitysvammai-
sen henkilön täyttyessä 60 vuotta.
Vammaisneuvosto on kiinnittänyt
huomiota siihen, että tälle käytännölle
ei ole perusteita. Lausunnon mukaan
kehitysvammaisten ihmisten työtoimin-
nan päättymisen tulisi suhteuttaa
yksilöllisesti lähemmäs vanhuus-
eläkeläin 63–70-vuoden ikärajaa.
Helsingin kaupungin vammais-
neuvoston lausunto 14.2.2019.
- 86 Kari Aallon haastattelu 30.4.2018.
- 87 McKay, *Shakin' All Over*, 39–40.
Kokemukset hoitolaitoksista ovat
muidenkin punkmuusikoiden teosten
lähtökohtana. Sellainen on mm.
brittiläisen punkmuusikko Ian Dury:n
kappale "Hey, Hey, Take Me Away", joka
kuvaava hänen kokemuksiaan
eristämisestä ja seksuaalisesta
hyväksikäytöstä poliosairaalaissa
ja niistä nousevaa vihaa.
- 88 Niemelä ja Brandt, *Kehitysvammaisten
yksilöllinen asuminen*, 159.
- 89 Teittinen, "Myönteisten
mahdollisuuksien politiikka ja
kehitysvamma", 158 ja 162.
- 90 Kehitysvammaliitto, "Kehas-ohjelma"
- 91 Yksilöllistä erityishuolto-ohjelmaa
toteutettaessa on pyrittävä siihen,
että sellaisen henkilön asuminen, joka
ei voi asua omassa kodissaan mutta
joka ei ole laitoshuollon tarpeessa,
järjestetään muulla tavoin. Laki kehi-
tysvammaisten erityishuollosta, 35 §.
- 92 Esping-Andersen,
The Three Worlds, 13, 28.
- 93 Esping-Andersen, *The Three Worlds*,
23–31. Kaksi muuta eurooppalaista
hyvinvointimallia ovat anglosaksinen
residuaalinen malli ja keski- ja etelä-
eurooppalainen konservatiivinen malli.
- 94 Esping-Andersen, *The Three Worlds*,
25, 27, 28 ja 31. Amerikkalainen ekono-
misti Robert H. Nelson on analysoinut

- kiinnostavasti pohjoismaisen universaalien solidaarisuuden periaatetta ja nähnyt, että sen taustalla vaikuttaa vahvasti luterilainen eetos. Hän näkee pohjoismaisen sosiaalidemokratian olevan eräänlaista sekulaaria luterilaisuutta. Nelson, *Lutheranism*, 106–133.
- 95 Shakespeare, *Disability*, 148
- 96 Lampinen, *Omat polut!*, 75

Heta Kaisto ja Katja Lautamatti: Satavuotias yö. Suomen sisällissota, ylisukupolvinen muisti ja empaattinen kuuntelija

- 1 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 2 Ks. mm. Hill, *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing*, 368. "For if it was the case that Shoah was one of the disastrous ends of Western philosophy, this served only to remind [Maurice] Blanchot, as it did [Emmanuel] Levinas, [Philippe] Lacoue-Labarthe, [Jacques] Derrida, and others, that it was essential to pursue philosophy beyond that end, to persist beyond disaster, so to speak, by maintaining the thought of disaster."
- 3 Ks. esim. Janet Walkerin teos *Trauma cinema: Documenting incest and the Holocaust*.
- 4 Emme ota väitteellä kantaa historian-tutkimuksen sisällissotatulkintoihin.
- 5 Ks. esim. Kaisa Salmen elokuvat *Fellmanin pelto* (2013) ja *Veripelto* (2018).
- 6 Ks. esim. Peltonen, *Muistin paikat* tai *Punakapinan muistot*.
- 7 Historiantutkimuksen piirissä Juha Siltala on käsitellyt sisällissotaa psykohistorian ja trauman näkökulmasta teoksessa *Sisällissodan psykohistoria*.
- 8 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 9 Assmannin mukaan W. G. Sebald on kehittänyt yhtenä ensimmäisenä töissään empaattisen kuuntelijan kertojatyyppiä. Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 209.
- 10 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 205.
- 11 Ks. mm. Irit Rogoff, *Mikä teoreetikko on?* (2003), suom. Taru Elfving ja

- Katve-Kaisa Kontturi. Irit Rogoff purkaa teoreetikon roolia ajattelijana ja toimijana sekä korostaa ajattelua yllykkeenä luovalle työlle ja toiminnalle.
- 12 Rustanius teki ensimmäisen dokumentti-elokuvansa *Sotapapit* vuonna 1981 ja hänen viimeisin elokuvansa *Sodan silmät 1918* ilmestyi sisällissodan muistovuotena 2018.
 - 13 Atlas Group Foundation sijaitsi pitkälle 2010-luvulle internetissä. Nykyään siitä on jäljellä suppea kokoelma dokumentteja. Ks. www.theatlasgroup1989.org.
 - 14 Raad nimesi arkiston kansioiden nimistä, esimerkiksi käy "Notebook Volume 38: Already been in a lake of fire".
 - 15 Gilbert, "Walid Raad's Spectral Archive, Part One", luku 1: "Performing the archive".
 - 16 Gilbert, "Walid Raad's Spectral Archive, Part Two", luku 3: "New Hysterical Infrastructure".
 - 17 Al-Kassim, "Crisis of the Unseen", 148.
 - 18 Toufic, *Forthcoming*, 46
 - 19 Ks. esim. www.unitednationsplaza.org/event/4/.
 - 20 Reiners, *Taiteen muisti*, 15–16.
 - 21 Reiners, *Taiteen muisti*, 17.
 - 22 Reiners, *Taiteen muisti*, 15.
 - 23 Reiners, *Taiteen muisti*, 135.
 - 24 Saxton, *Haunted Images*, 12.
 - 25 Saxton, *Haunted Images*, 14.
 - 26 Saxton, *Haunted Images*, 4.
 - 27 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 365.
 - 28 Reiners, *Taiteen muisti*, 17.
 - 29 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 373.
 - 30 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 369.
 - 31 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 376.
 - 32 Saxton, "Anamnesis and Bearing Witness", 14.
 - 33 Juhasz ja Lebow, *Introduction: A World Encountered*, teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, 12.
 - 34 Ks. ten Brink, "Animating Trauma", 178.
 - 35 Ks. Guynn, *Unspeakable Histories*, 28.
 - 36 de Sousa Dias, "(In)visible Evidence", 497–498.
 - 37 Sharma, *Documentary Films in India*, 110.
 - 38 Sharma, *Documentary Films in India*, 157.

- 39 Sharma, *Documentary Films in India*, 167.
- 40 Sharma, *Documentary Films in India*, 156.
- 41 Hongisto, *Soul of the Documentary*, 190.
- 42 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 213–214.
- 43 Alanko, "Kirjallisuuden mahdoton katse", 38 ja 40–41.
- 44 Derrida, "The Poetics and Politics of Witnessing", 68.
- 45 Korhonen, *Lukijoiden yhteisö*, 163–165; Celan, *Niin kuin kivelle puhutaan*, 117: "Niin kuin kivelle puhutaan, niin kuin / sinä, / minulle kuilusta, koti- / maasta tähän sisar- / tunut"
- 46 Derrida, "The Poetics and Politics of Witnessing", 66–67 ja 70.
- 47 Monet aineiston kertojista ovat olleet sisällissodan tapahtumien aikaan lapsia.
- 48 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 168.
- 49 Blanchot, *Writing of the Disaster*, 1. Suomenos Heta Kaisto.
- 50 Hill, *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing*, 279 ja 300.
- 51 Alanko-Kahiluoto, *Writing Otherwise than Seeing*, 203–206.
- 52 Lindberg, "Suomentajan alkusanat", 5.
- 53 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 38.
- 54 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 55 Roselius, *Isänmaallinen kevät*, 4.
- 56 Roselius, *Isänmaallinen kevät*, 28.
- 57 Lause kuuluu Sini Järnströmin dokumenttielokuvan *Hilja, punaisen tyttö* (2006) 103-vuotiaalle päähenkilölle Hilja Virtaselle, jossa ruumiillistuu se, kuinka punaisten ylle langetettu häpeä yletyi jopa 2000-luvulle.
- 58 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 59 Osallistuimme konferenssiin "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling" Turun yliopistossa 4.6.2015.
- 60 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 208 ja 210.
- 61 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 4.
- 62 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 4–5
- 63 Ks. esim. Meretoja, *The Ethics of Storytelling*, 93–97.
- 64 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 214–215.
- 65 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 66 *Suomi Kankaalla: Sota 1918 elokuvassa* -näytös Kino Tuliossa 22.1.2018.
- 67 Kukkonen puheenvuoro "1918 – huutoja ja kaikuja" -seminaarissa elokuvateatteri Orionissa 3.2.2018.
- 68 Punakhmerien sotarikoksia töissään käsitelleen dokumenttielokuvaohjaaja Riithy Panhin sanoin "There are so many images in the world that we think we have seen it all. That we have thought every thought." Panh, *The Missing Picture* -elokuva, 2013.
- 69 Appadurai, "Archive and Aspiration", 16.
- 70 Mainion puheenvuoro "Sota 1918: Luentomaratoni" -tapahtumassa. Tiedekulma, Helsingin yliopisto 27.2.2018.
- 71 Häggman, *Pieni kansa, pitkä muisti*, 184.
- 72 Ks. Peltonen, *Punakapinan muistot*.
- 73 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 74 Peltonen, *Muistin paikat*, 100–101.
- 75 Ks. esim. Bruns, *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*, 106: "In its entirety sound is a ringing, clanging scandal. Whereas, in vision, form is wedded to content in such a way as to appease it, in sound the perceptible quality overflows so that form can no longer contain its content."
- 76 Nancy, *Listening*, 12.
- 77 Kalha, "Ainutkertaisuuden ambivalenssi".
- 78 LaBelle, *Lexicon of the Mouth*, 2.
- 79 LaBelle, *Lexicon of the Mouth*, 1–2 ja 9.
- 80 1917–18 -muistitietokokoomaan kuuluu haastattelujen lisäksi silminäköijöiden lähettämiä kirjeitä.
- 81 Liukkonen, *Hennalan naismurhat 1918*.
- 82 Liski, "Tärkeä tutkimus kärsii lähteidenkäytön ongelmista".
- 83 Teräs, "Mitä on muistitieto ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta".
- 84 Lintunen ja Tikka, "Miksi Hennalan vankileirin naiset surmattiin?".
- 85 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 141.

- 86 Guynn, *Unspeakable Histories*, 36.
- 87 LaCapra, *Writing History, Writing Trauma*, x.
- 88 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, xiii.
- 89 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, 19.
- 90 Alexander, *Trauma: A Social Theory*, 6.
- 91 Alexander, *Cultural Trauma and Collective Identity*, 260.
- 92 Assmann, "Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 216.
- 93 Foucault, *Tiedon arkeologia*, 170.
- 94 Näre, "Naisten ja tyttöjen joukkomurhakaan ei vanhene koskaan", 298.
- 95 Marjo Liukkosen julkaisematon vastine "Valtion vaiennetuin sotarikos?" (2018).
- 96 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 97 *Satavuotias yö* -radioteos (2018).
- 98 Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*, 8.
- 99 Reiners, *Taiteen muisti*, 215.
- 100 Reiners, *Taiteen muisti*, 212.
- 101 Reiners, *Taiteen muisti*, 196.
- 102 Reiners, *Taiteen muisti*, 109.
- 103 Deleuze, *Time-image*, 16.
- 104 Mediahistoria tarjoaa ajatuksen radioteosten elokuvallisuudesta. Radio- ja äänihistorian tutkija Simone Dotton mukaan 1920- ja 1930-luvuilla äänielokuvan synty-aikoihin radio ja elokuva rinnastettiin teknologiana ja taiteena, ja mm. Rudolf Arnheim kuvaili radioteosta mykkäelokuvan vastakappaleeksi. Euroopassa ja Neuvostoliitossa yleistyi käsite radioelokuva (eng. *radio-film*). Tämän mediahistorian innostamana Dotto leikittelee ajatuksella ns. auralisesta elokuvasta, elokuvasta, joka on tehty äänestä (eng. *aural cinema*). Ks. Dotto, *Notes for a History of Radio-Film*.
- 105 Sobchack, "Afterword", 324 ja 327.
- 106 Reiners, *Taiteen muisti*, 239.
- 107 Guynn, *Unspeakable Histories*, 54.
- 108 Guynn, *Unspeakable Histories*, 69.
- 109 Assmann, "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling", 211.
- 110 Agamben, *Remnants of Auschwitz*, 32–33.
- 111 Tähän kiteytyy Maurice Blanchot'n kirjallisuusfilosofian ydin, ks. esim. Alanko, "Kirjallisuuden mahdollon katse", 41: "Ei niin, että taide ei olisi totta tai se olisi ei-totta, vaan emme voi tietää mitä se milloinkin on. [...] Blanchot'lle lukeminen [...] on joutumista mukaan teosta repivään kiistaan, jossa vastakkain ovat mitta ja kohtuuttomuus, päätös ja päättämättömyys, muoto ja äärettömyys."
- 112 Deporah Kapchan juontaa käsitteen *listening act* J. L. Austinin käsitteestä *speech act*. Kuulemis-teko on oma suomenokseni.
- 113 Kapchan, "Listening acts", 277, 284–285 ja 287.
- 114 Voegelin, *Listening to Noise and Silence: Towards Philosophy of Sound*, 38.
- 115 Arendt, *Men in Dark Times*, 22–23.
- 116 Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 189.

Hanna Kuusela: Repeämän sanat

- 1 Kantola ja Kuusela, *Huipputuloiset*.
- 2 Sanavalinnat ovat huippu-tuloisten haastatteluista.
- 3 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 13–14.
- 4 de Swaan, "Elite perceptions of the poor", 182–194.
- 5 Ks. esim. Streeck, *Ostettua aikaa*.
- 6 Julkunen, *Kuka vastaa?*
- 7 Ks. esim. Anttonen ja Sipilä, "Universalismi Britannian ja Pohjoismaiden sosiaali-politiikassa", 104–120.
- 8 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*.
- 9 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*, 7.
- 10 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*; Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltion?"; Heiskala ja Luhtakallio, *Uusi jako*.
- 11 Hirschman, *The Rhetoric of Reaction*.
- 12 Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*; Löppönen, *Vapauden markkinat* ja Lindholm, *Totuuden jälkeinen talouspolitiikka*.
- 13 Ks. esim. Hautamäki, "Spontaaniin

- yhteiskuntaan", 134–246.
- 14 Giddens, *The Third Way*.
 - 15 Ks. esim. Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*.
 - 16 Ks. esim. Brady ja Lee, "The rise and fall of government spending in affluent democracies", 56–79.
 - 17 Julkunen, *Suunnanmuutos*.
 - 18 Nygård, *Välfärdsstaten, partierna och marknaden*; Julkunen, *Suunnanmuutos*; Timonen, *Restructuring the Welfare State* ja Kosunen, "Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla", 45–101.
 - 19 Ks. esim. Julkunen, *Suunnanmuutos* ja Kiander, *Laman opetukset*.
 - 20 Tuomala, *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*, 93–94.
 - 21 Kananen (toim.), *Kilpailuvaltion kydyssä*; Heiskala ja Luhtakallio, *Uusi jako*; Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot* sekä Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?" ja "Från välfärdsstat till tävlingsstat".
 - 22 Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?".
 - 23 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*, 74–75; Bonoli ja Natali (toim.), *The Politics of the New Welfare State*.
 - 24 Gilbert, *Transformation of the Welfare State*.
 - 25 Bonoli ja Natali, *The Politics of the New Welfare State* ja Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*.
 - 26 Julkunen, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot*, 74–75; Sunesson ym., "The Flight from Universalism", 19–29.
 - 27 Niinistö, Tasavallan presidentti Sauli Niinistön uudenvuodenpuhe 1.1.2013.
 - 28 Wiberg, *Julkea sektori* ja Moilanen, Oulun kaupunginvaltuuston kokous 17.9.2018.
 - 29 Von Hertzen, "Hyvinvointivaltion murhenäytelmä", 7–9.
 - 30 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta* ja Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*.
 - 31 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 15–22; Taylor-Gooby (toim.), *Ideas and Welfare State Change*.
 - 32 Autto, "Kulttuuriset oikeudet paikallisissa päivähoitokeskukseluissa", 278–308.
 - 33 Ks. esim. Autto ja Nygård, *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*.
 - 34 Summa, "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan", 51–83.
 - 35 Nygård, "Från välfärdsstat till tävlingsstat"; Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?"; Saarinen, Salminen ja Keränen, "Hyvinvointivaltiota hyvinvoivaan valtioon", 605–618 ja Karjalainen ym., "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus", 114–132.
 - 36 Ks. esim. Alasuutari, *Toinen tasavalta*, 108–111.
 - 37 Ks. esim. Kettunen, "Hyvinvointivaltion yhteiskunta", 71–109.
 - 38 Nygård, "Hyvinvointivaltiota kilpailuvaltioon?".
 - 39 Saari ym., "Sosiaalipummi!", 207–232.
 - 40 Saari ym., "Sosiaalipummi!".
 - 41 Laihiala ja Ohisalo, "Sosiaalipummit leipäjonossa?", 233–258.
 - 42 Ohisalo ja Saari (toim.), *Kuka seisoo leipäjonossa?*
 - 43 Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä", 310–323 ja Trout, *Empathy Gap*.
 - 44 Saari ym., "Köyhyyskartta?" ja Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä". Ks. myös Wass ym., "Tulot tai ulos?"
 - 45 Hasson ym., "Are liberals and conservatives equally motivated to feel empathy toward others?". Ks. myös Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä".
 - 46 Kainulainen ja Saari, "Samassa veneessä".
 - 47 Airio (toim.), *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa* ja Saari (toim.), *Sosiaaliturvariippuvuus*.
 - 48 Laihiala ja Ohisalo, "Sosiaalipummit leipäjonossa?".
 - 49 Ks. esim. Lakoff, *Moral politics*; Dean, "The ethics of welfare-to-work", 573–589; Julkunen, "Vastuupuheen esiinmarssi", 533–540 ja Saari, *Sosiaaliturvariippuvuus*.
 - 50 Gilbert, *Transformation of the Welfare State*, 64–65.
 - 51 Julkunen, *Kuka vastaa?*, 533–534.
 - 52 Lakoff, *Moral politics*; Julkunen, *Kuka vastaa?*, Dean "The ethics of welfare-to-work" ja Barry, *The New Right*.
 - 53 Lamont ym., "What is missing? Cultural processes and causal

- pathways to inequality", 573–608.
- 54 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon".
 - 55 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon".
 - 56 Julkunen, "Aktivointipolitiikka hyvinvointivaltion paradigman muutoksena", 21–44.
 - 57 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon", 607.
 - 58 Saarinen ym., "Hyvinvointivaltioista hyvinvoivaan valtioon", 614–615.
 - 59 Karjalainen ym., "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus".

Reetta Huhtanen: Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa

- 1 Korkman, haastattelu.
- 2 "Markkinoilla hermot kireällä," pääkirjoitus, *Kauppalehti*. 14.4.2011.
- 3 "Myrsky voimistuu taas Euroopan taloudessa," pääkirjoitus, *Helsingin Sanomat*. 13.7.2011.
- 4 Katainen, haastattelu.
- 5 Nichols, *Representing Reality*, 3.
- 6 60-luvulta alkaen poststrukturalistiset ja semioottiset teoriasuunnaukset alkoivat korostaa todellisuuden symbolista ja sosiaalista rakentumista. Tämä käsitys horjutti myös objektiivisuuden ihanteita dokumentaarisessa elokuvassa. Bill Nichols lisäsi "performatiivisen moodin" luokituksiinsa kuvaamaan tätä 1980- ja 1990-luvuilla alkanutta dokumentaarisien elokuvan ilmaisumuodoissa tapahtunutta murrosta: havaintovarmuudesta vakuuttava suora elokuva sai rinnalleen subjektiivisia, etäännyttäviä, humoristisia, tyyllitteleviä ja "dokumentaarisuutta" tietoisesti kyseenalaistavia elokuvallisia muotoja. Nichols, *Blurred Boundaries*, 93–98.
- 7 Helke, *Nanookin jälki*, 82.
- 8 Esim. Grierson, "The Course of Realism"; Winston, *Claiming the Real*; Vogels, *The Direct*

- Cinema of David and Albert Maysles ja Arthur, "Jargons of Authenticity".*
- 8 Helke, *Nanookin jälki*, 37–38.
 - 9 Helke, *Nanookin jälki*, 39–40.
 - 10 Rancière, *Aistittavan osa*, 8.
 - 11 Rancière, *Aistittavan osa*, 8–9.
 - 12 Rancière, "The Thinking of Dissensus", 5.
 - 13 Rancière, "The Thinking of Dissensus", 1–2 ja *Vapautunut katsoja*, 58 ja 74–76.
 - 14 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 58 ja 75.
 - 15 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 76, 88 ja 118.
 - 16 Rancière, *Vapautunut katsoja*, 74–76.
 - 17 Katso esim. Morreal, *The Philosophy of Laughter and Humor*, 130.
 - 18 Critchley, *On Humour*, 10. "The incongruities of humour both speak out of a massive congruence between joke structure and social structure and speak against those structures by showing that they have no necessity."
 - 19 Critchley, *On Humour*, 10–11.
 - 20 Holm, "The Distribution of the Nonsensical", 1–3.
 - 21 Holm, "The Distribution of the Nonsensical", 5–6.
 - 22 Bergson, *Nauru*, 11 ja 19.
 - 23 Bergson, *Nauru*, 138.
 - 24 Katso esim. Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 23–24.
 - 25 Esim. Albert Camus korostaa Sisyfosmyytissä absurdin suhdetta vallitsevaan sosiaaliseen kontekstiin ja sen normeihin: mikään asia ei ole itsessään absurdi vaan ilmenee absurdina vain vertailussa vallitsevaan konventioon. Camus, *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, 14–15 ja 29–31.
 - 26 Bonnefoy, *Conversations*, 128–129.
 - 27 Ionesco, "The Playwright's role".
 - 28 Katso esim. Gibian, "Introduction", 36.
 - 29 Harms, *Perinpohjainen tutkimus*, 145.
 - 30 Yankelevich, "Introduction", 13–14.
 - 31 Anemone, "The Anti-World", 75–77 ja 84–85.
 - 32 Anemone, "The Anti-World", 89.
 - 33 Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 23.
 - 34 Esslin, *The Theatre of the Absurd*, 403–404, 411–413 ja 424–425.
 - 35 Gibian, "Introduction", 34–36.
 - 36 Esim. Michel Foucault pyrkii Sanat

ja asiat. *Eräs ihmistieteiden arkeologia* -teoksessa kartoittamaan niitä hienovaraisia vallan mekanismeja, jotka määrittävät sen, mitä kulloisessakin historiallisessa kontekstissa on mahdollista ajatella ja minkälaiset asiointitilat siinä havaitaan luonnollisina, tosina ja mahdollisina. Katso myös Foucault'n käsitys biovallasta, biopolitiikasta ja hallinnan rationaliteetista esim. teoksessa *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France*, 1978–1979.

37 Brown, *Undoing the Demos*, 30.

38 Brown, *Undoing the Demos*, 47–48 ja 57.

39 Esim. Wendy Brown (*Undoing the Demos*, 31) näkee Michel Foucault'n ajatteluun pohjaten neoliberalismin olevan tämän hetken vallitseva poliittisen hallinnan rationaliteetti, joka "hajauttaa markkinamallin kaikille toiminnan alueille ja kaikkeen toimintaan – vaikka kyse ei edes olisi rahasta – ja konfiguroi ihmiset perustojaan myöten markkinatoimijoina, aina, ainoastaan ja kaikkialla homo economicuksina."

Susanna Helke: Lauuluja kestävyysvajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista

- 1 Räisänen, "Aarnio-Isohanni irtisanoutuu".
- 2 Esim. Heikki Patomäki on käsitellyt uusliberalistisen talouspolitiikan valtaan nousua Suomessa (*Uusliberalismi Suomessa*).
- 3 Mm. Patomäki, *Uusliberalismi Suomessa* ja Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*.
- 4 Brown, *Undoing the Demos*, 30. Olen viitannut Brownin ajatteluun myös tämän kirjan toisessa artikkelissa, "Tunteiden ja minän tarinoita".
- 5 Mm. Koikkalainen, "Managerialismi ideologiana". Suomessa manage-

rialismia ilmiönä on käsitelty myös Anu Kantola (mm. *Markkinakuri ja managerivalta*), Heikki Patomäki (*Yliopisto oyj*), kansainvälisessä keskustelussa mm. Yannis Papadopoulos ("Accountability and Multilevel Governance").

6 Brown, *Undoing the Demos*, 44.

7 Brown, *Undoing the Demos*, 33–34.

8 Julkisen ja yksityisen talouden välisen tuottavuuden mittaamisen keinoeksoisuutta on käsitelty esimerkiksi Matti Virtanen ("Eläkepommia ei tule", 5) osoittaen, miten hoivatyöstä maksettavat palkat ja eläkeläisten maksamat verot palautuvat työntekijöiden ja eläkeläisten ostovoimana markkinoille ja miten nettomenot ja siten julkiseen talouteen kohdistuva paine on huomattavasti pienempi kuin mitä pelkkiä bruttomenoja laskemalla voidaan osoittaa.

9 Aiheesta on kirjoittanut myös Marja Vaarama ("Suhtautuminen iäkkäisiin", 106).

10 Winston, *Claiming the Real*, 8.

11 Helke, "The Documentarist and His Poor", 119 ja "Repeämän hetket", 202.

12 Helke, "Repeämän hetket", 198–200.

13 Nichols, *Representing Reality*, 3.

14 Winston, *Claiming the Real*, 47 ja Helke, "The Documentarist and His Poor", 118–119.

15 Helke, "The Documentarist and His Poor", 118.

16 Helke, "Tunteiden ja minän tarinoita".

17 Helke, "The Documentarist and His Poor" ja "Repeämän hetket".

18 Rancière, *The Ignorant Schoolmaster*.

19 Rancière, "Vapautunut katsoja", 11. Käännös Janne Porttikiven.

20 Rancière, *The Philosopher and His Poor*, 203.

21 Grierson, "Public Relations, Propaganda and Documentary Film 1900–39", 37.

22 Barnouw, *Documentary*, 90.

23 Winston, "The Tradition of the Victim", 270–271 ja Rosen, *Change Mummified*, 248.

24 Louis, haastattelu.

25 Louis, haastattelu.

26 Rancière, *Disagreement*, 16.

Lähteet ja elokuvat

Esipuhe

Kuusela, Hanna ja Ylönen, Matti. *Konsulttidemokratia: Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton.* Helsinki: Gaudeamus, 2013.

Kantola, Anu, ja Seeck, Hannele. "Dissemination of Management into Politics: Michael Porter and the Political Uses of Management Consulting", *Management Learning* 42, nro 1 (2010): 25–47. <https://doi.org/10.1177/1350507610382489>

Jouko Aaltonen: Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fiktiivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita

Aaltonen, Jouko. *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa: dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi.* Helsinki: Like ja Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Aaltonen, Jouko. *Seikkailu todellisuuteen: dokumenttielokuvan tekijän opas.* Helsinki: Like, 2011.

Aaltonen, Jouko. *Dokumentaristi: Lasse Naukkarisen elokuvat ja niiden synty.* Helsinki: Aalto ARTS Books, 2014.

Aittokoski, Heikki. "Hyvinvointivaltion hyvin lyhyt historia", *Helsingin Sanomat*, 14.12.2013.

Alasuutari, Pertti. *Laadullinen tutkimus 2.0.* Tampere: Vastapaino, 2011.

Althusser, Louis. *Ideologiset valtiokoneistot.* Helsinki ja Tampere: Kansankulttuuri Oy ja Osuuskunta Vastapaino, 1984.

Astala, Erkki. "Image of a Nation: A View of Finnish Independent Documentary

Film 1904–1984." Festivaalijulkaisussa *7th Nordic Anthropological Film Festival Jyväskylä 21.–25.5.1985.* Helsinki: Nordic Anthropological Film Association, 1985.

Autto, Janne ja Nygård, Mikael (toim.). *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus.* Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 2015.

Bjurman, Lars (toim.). *Det gäller realismen: en 30-talsdebatt Lukacs & Brecht.* Lund: Bo Cavefors Bokförlag AB, 1975.

Brecht, Bertolt. *Aikamme teatterista: Epäaristotelelaisesta dramatiikasta.* (Schriften zum Theater: Über eine nicht-aristotelische Dramatik, 1963.) Valikoinut Sigfried Unseld. Suomentanut Max Rand. Helsinki: Tammi, 1965.

Böckerman, Petri ja Kiander, Jaakko. "Talouden pitkät syklit ja politiikka." Teoksessa *Historiallinen käänne: Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*, toim. Juho Saari, 125–148. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Eriksson, Lise. "Leipäjonot sanomalehti-julkisuuden keskusteluissa." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 246–277. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 2015.

FitzSimmons, Trish. "Braided Channels: A Genealogy of the Voice of Documentary", *Studies in Documentary Film* 3, nro 2 (2009): 131–146.

Gaines, Jane M. "Political Mimesis." Teoksessa *Collecting Visible Evidence*, toim. Jane M. Gaines ja Michael Renov, 84–102. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Gramsci, Antonio. *Vankilavihkot 1.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1979.

Gramsci, Antonio. *Vankilavihkot. Valikoima, osa 2.* Helsinki: Kansankulttuuri, 1982.

Heiskala, Risto. "Kansainvälinen

toimintaympäristön muutos ja Suomen yhteiskunnallinen murros." Teoksessa *Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?*, toim. Risto Heiskala ja Eeva Luhtakallio, 14–42. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Helke, Susanna. "In pursuit of emotions: the emotive turn and the post-political sentiment in Finnish documentary film culture", *Studies in Documentary Film* 10, nro 2 (kesäkuu 2016): 183–197.

International Movie Data Base -tietokanta. Ladattu 19.3.2020. www.imdb.com.

Johnston, Claire ja **Willemen, Paul.** "Brecht in Britain: The Nightcleaners and the Independent Political Film." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, 192–211. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Kansallinen audiovisuaalinen instituutti. "Elonet-tietokanta." Ladattu 19.3.2020. www.elonet.fi

Kaplan, Ann E. "Theory and Practice of the Realist Documentary Form in Harlan County, USA." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, 212–222. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Kauppila, Juha ja **Kauppila, Päivi Annika.** "Hyvinvointivaltio toimijuuden tukena." Teoksessa *Toimijuus, ohjaus ja elämänkulku*, toim. Päivi Annika Kauppila, Jussi Silvonen ja Marjatta Vanhalakka-Ruoho, 17–38. Joensuu: University of Eastern Finland, 2015.

Kettunen, Pauli. *Globalisaatio ja kansallinen me: kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino, 2008.

Korhonen, Timo. Hyvän reunalla: *Dokumenttielokuva ja välittämisen etiikka*. Helsinki: Aalto-yliopisto, 2012.

Korhonen, Timo. "Miten kerjäläinen sai hankittua 400 pulpettia Romaniaan?" Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 108–149. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Kortti, Jukka. *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit: 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Knuuttila, Kyösti. "Historiallinen muutos ja kansallinen kertomus Suomalaiset ja historia -esityksessä." Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 2009.

Lammi, Minna. *Ett' varttuisi Suomenmaa: Suomalaisten kasvattaminen kulutus-yhteiskuntaan kotimaisissa lyhytelokuvissa 1920–1969*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Lammi, Minna ja **Timonen, Päivi.** "Imagining Economy: Finlandia Newsreels Building Up Shared Imaginary in the 1950s and early 1960s." Teoksessa *Finnish Consumption: An Emerging Consumer Society between East and West*, toim. Visa Heinonen ja Matti Peltonen, 104–121. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013.

Malkavaara, Mikko. "Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi: Näkökulmia laman ja markkinakilpailun aikaan." Teoksessa *Lasaruksesta leipäjonoihin: Köyhyys kirkon kysymyksenä*, toim. Virpi Mäkinen, 283–312. Jyväskylä: Atena Kustannus, 2002.

McCabe, Colin. *Godard: Image, Sound, Politics*. Lontoo: Macmillan, 1980.

Mouffe, Chantal. "Artistic Activism and Agonistic Spaces", *Art & Research, A Journal of Ideas Contexts and Methods* 1, nro 2 (2007), 1–5.

Nichols, Bill. *Representing Reality*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 1991.

Nichols, Bill. *Introduction to Documentary*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Nichols, Bill. "The Voice of Documentary." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal ja John Corner, 17–33. Manchester: Manchester University Press, 2005. Julkaistu alun perin *Film Quarterly* 36, nro 3 (1983).

Nichols, Bill. *Speaking Truths with Film: Evidence, Ethics, Politics*

in *Documentary*. Oakland: University of California Press, 2016.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa: Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 2007.

Perelman, Chaïm. *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino, 1996.

Plantinga, Carl R. *Rhetoric and Representation in Nonfiction Film*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Ponech, Trevor. *What is Non-Fiction Cinema? On the Very Idea of Motion Picture Communication*. Colorado ja Oxford: Westview Press, 1999.

Rancière, Jacques. *The Emancipated Spectator*. Lontoo ja New York: Verso, 2009.

Rouch, Jean. *Ciné-Ethnography*. Visible Evidence series vol. 13. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2003.

Sanders, Willemien ja Nash, Kate. "The (Braided) Documentary Voice: Theorising the Complexities of Documentary Making." Teoksessa *The Palgrave Handbook of Screen Production*, toim. C. Batty, M. Berry, K. Dooley, B. Frankham ja S. Kerrigan, 231–241. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

Sedergren, Jari ja Kippola, Ilkka. *Dokumentin ytimessä: Suomalaisen dokumentti- ja lyhytelokuvan historia 1904–1944*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.

Sedergren, Jari ja Kippola, Ilkka. *Dokumentin utopiat: Suomalaisen dokumenttielokuvan historia 1944–1989*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Summa, Hilikka. "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan: Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus." Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, toim. Kari Palonen ja Hilikka Summa, 51–83. Tampere: Vastapaino, 1996.

Suoranta, Juha ja Ryyänen, Sanna. *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into Kustannus, 2014.

Tanskanen, Petri. *Työväen arjesta juhlaan: Kansa Elokuva ja Allotria Filmin tuotanto: 1945–1962*: filmografia. Helsinki: Työväenperinne, 1996.

Uljas, Päivi. "Hegemonia ja sen murros", *Yhteiskuntapolitiikka* 73, nro 2 (2008): 121–138.

Uljas, Päivi. *Hyvinvointivaltion läpimurto: Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into Kustannus, 2012.

Uschanov, Tommi. *Miksi Suomi on Suomi*. Helsinki: Teos, 2012.

Vartiainen, Juhana. "Tyytymätön voittaja." Teoksessa *Maa maailman paras maa*, toim. Anu Koivunen, 131–149. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Waugh, Thomas. "Introduction: Why Documentary Filmmakers Keep Trying to Change the World, or Why People Changing the World Keep Making Documentaries." Teoksessa *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*, toim. Thomas Waugh, xi–xxvii. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal, 269–287. Berkeley, Lontoo ja Los Angeles: University of California Press, 1988.

Wollen, Peter. "Godard ja vastaelokuva: Itätuuli." Teoksessa *Godard*, toim. Pekka Johansson, 12–26. Turku: Varsinais-Suomen Elokvakeskus, 1984.

Elokuvat

Aatos ja Amine, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Zone2 Pictures Oy, 2019.

Aravastako asunto, ohjaus Veikko Laihanen, tuotanto Veikko Laihanen Oy, 1954.

Asuntopula, ohjaus Holger Harrivirta, tuotanto Finlandia-Kuva Oy, 1947.

Columbia in my Arms, ohjaus Jenni Kivistö ja Jussi Rastas, tuotanto Filmimaa, 2020.

Eksyksissä, ohjaus Erkki Salojärvi, tuotanto Felix-Filmi Oy, 1952.

Eleganssi, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Euphoria Film Oy, 2016.

Festivaalit -62, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyö, 1962.

Finlandsvensk vardag, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Svenska Folkpartiet rp, 1951.

Harlan County, USA, ohjaus Barbara Kopple, tuotanto Cabin Creek, 1976.

Hiljaisen hädän paikka, ohjaus Pirkko Vallinoja, tuotanto YLE TV 2 Dokumenttiprojekti, 1996.

Hilton!, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Filmimaa Oy, 2013.

Hyvä elämä, ohjaus Marja Pensala, tuotanto Marja Pensala, 1984.

Isä meidän, ohjaus Anne Laurila, tuotanto Vaski Filmi Oy, 2006.

Itätuuli (Le vent d'est), ohjaus Jean-Luc Godard, tuotanto Polifilm, 1969.

Jos mulla ois valta, ohjaus Antti Haase, Lasse Naukkarinen ja Janne Niskala, tuotanto Unilumi, 2008.

Joutilaat, ohjaus Susanna Helke ja Virpi Suutari, tuotanto Kinotar Oy, 2001.

Karkotetut, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Epidem Oy, 1997.

Katastrofin aineksia, ohjaus John Webster, tuotanto Millennium Film Oy Ltd ja J. W. Documentaries Oy, 2008.

Kaupunkisinfonia, ohjaus Heikki Ahola, Ulrika Bengts, Outi Kaasinen, Rosa Karo, Ilkka Mertsola, Yrjö Nieminen, Mika Taanila ja John Webster, tuotanto Statiivinkantajat, Taideteollinen korkeakoulu ja Yleisradio, 1995.

Kerjäläiselokuva, ohjaus Hanna Maylett, tuotanto Avanto Productions Oy, 2011.

Kolmekymmentä vuotta Suomen kansan puolesta, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyö, 1948.

Kolmetoista päivää elämästä, ohjaus Heikki Partanen ja Hannu Eerikäinen, tuotanto Partanen & Rautoma, 1978.

Kone 17, ohjaus Issu Huovinen, Leo Märkälä, Heta Partanen, Ilona Reiniharju, Eija Romppanen, Mika Suikkanen ja Pentti Taipale, tuotanto Videomakers Oy, 2005.

Kosminen näytelmä, ohjaus Jouni Hiltunen, tuotanto Katharsis Films Oy, 2005.

Koulukodit, nuoret yhteiskunnan koulittavana, ohjaus Arvo Heinonen, tuotanto Arvo-Filmi Arvo Heinonen, 1947.

Kuka välittää?, ohjaus Mikko Piela, tuotanto Silva Mysterium Oy, 2014.

Lahjakengissä koulutielle, ohjaus Aimo Jäderholm, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1950.

Liikemiehen muotokuva, ohjaus Peter von Bagh, tuotanto Filminor Oy, 1970.

Liikkumavara, ohjaus Annika Grof, tuotanto Illume Oy, 2009.

Metallin lakko 1971, ohjaus Lasse Naukkarinen ja Jaakko Pakkasvirta, tuotanto Filmityö Oy, 1972.

Miesten vuoro, ohjaus Joonas Berghäll ja Mika Hotakainen, tuotanto Oktober Oy, 2010.

Miksi näin?, ohjaus Harry Lewing, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1958.

Musta liitto eli asukkaita myytävänä, ohjaus Kari Kyrönseppä ja Väinö Pennanen, tuotanto Filmityö Oy, 1975.

No Comments, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto Ilokuva, 1984.

Onni sinua matkallasi seuratkoon, ohjaus Jarmo Jääskeläinen, tuotanto Yleisradio TV 1 Asiaohjelmat, 1987.

Parasta ennen: katso viimeinen käyttöpäivä, ohjaus Antti Kaskia, tuotanto Filkas Oy, 2004.

Pelastakaa Kainuun lapset, tuotanto Lii-Filmi Oy, 1949.

Perkele! Kuvia Suomesta, ohjaus Jörn Donner, Erkki Seiro ja Jaakko Talaskivi, tuotanto FJ-Filmi Oy, 1971.

Presidentintekijät, ohjaus Tuukka Temonen, tuotanto Helsinki-filmi ja Optipari Oy, 2014.

Primary, ohjaus Robert Drew, tuotanto Drew Associates & Time, 1960.

Pölynimurikauppiaat, ohjaus John Webster, tuotanto Epidem Oy, 1993.

Rahan rata, ohjaus Valentin Vaala, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1951.

Rahan voimalla, ohjaus Matti Kassila, tuotanto Suomen Filmiteollisuus SF Oy, 1949.

Rantojen miehet, ohjaus Hannu Peltomaa, tuotanto Hannu Peltomaa ja Erkki Peltomaa, 1971.

Riot on, ohjaus Kim Finn, tuotanto Hakalax Productions, 2004.

Rouva Presidentti, ohjaus Aleksi Bardy, tuotanto Helsinki-filmi Oy ja Funny Films Oy, 2012.

Saalis, ohjaus Taru Mäkelä, tuotanto Kinotar Oy, 2007.

Solidaarisuus, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto Lasse Naukkarinen, 1970.

Sopimus, ohjaus Markku Tuurna, Maria Lappalainen, Anu Kuivalainen, Markku Heikkinen, Sanna Liinamaa, Kirka Sainio, Rostislav Aalto, Anna Korhonen, Heikki Färm, Katja Gauriloff, Jouni Hiltunen, Iris Olsson, Tahvo Hirvonen, Hannele Majaniemi, Roope Ahola, Outi Kaasinen, Laura Kuivalainen, Marita Hällfors ja Miika Hyytiäinen, tuotanto Filmimaa Oy, 2008.

Sotaorvot ammattitaitoisiksi, tuotanto Arvo Heinonen, 1947.

Swing Game, ohjaus Mikko Peltonen ja Pasi Riiali, tuotanto Mediatehdas Dakar ja Filmstone, 2015.

Synti – dokumentti jokapäiväisistä rikoksista, ohjaus Susanna Helke ja Virpi Suutari, tuotanto Kinotar Oy, 1996.

Taistelu kaupungista, ohjaus K. J. Karmasalo, tuotanto Atte Blom, Anssi Blomstedt, Kari Karmasalo, Kati Siikarla ja Seppo Vesterinen (työryhmä), 1972.

Tasavallan päiväkirja, ohjaus Lasse Naukkarinen, tuotanto

Lasse Naukkarinen, 1972.

Tavarataivas, ohjaus Petri Luukkainen, tuotanto Unikino, 2013.

Tiet auki lipuillemme, ohjaus Erik Blomberg, tuotanto Osakeyhtiö Kuvatyo, 1949.

Tupakkatyöt, ohjaus Tarja Mattila, tuotanto Art Films Production AFP Oy, 2006.

Työttömän pöytäkirja, ohjaus Kanerva Cederström, tuotanto Netrum Oy, 1994.

Työväenluokka, ohjaus Veikko Aaltonen, tuotanto Alppiharjun Elokuva Oy, 2004.

Tähteläiset, ohjaus Veli Granö, tuotanto Filemo Ky, 2003.

Waiting for Barcelona, ohjaus Juho-Pekka Tanskanen, tuotanto Danish Bear Productions Oy, 2018.

Valtasuoni sykkii, ohjaus Orvo Saarikivi, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1948.

War Room, ohjaus Chris Hedegus ja D. A. Pennebaker, tuotanto Cyclone Films, McEttinger Films ja Pennebaker Associates, 1993.

Viimeistä päivää, ohjaus Visa Koiso-Kanttila ja Iiris Härmä, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2000.

Voikkaa, ohjaus Heikki Ahola, tuotanto Videomakers Oy, 2007.

Vuonna 2000, ohjaus Orvo Saarikivi, tuotanto Suomi-Filmi Oy, 1950.

Yhteiskunta heikointen huoltajana, tuotanto Arvo Heinonen, 1947.

Yläkerran Tuula, ohjaus Henriikka Hemmi, tuotanto Mouka Filmi, 2013.

Yrittäjä, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Oktober, 2018.

Susanna Helke: Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapianarratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa

Aaltonen, Jouko. "Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumenttielo-

kuvassa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 150–190. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. Orlando: A Harvest Book, Harcourt Inc, 1951.

Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.

Ahmed, Sara. *The Promise of Happiness*. Durham ja London: Duke University Press, 2010.

Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Bellamy, Elizabeth J. ja Leontis, Artemis. "A Genealogy of Experience: From Epistemology to Politics", *Yale Journal of Criticism* 6, nro 1 (1993): 172–174.

Berghäll, Joonas. "Joonas Berghäll ja Miehiä ja poikia", haastattelu Janne Kahila, *Film-O-Holic*, 29.3.2019. www.film-o-holic.com/haastattelut/joonas-berghall-miehia-ja-poikia

Berghäll, Joonas ja Hotakainen, Mika. "Joonas Berghäll & Mika Hotakainen ja Miesten vuoro", haastattelu Ida Kankaanpää, *Film-O-Holic*, 26.3.2010. www.film-o-holic.com/haastattelut/joonas-berghall-mika-hotakainen-miesten-vuoro

Butler, Judith. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Lontoo: Verso, 2006.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Crouch, Colin. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity, 2004.

Damasio, Antonio. *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. New York: G. P. Putnam, 1994.

Damasio, Antonio. *Looking for Spinoza: Joy, sorrow, and the feeling brain*. Lontoo: William Heinemann, 2003.

Damasio, Antonio. *Self comes to mind: Constructing the conscious brain*. New York: Random House, 2010.

Deleuze, Gilles. *Francis Bacon: The logic of sensation*. Käännös D. W. Smith. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. New York, Oxford, Singapore ja Sidney: Free Press, 1992.

Gabriel, Yiannis ja Lang, Tim. *The Unmanageable Consumer: Contemporary Consumption and Its Fragmentation*. Lontoo: Sage, 2006.

Galasiński, Dariusz. *Men and the Language of Emotions*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1991.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Helke, Susanna. "In Pursuit of Emotions: the emotive turn and post-political sentiment in Finnish documentary film culture", *Studies in Documentary Film* 10, nro 2 (2016): 183–197.

Helke, Susanna. "The Documentarist and His Poor: On Radical Otherness and the Exuberance of the Have-Nots", *Post Script: Essays in Film and the Humanities* 36, nrot 2 ja 3 (2017).

Helke, Susanna. "Lauluja kestävyysvaajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 352–377. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Illouz, Eva. *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 2007.

Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs The Climate*. New York: Simon & Schuster, 2014

Kosofsky Sedgwick, Eve. *Touching Feeling: Affect, pedagogy, and performativity*. Durham, NC: Duke University Press, 2003.

Laclau, Ernesto ja Mouffe, Chantal.

Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics.
Lontoo: Verso, 2014.

Langkjær, Birger. "Realism as a Third Film Practice", *MedieKultur: Journal of media and communication research* 27, nro 51 (2011): 40–54.

Lebow, Alisa ja Juhasz, Alexandra. "Beyond Story. An Online, Community-Based Manifesto", *World Records* 2 (2018).

Maxton-Lee, Bernice. "Activating responsible citizens: depoliticized environmentalism in hegemonic neo-liberalism", *Democratization* 27, nro 3 (2020): 443–460.

Massumi, Brian. "The autonomy of affect", *Cultural Critique*, nro 31 (1995): 83–109.

Massumi, Brian. *Parables for the virtual: Movement, affect, sensation*. Durham, NC: Duke University Press, 2002.

Mouffe, Chantal. "Artistic Activism and Agonistic Spaces", *Art & Research – A Journal of Ideas, Contexts and Methods* 1, nro 2 (2007).

Mäkelä, Maria. "Lessons from the Dangers of Narrative Project: Toward a Story-Critical Narratology", *Tekstuaalia* 4, nro 1 (2018): 175–186.

Näre, Sari. "Sukupuolten tunnekkulttuuri ja julkisuuden intimisoituminen." Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa 1. Elämyksiä ja läheisyyttä*, toim. Sari Näre. Hämeenlinna: Karisto Oy, 1999.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY, 2007.

Piketty, Thomas. *Pääoma 2000-luvulla*. Käännös Marja Ollila ja Maarit Tillman-Leino. Helsinki: Into Kustannus, 2016.

Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.

Rancière, Jacques. *Erimielisyys: Poliittikka ja filosofia*. Käännös Heikki Kujansuu. Helsinki: Tutkijaliitto, 2009.

Reich, Robert. *The Future of Success: Working and Living in the New Economy*. New York: Vintage Books, 2000.

Shuman, Amy. *Other People's Stories: Entitlement Claims and the Critique*

of Empathy. Urbana ja Chicago: University of Illinois Press, 2005.

Stevenson, Charles L. "The Emotive Meaning of Ethical Terms", *Mind* 46, nro 181 (1937): 14–31.

Swyngedouw, Erik ja Wilson, Japhy (toim.). *The Post-Political and Its Discontents – Spaces of Depoliticisation, Spectres of Radical Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

Thompson, Evan. "Empathy and Consciousness", *Journal of Consciousness Studies* 8, nro 5–7 (toukokuu 2001): 1–32.

Tudor, Deborah. "Twenty-first Century Neoliberal Man." Teoksessa *Neoliberalism and Global Man – Capital, Culture and Marxist Critique*, toim. Jyotsna Kapur ja Keith B. Wagner. New York ja Lontoo: Routledge, 2011.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and its Limitations*. Lontoo: BFI, 1995.

Ylikangas, Maaria. "Kertomuksen masentava keskiloikkaisuus", *Nuori Voima*, 29.3.2018. <https://nuorivoima.fi/lue/juttu/kertomuksen-masentava-keskiloikkaisuus>

Žižek, Slavoj. "Holding the place." Teoksessa *Contingency, Hegemony, Universality: Contemporary Dialogues on the Left*, toim. Judith Butler, Ernesto Laclau ja Slavoj Žižek, 308–329. Lontoo: Verso, 2000.

Elokuvat

American Vagabond, ohjaus Susanna Helke, tuotanto For Real Productions, 2013.

Bellevue Baby, ohjaus Mia Engberg, tuotanto Story ab ja Sveriges Television, 2013.

Eedenistä pohjoiseen, ohjaus Virpi Suutari, tuotanto Made Oy, 2014.

Engelen, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 2009.

Family, ohjaus Phie Ambo ja Sami Saif, tuotanto Cinevita Aps, 2001.

Free the Mind, ohjaus Phie Ambon, tuotanto Danmarks Radio, Making Movies Oy, Special Broadcasting Service, Sveriges Television, Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep ja Yleisradio, 2012.

Iso poika, ohjaus Mia Halme, tuotanto Avanton Productions Oy, 2007.

Isältä pojalle, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2004.

Joka toinen pari, ohjaus Mia Halme, tuotanto SAHADOK Oy, 2017.

Katastrofin aineksia, ohjaus John Webster, tuotanto Millennium Film Oy Ltd, J. W. Documentaries Oy ja Magic Hour Films, 2008.

King Corn, ohjaus Aaron Woolf, tuotanto ITVS ja Mosaic Films, 2007.

Kroppen min, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 2002.

Mannen fra Snåsa, ohjaus Margreth Olin, tuotanto Speranza Films A/S, 20016.

Matka kohti valoa, ohjaus Kai Nordberg, tuotanto Making Movies Oy, 2001.

Matka minuksi, ohjaus Mina Laamo, tuotanto Avanton Productions Oy, 2015.

Miehen kuva, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2010.

Miehiä ja poikia, ohjaus Joonas Berghäll, tuotanto Oktober Oy, 2019.

Miesten vuoro, ohjaus Joonas Berghäll ja Mika Hotakainen, tuotanto Oktober Oy ja Röde Orm Filmproduktion AB, 2010.

Orpojen joulou, ohjaus Anu Kuivalainen, tuotanto Taideteollinen korkeakoulu, 1994.

Pappa & jag, ohjaus Linda Västriik, tuotanto Lisbet Gabrielsson Film AB, 2000.

Self Portrait, ohjaus Margreth Olin, Katja Høgset ja Espen Wallin, tuotanto Speranza Films A/S, NRK ja ARTE, 2020.

Sielunmetsä, ohjaus Anu Kuivalainen, tuotanto Filmimaa Oy, 2017.

Sijainen, ohjaus Antti Peippo, tuotanto Verity Films Ky, 1989.

Supersize Me, ohjaus Morgan Spurlock, tuotanto The Con, Kathur Pictures ja Studio On Hudson, 2004.

Talvinen matka, ohjaus Visa Koiso-Kanttila, tuotanto Gerillafilmi Oy, 2007.

Tavarataivas, ohjaus Petri Luukkainen, tuotanto Unikino ja Eläväkuva Oy, 2013.

Äidin toive, ohjaus Joonas Berghäll, tuotanto Oktober Oy, House of Real, Mantaray Film AB ja Bando à Parte, 2015.

Timo Korhonen: Miten kerjäläinen sai 400 pulpettia Romaniaan?

Arffman, Kaarlo. *Auttamisen vallankumous*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2008.

Arffman, Kaarlo. "Reformaation historia", haastattelu Virpi Väisänen, radio-ohjelma, YLE, 6.2.2017.

Badiou, Alan. *Etiikka: Essee pahan tiedostamisesta*. Helsinki: Apeiron, 2004.

Benjamin, Walter. *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Helsinki: Tutkijaliitto, 1989.

Enache, Anca Loredana. "Köyhyyden kiertokulku – Romanian romanien viimeaikainen muutto Helsinkiin uloonjäämisstrategiana." Teoksessa *Huomio! Romaneja tiellä*, toim. Airi Markkanen, Heini Puurunen ja Aino Saarinen, 44–66. Helsinki: Like, 2012.

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2004/38/EY. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex:02004L0038-20110616>

Foucault, Michel. "The Minimalist Self." Teoksessa *Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture, Interviews and other writings 1977–1984*, toim. Lawrence Krizman. New York: Routledge, 1983.

Foucault, Michel. *Tarkkailla ja rangaista*. Helsinki: Otava, 2000.

Foucault, Michel. *Turvallisuus, alue, väestö*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2010.

Helkama, Klaus. *Suomalaisten arvot*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Kivi, Aleksis. *Seitsemän veljestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2000.

- Kuusi, Pekka.** *60-luvun sosiaalipolitiikka.* Porvoo, Helsinki: WSOY, 1961.
- Lehtonen, Joel.** *Putkinotko.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.
- Marshall, Peter.** *Reformaatio.* Tampere: Niin & Näin, 2017.
- Mauss, Marcel.** *Lahja.* Helsinki: Tutkijaliitto, 1999.
- Mikkola, Anne.** "Romanit. Auttamisen haasteita köyhyyden ja diskriminaation keskellä." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 267–307. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Mäkinen, Virpi.** "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin: Kerjäläisyys keskiajalta varhaiselle uudelle ajalle." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 41–69. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Mäkinen, Virpi ja Pessi, Anne Birgitta.** "Kerjäläisyyden kuva meillä ja muualla." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 9–38. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Nichols, Bill.** *Introduction to Documentary.* Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.
- Ojakangas, Mika.** "Hyvinvoinnin eetos ja 'passiivisen väestön ongelma'. Juutas Käkriäinen Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikan valossa", *Tiede ja edistys*, nro 3 (2000), 183–190.
- Ojakangas, Mika.** *Kenen tahansa poliitiikka.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2002.
- Oksanen, Kimmo.** *Kerjäläisten valtakunta. Totuus kerjäävistä romaneista... ja muita valheita.* Helsinki: WSOY/Barrikadi, 2009.
- Oksanen, Kimmo ja Piironen, Heidi.** *Ohikuljetut. Erään kerjäläisperheen tarina.* Helsinki: WSOY, 2018.
- van Oorschot, Wim.** "Who Should Get What and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity Among the Public", *The Policy Press* 28, nro 1 (2000), 33–48.
- Pessi, Anne Birgitta.** "Suomalaisten suhtautuminen kerjäläisiin ja apuun heille." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 237–266. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Pulma, Panu.** "Kerjäläisyys, irtolaisuus, mustalaisuus." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 71–95. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Puumalainen, Mikko.** "Poissa silmistä, poissa mielestä: Romanikerjäläiset ja liikkumisvapaus." Teoksessa *Kerjääminen eilen ja tänään*, toim. Virpi Mäkinen ja Anne Birgitta Pessi, 121–170. Tampere: Vastapaino, 2009.
- Rancière, Jacques.** *Erimielisyys: politiikka ja filosofia.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2009.
- Rancière, Jacques.** *Vapautunut katsoja.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.
- Schmitt, Carl.** *Poliittisen käsite.* Helsinki: Tutkijaliitto, 2015.
- Sipilä, Jorma.** "Hyvinvointivaltio sosiaalisena investointina: älä anna köyhälle kalaa vaan koulutus", *Yhteiskuntapolitiikka* 76, nro 4 (2011).
- de Swaan, Abram.** *In Care of the State.* Amsterdam: Bakker, 1998.
- Tervonen, Miika.** "Syrjäytetyt: romanien yhteiskunnallisen uloslyönnin lyhyt historia." Teoksessa *Huomio! Romaneja tiellä*, toim. Airi Markkanen, Heini Puurunen ja Aino Saarinen, 138–147. Helsinki: Like, 2012.
- Elokuva**
- Kerjäläiselokuva, ohjaus Hanna Maylett, tuotanto Avanton Productions Oy, 2011.
- Jouko Aaltonen: Poliittisen äärellä. Yhteiskunnallisuus ja poliittisuus nykyhetken suomalaisessa dokumentti-elokuvassa**
- Tutkimushaastattelut**
Alkuperäistallenteet ja litteroinnit tekijän hallussa.
Markku Heikkinen, 5.5.2017.
Mika Koskinen, 9.5.2017.
Timo Korhonen, 10.5.2017.

Elina Hirvonen, 22.5.2017.
Rostislav Aalto, 23.5.2017.
Hamy Ramezan, 20.11.2018.
(Kirjoittajan keskustelut rahoittajien kanssa 2017–2018)

Muut lähteet

Aalto, Rostislav. *Elokuvarahoittajan valta ja hyvän elokuvan normi.* Taiteen maisterin opinnäyte, Elokvataiteen ja lavastustaiteen laitos, Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu. Helsinki: Aalto-yliopisto, 2018.

Aaltonen, Jouko. *Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa: dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi.* Helsinki: LIKE ja Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Aaltonen, Jouko. *Seikkailu todellisuuteen: dokumenttielokuvan tekijän opas.* Helsinki: LIKE, 2011.

Aaltonen, Jouko. "Valistaa, taistella vai haastaa? Suomalaisen ei-fiktivisen elokuvan retoriikkaa ja strategioita." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 16–61. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Alia, Valerie. *The New Media Nation: Indigenous Peoples and Global Communication.* New York ja Oxford: Berghahn Books, 2010.

Arlander, Annette. "Mitä tekijä voi tehdä?" Teoksessa *Tekijä – teos, esitys ja yhteiskunta*, toim. Annette Arlander, Laura Gröndahl ja Marja Silde, 14–37. Näyttämö & tutkimus 6. Helsinki: Teatterintutkimuksen seura TeaTS, 2016.

Benson, Thomas W. ja Snee, Brian J. (toim.). *The Rhetoric of the New Political Documentary.* Carbondale: Southern Illinois University Press, 2008.

Bruzzi, Stella. *New Documentary: A Critical Introduction.* Second edition. Lontoo ja New York: Routledge, 2006.

Chanan, Michael. *The Politics of Documentary.* Lontoo: British Film Institute, 2007.

Frisina, Annalisa ja Muresu, Stefania. "Ten years of participatory cinema as a form of political solidarity with refugees in Italy. From ZaLab and Archivio Memorie Migranti to 4CaniperStrada", *Arts, Special Issue Arts and Refugees: Multidisciplinary Perspectives.* Basel Switzerland: MDPI, 2019.

Furhammar, Leif ja Isaksson, Folke. *Politik och Film.* Tukholma: Bokförlagt PAN / Norstedts, 1968.

Green, Joshua. "This Man Is The Most Dangerous Political Operative in America", *Bloomberg Businessweek*, 12.10.2015. Luettu 6.4.2020.

Gröndahl, Laura, Suutela, Hanna ja Männistö, Anssi (toim.). *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus.* Tampere: Viestintätieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto, 2017.

Helke, Susanna. "Osallisuus ja poliittiset eleet", *Ruukku* nro 6 (2016). Ladattu 25.3.2020. www.researchcatalogue.net/view/264671/264672

Hiltunen, Kaisa, Saresma, Tuija ja Sääsilahti, Niina. "Rajojen politiikkaa ja poetiikkaa. Taiteellinen aktivismi reaktionä 'pakolaiskriisiin'", *Media & viestintä* 43, nro 2 (2020): 150–175.

Hulkko, Pauliina. "Näyttelijä kohtaa todellisuuden." Teoksessa *Journalistisen dokumenttiteatterin mahdollisuus*, toim. Laura Gröndahl, Hanna Suutela ja Anssi Männistö, 101–111. Tampere: Viestintätieteiden tiedekunta, Tampereen yliopisto, 2017.

Henley, Paul. *The Adventure of the Real: Jean Rouch and the Craft of Ethnographic Cinema.* Chicago ja Lontoo: The University of Chicago Press, 2009.

Jayasankar, K. P. ja Monteiro, Anjali. *A Fly in the Curry: Independent Documentary Film in India.* New Delhi: SAGE Publications India Pvt Ltd, 2016.

Junttila, Janne. *Dokumenttiteatterin uusi aalto.* Helsinki: LIKE, 2012.

Jones, Chris ja Jolliffe, Genevieve. *The Guerilla Film Makers Handbook.* Lontoo ja New York: The Continuum

International Publishing Group, 2006.

Kauppinen, Juha ja Oinaala, Sampsa. *Talvivaaran vangit*. Helsinki: Siltala, 2016.

Kiehumispiste-vaikuttavuuskampanjan loppuraportti, 2018. Ladattu 25.3.2020. <http://mouka.fi/wp-content/uploads/2018/04/Kiehumispisteen-kampanjaraportti.pdf>

Koistinen, Esko. "HS Mielipide." *Helsingin Sanomat*, 1.5.2015.

McLane, Betsy. *A New History of Documentary Film*. Second edition. New York, Lontoo, Oxford, New Delhi ja Sydney: Bloomsbury 2016.

Nichols, Bill. *Blurred boundaries: Questions of meaning in contemporary culture*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Nichols, Bill. *Speaking Truths with Film: Evidence, Ethics, Politics in Documentary*. Oakland California: University of California Press, 2016.

Määttänen, Markus. "Edes valtio ei mahda tälle mitään." *Aamulehti*, 6.5.2016.

Palonen, Kari. *Mitä politiikka on? Luonnos politiikan tutkimuksen perusteiksi*. Jyväskylän yliopisto, valtio-opin laitos, Julkaisija nro 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1979.

Pedregal, Alejandro. *Film & Making Other History. Counterhegemonic narratives for a Cinema of the Subaltern*. Espoo: Aalto ARTS Books, 2015.

Rahmel, Dan. *Nuts and Bolts Filmmaking: Practical Techniques for the Guerilla Filmmaker*. Burlington USA: Focal Press, 2004.

Rosen, Philip. "Document and Documentary: On the Persistence of Historical Concepts." Teoksessa *Theorizing Documentary*, toim. M. Renov, 58–89. New York ja Lontoo: Routledge, 1993.

Rossi, Leena-Maija. *Taide vallassa. Poliittikkäsäityksen muutoksia 1980-luvun suomalaisessa taidekustelussa*. Helsinki: Kustannus Oy Taide, 1999.

Rouch, Jean. *Ciné-Ethnography. Visible Evidence series vol. 13*. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2003.

Sallinen, Paula. "Kovilla Kainuun kaivoksessa", *Aamulehti*, 20.4.2015.

Salminen, Kari. "Kansalaiset vastaan teollisuus ja päättäjät Sotkamon nälkämailla", *Turun Sanomat*, 13.5.2016.

Selkokari, Antti. "Talvivaarasta, vielä kerran", *Aamulehti*, 6.5.2016.

Uusitorppa, Harri. "Sovinto ei synny saunakamarissa", *Helsingin Sanomat*, 10.4.2017.

Valotie, Päivi. "Yleispätevä poliittinen jännäri kaivosjätin kulisseissa", *Turun Sanomat*, 22.1.2016.

Waugh, Thomas, (toim.). *"Show us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*. Metuchen N. J. ja Lontoo: The Scarecrow Press Inc, 1984.

Vehkalahti, Iikka ja Edkins, Don. *Steps by Steps: The Making of the Steps for the Future Documentary Series*. Cape Town: Fanele, 2008.

Virkkula, Simopekka. "Joko Suomi kiehuu", *Aamulehti*, 22.1.2017.

Virratvuori, Jussi. "Hintaan mihin hyvänsä", *Karjalainen*, 22.1.2016.

Yli-Kyyny, Helena. Toinen Suomi. Helsinki: Dokumenttiprojekti & AVEK, 2008.

Elokuvat

Hemen, ohjaus Janne Laiho, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Jättiläinen, ohjaus Aleksi Salmenperä, tuotanto Helsinki-filmi, 2016.

Kasvottomat, ohjaus Julia Virkkunen, Pakolainen ja minä -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Kiehumispiste, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Mouka Filmi, 2017.

Kone 17, ohjaus Issu Huovinen, Leo Märkälä, Heta Partanen, Ilona Reiniharju, Eija Romppanen, Mika

Suikkanen ja Pentti Taipale, tuotanto Videomakers, 2005.

Kummisetäni thaimorsian, ohjaus Ville Hyvönen, tuotanto Pohjola-Filmi, 2012.

Lahja, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Matkalla Aleppoon, ohjaus Juuso Lavonen ja Vesa Rajala, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Nälkämaan Sampo, ohjaus Mika Koskinen, Luxian Productions, 2016.

Odotus, ohjaus Jarno Lindemark, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Olipa kerran seminaari, ohjaus Markku Heikkinen, tuotanto Black Lion Pictures, 2015.

Orimattilan laukaukset, ohjaus Rostislav Aalto, tuotanto Tarinatalo, Zen and Trading ja Rostislav Studiot, 1999.

Paratiisi – kolme matkaa tässä maailmassa, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Aalto-yliopiston Elokuva- ja lavastustaiteen osasto, 2007.

Punaisen metsän hotelli, ohjaus Mika Koskinen, tuotanto Luxian Productions, 2012.

Siirto, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Sopimus, ohjaus Rostislav Aalto, Roope Ahola, Heikki Färm, Katja Gauriloff, Markku Heikkinen, Jouni Hiltunen, Tahvo Hirvonen, Marita Hällfors, Miika Hyytiäinen, Outi Kaasinen, Anna Korhonen, Anu Kuivalainen, Laura Kuivalainen, Maria Lappalainen, Sanna Liinamaa, Hannele Majaniemi, Iris Olsson, Kirka Sainio ja Markku Tuurna, tuotanto Filmimaa, 2008.

Talvivaaran miehet, ohjaus Markku Heikkinen, tuotanto Zone2 Pictures, 2015.

Tuntematon pakolainen, ohjaus Hamy Ramezan, tuotanto ITV Studios Finland, 2016.

Vapaaehtoiset, ohjaus Rostislav Aalto, *Pakolainen ja minä* -sarja, tuotanto Zen Media, 2016.

Elina Hirvonen: Erimieliset. Kiehumispiste-elokuva yhteiskunnallisen polarisaation kuvaajana

Baldwin, Belinda ja Bahar, Robert. "Docs That Make a Difference: The Politics of Political Documentaries", *The IDA Documentary Magazine*, 3.4.2004. Ladattu 8.9.2020. www.documentary.org/magazine/docs-make-difference-politics-political-documentaries

Brandsma, Bart. *Polarisation: Understanding the dynamics of us versus them*. Amsterdam: BB in Media, 2017.

Grundhauser, Eric. "Did a Silent Film About a Train Really Cause Audiences to Stampede?", *Atlas Obscura*, 3.11.2016. Ladattu 8.9.2020. www.atlasobscura.com/articles/did-a-silent-film-about-a-train-really-cause-audiences-to-stampede

Grierson, John. "Searchlight on Democracy." Teoksessa *Grierson on Documentary*, toim. Forsyth Hardy. Berkeley ja Los Angeles: University of California Press, 1966.

Kiehumispiste-vaikuttavuuskampanjan loppuraportti, 2018. Ladattu 25.3.2020. mouka.fi/wp-content/uploads/2018/04/Kiehumispisteen-kampanjaraportti.pdf

Helke, Susanna. "Repeämän hetket. Toisen elämä ja radikaali tasa-arvo." Teoksessa *Jacques Rancière ja erimielisyyden näyttämykset*, toim. Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto, 2017.

Mouffe, Chantal. "The Populist Moment", *OpenDemocracy*, 21.11.2016. Ladattu 8.9.2020. www.opendemocracy.net/democraciabiirta/chantal-mouffe/populist-moment

Wodak, Ruth. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Lontoo: Sage Publishing, 2015.

Elokuvat

Hunger, ohjaus ja tuotanto The Workers Film and Photo League, 1932.

L'arrivée d'un train en gare de La Ciotat, ohjaus Auguste Lumière ja Louis Lumière, tuotanto Lumière, 1895.

Kiehumispiste, ohjaus Elina Hirvonen, tuotanto Mouka Filmi, 2017.

Timo Korhonen: Aina mun pitää. Elokuvat punkyhtyeestä ilmentävät mahdollisuuksien politiikkaa

Barnouw, Erik. *Documentary: A History of the Non-Fiction Film*. New York: Oxford University Press, 1993.

Christensen-Styrnö, Maria Bee ja Bruun Eriksen, Camilla. "Madeline Stuart as Disability Advocate and Brand." Teoksessa *Disability, Media, and Representations*, toim. Jacob Johanssen ja Diana Garrisi, 35–50. New York: Routledge, 2020.

Debbie, Rodan, Ellis, Katie ja Lebeck, Pia. *Disability, Obesity and Ageing: Popular Media Identifications*. Farnham Surrey: Ashgate, 2014.

Eisenstein, Sergei. *Elokuvan muoto*. Suom. Antero Tiusanen. Helsinki: Love kirjat, 1978.

Ekholm, Elina ja Teittinen, Antti. *Vammaiset nuoret ja työntekijäkansalaisuus. Osallistumisen esteitä ja edellytyksiä*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 133. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.

Elman, Julie P. *Chronic Youth: Disability, Sexuality, and U.S. Media Cultures of Rehabilitation*. New York: New York University Press, 2014.

Elomaa, Pekka ja Kemppainen, Jouni K. *We're coming to let's go*. Helsinki: Teos, 2017.

Esping, Ingrid. *Kampen om Verkligheten*.

Tukholma: Hjalmarson & Högberg Bokförlag, 2001.

Esping-Andersen, Gösta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Esping-Andersen, Gösta. "After the Golden Age? Welfare state dilemmas in a global economy." Teoksessa *Welfare states in transition. National adaptations in global economies*, toim. Gösta Esping-Andersen. Lontoo: UNRISD, 1996.

Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press, 1997.

Giddens, Anthony. *Beyond left and right: the future of radical politics*. Cambridge: Polity Press, 1994.

Hara, Kazuo. *Camera Obtrusa: The Action Documentaries of Hara Kazuo*. Los Angeles: Kaya Press, 2009.

Helkama, Klaus. *Suomalaisten arvot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.

Helke, Susanna. *Nanookin jälki*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu A65, 2016.

Helsingin kaupungin vammaisneuvoston lausunto 14.2.2019. Diaarinumero HEL 2018-011679. www.hel.fi/static/liitteet-2019/Kaupunginkanslia/Vammaisneuvosto/Vammaisneuvosto/2019/Lausunnot/vn-lausunto-vepsan-aloite.pdf

Hiilamo, Heikki ja Saari, Juho. "Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 13–36. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Hiilamo, Heikki. "Sosiaaliset mahdollisuudet." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 211–235. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Hiilamo, Heikki. *Uusi hyvinvointivaltio*. Helsinki: Like, 2011.

Kehitysvammaliitto, "Kehas-ohjelma vähensi laitoksissa asuvien määrää – tavoitetta ei silti saavutettu", uutinen verkkosivuilla 18.11.2020. www.kehitysvammaliitto.fi/kehas-ohjelma-vahensi-laitoksissa-asuvien-maaraa-tavoitetta-ei-silti-saavutettu/

Kehitysvammaliitto, "Kehitysvammaisuus", ladattu 13.11.2021. <https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/>

Kehitysvammaliitto, "Lainsäädäntö", ladattu 13.11.2021. <https://www.kehitysvammaliitto.fi/kehitysvammaisuus/lainsaadanto/>

Kehitysvammaliitto, "Palkkaa työstä – Kehitysvammaisten ihmisten työtoiminta uudistettava kokonaisvaltaisesti", uutinen verkkosivuilla 16.9.2019. www.kehitysvammaliitto.fi/palkkaa-tyosta-kehitysvammaisten-ihmisten-tyotoiminta-uudistettava-kokonaisvaltaisesti

Laki kehitysvammaisten erityis-huollosta, 519/1977.

Lampinen, Reija. *Omat polut! Vammaisesta lapsesta täysvaltaiseksi aikuiseksi*. Helsinki: Edita, 2007.

McKay, George. *Shakin' All Over: Popular Music and Disability*. Michigan: University of Michigan Press, 2013.

Mitchell, David T. ja Snyder, Sharon L. *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000.

Mithout, Anne-Lise. "Representations of Female Disability in Japanese Television Dramas." Teoksessa *Disability, media, and representations: other bodies*, toim. Jacob Johansson ja Diana Garrisi. New York: Routledge, 2020.

Moberg, Sakari ja Vehmas, Simo. "Erityiskasvatuksen perusteet ja käytännöt." Teoksessa *Erityispedagogiikan perusteet*, toim. Sakari Moberg, Jarkko Hautamäki, Joel Kivirauma, Ulla Lahtinen, Hannu Savolainen ja Simo Vehmas, 47–74. Helsinki: WSOY, 2009.

Morris, Jenny. *Pride against prejudice. Transforming attitudes to disability*. Lontoo: Women's Press, 1991.

Nelson, Robert. H. *Lutheranism and*

the Nordic Spirit of Social Democracy. Aarhuus: Aarhuus University Press, 2017.

Nichols, Bill. *Introduction to Documentary*. Bloomington ja Indianapolis: Indiana University Press, 2001.

Niemelä, Markku ja Brandt, Krista (toim.). *Kehitysvammaisten yksilöllinen asuminen. Pitkäaikaisesta laitotasumisesta kohti yksilöllisempiä asumisratkaisuja*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2008.

Niiniluoto, Ilkka. "Tieteen tunnuspiirteet." Teoksessa *Tutkijan eettiset valinnat*, toim. Sakari Karjalainen, Veikko Launis ja Juhani Pietarinen. Helsinki: Gaudeamus, 2002.

Nussbaum, Martha. "Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education", *Journal of Human Development and Capabilities* 7, nro 3 (2006): 385–395.

Pfeiffer, David. "Overview of the disability movement. History, legislative record, and political implications", *Policy Studies Journal* 21, nro 4 (joulukuu 1993): 724–734.

Rancière, Jaques. *Vapautunut katsoja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.

Reinikainen, Marjo-Riitta. *Vammaisuuden sukupuolittuneet ja sortavat diskurssit. Yhteiskunnallis- diskursiivinen näkökulma vammaisuuteen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 2007.

Ritakallio, Veli-Matti. "Vauraudesta osattomiksi jääneet." Teoksessa *Talouskasvun hedelmät – kuka sai ja kuka jäi ilman*, toim. Heikki Taimio, 122–140. Helsinki: Työväen sivistysliitto, 2007.

Robb, John. *Punk – brittipunkin haastatteluhistoria*. Suomentaja Ilkka Salmenpohja. Helsinki: Like, 2007.

Saari, Juho. *Onnellisuuspolitiikka – Kohti sosiaalisesti kestäväää Suomea*. Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiön julkaisuja 1/2012.

Sabin, Roger, (toim.). *Punk rock: so what? The cultural legacy of punk*. Lontoo ja New York: Routledge, 1999.

Shakespeare, Tom. *Disability: The Basic*. Lontoo: Routledge, 2017.

Siltala, Juha. *Työelämän huonontumisen*

lyhyt historia. Helsinki: Otava, 2004.

Siltala, Juha. *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Helsinki: Otava, 2017.

Similä, Ville ja Vuorela, Mervi. *Valtio vihaa sua – Suomalainen punk ja hardcore 1985–2015*. Helsinki: Like, 2015. Sosiaalihuoltolaki, 710/1982.

Thaler, Richard H. ja Sunstein, Cass R. *Nudge – Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven ja Lontoo: Yale University Press, 2008.

Teittinen, Antti. "Vammaisten laitos-historiasta kohti kansalaisuutta", *Elore* 21, nro 1 (2014). <https://doi.org/10.30666/elore.79121>

Teittinen, Antti. "Myönteisten mahdollisuuksien politiikka ja kehitysvamma." Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin*, toim. Heikki Hiilamo ja Juho Saari, 155–178. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.

Vehmas, Simo. "Erityispedagogiikka ja etiikka." Teoksessa *Erityispedagogiikan perusteet*, toim. Sakari Moberg, Jarkko Hautamäki, Joel Kivirauma, Ulla Lahtinen, Hannu Savolainen ja Simo Vehmas, 103–122. Helsinki: WSOY, 2009.

Vesala, Hannu T., Klem, Simo ja Ahlsten, Marika. *Kehitysvammaisten ihmisten työtilanne 2013–2014*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, 2015.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim." Teoksessa *Image Ethics, The Moral Rights of Subjects in Photographs, Film and Television*, toim. Larry Gross, John Stuart Katz ja Jay Ruby. New York ja Oxford: Oxford University Press, 1988.

Winston, Brian. *Claiming the Real. Griersonian Documentary and Its Legitimations*. Lontoo: British Film Institute, 1995.

Wolter, Debra ja Blake, Mark (toim.). *Punk – the whole story*. Lontoo: Dorling Kindersley, 2008.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista, 27/2016.

Elokuvat

Hiljainen oopperalaulaja, ohjaus Anna Blom, tuotanto Långfilm Oy, 2011.

Kovasikajuttu, ohjaus Jukka Kärkkäinen ja J-P Passi, tuotanto Sami Jahnukainen / Mouka Filmi Oy, 2012.

Tokasikajuttu, ohjaus Jukka Kärkkäinen ja J-P Passi, tuotanto Sami Jahnukainen / Mouka Filmi Oy, 2017.

Goodbye CP, ohjaus Kazuo Hara, tuottaja: Sachio Kobayashi / Shisso Productions, Green Lawn ja Japan CP Association, 1972.

Maddy the Model, ohjaus Jane Magnusson, tuotanto B-Reel Films, Ruotsi, 2020.

Rakastaa, ei rakasta, ohjaus Jaakko Virtanen, tuotanto Jaakko Virtanen / Jaakko Ilkka Productions, 1995.

Sampsä ja Niki, ohjaus Kirsi Mattila, tuotanto Kaarle Aho / Making Movies, 2002.

Vähän kunnioitusta, ohjaus Pekka Karjalainen, tuotanto Riikka Poulsen / Meguru Production Oy, 2010.

Heta Kaisto ja Katja Lautamatti: Satavuotias yö. Suomen sisällissota, ylisukupolvinen muisti ja empaattinen kuuntelija

Agamben, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. New York: Zone Books, 2002.

Alanko, Outi. "Kirjallisuuden mahdoton katse – Katseen ja kielen väkivalta Maurice Blanchot'n mukaan", *niin&näin*, nro 4 (2003): 36–41.

Alanko-Kahiluoto, Outi. *Writing Otherwise than Seeing – Writing and Exteriority in Maurice Blanchot*. Helsinki: Helsinki University Press, 2007.

Alexander, Jeffrey. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 2004.

Alexander, Jeffrey C. *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity Press, 2012.

- Al-Kassim, Dina. "Crisis of the Unseen: Unearthing the Political Aesthetics of Hysteria in the Archaeology and Arts of the New Beirut", *Parachute* nro 108, (2002).
- Appadurai, Arjun. "Archive and Aspiration". Teoksessa *Information is Alive*, toim. J. Brouwer ja A. Mulder, 14–25. Rotterdam: V2_Publishing / NAI Publishers, 2003.
- Arendt, Hannah. *Men in Dark Times*. New York: Harvest book, 1968.
- Assmann, Aleida. "The Empathetic Listener and the Ethics of Storytelling". Teoksessa *Storytelling and Ethics: literature, visual arts, and the power of narrative*, toim. Hanna Meretoja ja Colin Davis, 203–218. New York ja Lontoo: Routledge, 2018.
- Blanchot, Maurice. *The Writing of the Disaster*. Käännös Ann Smock. Lincoln ja Lontoo: University of Nebraska Press, 1995.
- ten Brink, Joram. "Animating Trauma: Waltz with Bashir, David Polonsky". Teoksessa *Killer Images: Documentary Film, Memory and the Performance of Violence*, toim. Joram ten Brink ja Joshua Oppenheimer. New York: Columbia University Press, 2012.
- Bruns, Gerald L. *Maurice Blanchot: The Refusal of Philosophy*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997.
- Celan, Paul. *Niin kuin kivelle puhutaan*. Käännös Jukka Koskelainen. Helsinki: Tammi, 1993.
- Derrida, Jacques. "The Poetics and Politics of Witnessing". Teoksessa *Sovereignities in Question: The Poetics in Paul Celan*, toim. Thomas Dutoit ja Outi Pasanen, 65–96. Käännös Outi Pasanen. New York: Fordham University Press, 2005.
- Dotto, Simone. "Notes for a History of Radio-Film: Cinematic Imagination and Intermedia Forms in Early Italian Radio", *Cinéma & Cie* XVI, nro 26–27 (2016).
- Edkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge ja New York: Cambridge University Press, 2003.
- Foucault, Michel. *Tiedon arkeologia*. Tampere: Vastapaino, 2005.
- Gilbert, Alan. "Walid Raad's Spectral Archive, Part One: Historiography as Process", *E-flux Journal*, nro 69 (2016). Ladattu 27.8.2020. www.e-flux.com/journal/69/60594/walid-raad-s-spectral-archive-part-i-historiography-as-process.
- Gilbert, Alan. "Walid Raad's Spectral Archive, Part Two: Testimony of Ghosts", *E-flux Journal* nro 69 (2016). Ladattu 27.8.2020. www.e-flux.com/journal/71/60536/walid-raad-s-spectral-archive-part-ii-testimony-of-ghosts
- Guynn, William. *Unspeakable Histories. Film and the Experience of Catastrophe*. New York: Columbia University Press, 2016.
- Hill, Leslie. *Maurice Blanchot and Fragmentary Writing – A Change of Epoch*. Lontoo: Continuum, 2012.
- Häggman, Kai. *Pieni kansa, pitkä muisti – Suomalaisen kirjallisuuden seura talvisodasta 2000-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1403. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2015.
- Hongisto, Ilona. *Soul of the Documentary*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.
- Juhász, Alexandra ja Lebow, Alisa. "Introduction: A World Encountered." Teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, toim. Alexandra Juhász ja Alisa Lebow. Malden, MA: John Wiley & Sons Inc, 2015.
- Kalha, Harri. "Ainutkertaisuuden ambivalenssi: Walter Benjamin, aura ja 'taideteollistumisen' uhka", *Tahiti* 4, nro 3 (2014).
- Kapchan, Deborah. "Listening Acts: Witnessing the Pain (and Praise) of Others". Teoksessa *Theorizing Sound Writing*, toim. Deborah Kapchan, 277–293. Middletown: Wesleyan University Press, 2017.
- Korhonen, Kuisma. *Lukijoiden yhteisö. Ystävyydestä, kansanmurhasta, itkevistä kivistä*. Helsinki: BTJ Finland oy, 2011.
- LaBelle, Brandon. *Lexicon of the Mouth: Poetics and Politics of Voice and the Oral*

Imaginary. New York: Bloomsbury, 2014.

LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2014.

Lindberg, Susanna. "Suomentajan alkusanat". Teoksessa *Kirjallinen avaruus*, Maurice Blanchot. Helsinki: ai-ai, 2003.

Lintunen, Tiina ja Tikka Marko. "Miksi Hennalan vankileirin naiset surmattiin? – Tuore teos yrittää selvittää vuoden 1918 tapahtumia, mutta tarjoaa totuuden sijasta väritettyjä muistoja", *Helsingin Sanomat*, 28.4.2018.

Liski, Virva. "Tärkeä tutkimus kärsii lähteidenkäytön ongelmista", *Historiallinen aikakauskirja* 116, nro 2 (2018): 219–221.

Liukkonen, Marjo. *Hennalan naismurhat 1918*. Tampere: Vastapaino, 2018.

Meretoja, Hanna. *The Ethics of Storytelling: Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. New York: Oxford University Press, 2018.

Nancy, Jean-Luc. *Listening*. New York: Fordham University Press, 2007.

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*. Bloomington (Ind.): Indiana University Press, 1991.

Näre, Sari. "Naisten ja tyttöjen joukko-murhakaan ei vanhene koskaan", *Sosiologia* 55, nro 3 (2018): 298–301.

Peltonen, Ulla-Maija. *Barbaria ja unohtus – Historian kipujälkiä*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020.

Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Peltonen, Ulla-Maija. *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996.

Raad, Walid. *The Atlas Group*. Ladattu 16.9.2020. www.theatlasgroup1989.org

Raad, Walid. "Notebook Volume 38:

Already been in a lake of fire", *The Atlas Group*. Ladattu 16.9.2020. www.theatlasgroup1989.org/n38

Reiners, Ilona. *Taiteen muisti: Tutkielma Adornosta ja Shoahista*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2001.

Roselius, Aapo. *Isänmaallinen kevät: Vapausotamyitin alku-lähteillä*. Helsinki: Tammi, 2013.

Saxton, Libby. "Anamnesis and Bearing Witness: Godard/Lanzmann." Teoksessa *Forever Godard*, toim. J. Williams, M. Temple ja M. Witt. Lontoo: Black Dog, 2004.

Saxton, Libby. *Haunted images: Film, Ethics, Testimony and the Holocaust*. Lontoo & New York: Wallflower Press, 2008.

Siltala, Juha. *Sisällissodan psyko-historia*. Helsinki: Otava, 2009.

Sharma, Aparna. *Documentary Films in India: Critical Aesthetics at Work*. Lontoo: Palgrave Macmillan UK, 2015.

Sobchack, Vivian. "Afterword. Media-archaeology and Re-presenting the Past". Teoksessa *Media Archaeology: Approaches, Applications and Implications*, toim. Jussi Parikka ja Erkki Huhtamo. Berkeley, Los Angeles ja Lontoo: University of California Press, 2011.

de Sousa Dias, Susana. "(In)visible Evidence". Teoksessa *A Companion to Contemporary Documentary Film*, toim. Alexandra Juhasz ja Alisa Lebow. Malden, MA: John Wiley & Sons Inc, 2015.

Teräs, Kari. "Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta?", *Alusta* 6.7.2018. alusta.uta.fi/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta

Toufic, Jalal. *Forthcoming*. Berkeley: Atelos, 2000.

Walker, Janet. *Trauma cinema: Documenting incest and the Holocaust*. Berkeley: University of California Press, 2005.

Voegelin, Salomé. *Listening to Noise and Silence – Toward a Philosophy of Sound*. New York: Continuum, 2010.

Elokuvat

Fellmanin pelto, ohjaus Kaisa Salmi, tuotanto Kaisa Salmi, 2013.

Hilja, punaisen tyttö, ohjaus Sini Järnström, tuotanto Tampereen ammattikoulu, 2006.

Histoire(s) du cinéma, ohjaus Jean-Luc Godard, 1988.

Missing Picture, ohjaus Rithy Panh, tuotanto Catherine Dussart Productions, ARTE ja Bophana Production, 2013.

Shoah, ohjaus Claude Lanzmann, tuotanto BBC, Historia, Les Films Aleph ja Ministère de la Culture de la République Française, 1985.

Veripelto, ohjaus ja käsikirjoitus Kaisa Salmi, tuotanto Kaisa Salmi, 2018.

Yö ja usva, ohjaus Alain Resnais, tuotanto Anatole Dauman, Philippe Lifchitz ja Samy Halfon, 1956.

Hanna Kuusela: Repeämän sanat

Airio, Ilpo (toim.). Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa – Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kela Teemakirja 9, 2013.

Alasuutari, Pertti. Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994. Tampere: Vastapaino, 1996.

Anttonen, Anneli ja Sipilä, Jorma. "Universalismi Britannian ja Pohjois-maiden sosiaalipolitiikassa." *Janus* 18, nro 2 (2010): 104–120.

Autto, Janne. "Kulttuuriset oikeutukset paikallisissa päivähoitokeskusteluissa." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 278–308. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.

Autto, Janne ja Nygård, Mikael (toim.). Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus.

Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.

Barry, Norman P. The New Right. Lontoo: Croom Helm, 1987.

Bonoli, Giuliano ja Natali, David (toim.). The Politics of the New Welfare State. Analysing Reforms in Western Europe. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Brady, David ja Lee, Hang Young. "The rise and fall of government spending in affluent democracies, 1971–2008", *Journal of European Social Policy* 24, nro 1 (2014): 56–79.

Dean, Hartley. "The ethics of welfare-to-work", *Policy & Politics* 35, nro 4 (2007): 573–589.

Giddens, Anthony. The Third Way. The Renewal of Social Democracy. Cambridge: Polity Press, 1999.

Gilbert, Neil. Transformation of the Welfare State. The Silent Surrender of Public Responsibility. Oxford ja New York: Oxford University Press, 2004.

Harvey, David. A Brief History of Neoliberalism. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Hasson, Yossi, Tamir, Maya, Brahm, Kea S., Cohrs, J. Christopher ja Halperin, Eran. "Are liberals and conservatives equally motivated to feel empathy toward others?", *Personality and Social Psychology Bulletin* 44, nro 10 (2018): 1449–1459.

Hautamäki, Antti. "Spontaaniin yhteiskuntaan – hyvinvointia ilman valtiota." Teoksessa *Hyvinvointivaltio ristiaallokossa*, toim. Jan-Otto Andersson, Antti Hautamäki, Riitta Jallinoja, Ilkka Niiniluoto ja Hannu Uusitalo, 134–246. Helsinki: WSOY, 1993.

Heiskala, Risto ja Luhtakallio, Eeva (toim.). Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta? Helsinki: Gaudeamus, 2006.

von Hertzen, Gustav. "Hyvinvointivaltion murhenäytelmä." Teoksessa *Hyvinvointivaltion murhenäytelmä. Kansalaisten itsetpetos*, toim. Tom Palmer, 7–9. Helsinki: Libera, 2012.

Hirschman, Albert O. The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility,

- Jeopardy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
- Julkunen, Raija.** *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 2001.
- Julkunen, Raija.** *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Stakes, 2006.
- Julkunen, Raija.** "Vastuupuheen esiinmarssi", *Yhteiskuntapolitiikka* 71, nro 5 (2006): 533–540.
- Julkunen, Raija.** "Aktivointipoliittika hyvinvointivaltion paradigman muutoksena." Teoksessa *Kaikki työuralle. Työttömien aktiivipoliittikkaa Suomessa*, toim. Vappu Karjalainen ja Elsa Keskitalo, 21–44. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, 2013.
- Julkunen, Raija.** *Muuttuvat hyvinvointivaltio. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, SoPhi, 2017.
- Kainulainen, Sakari ja Saari, Juho.** "Samassa veneessä: empatia-kuilujen poliittinen ulottuvuus Suomessa", *Politiikka* 60, nro 4 (2018): 310–323.
- Kananen, Johannes (toim.).** *Kilpailuvallion kyydissä: Suomen hyvinvointimallin tulevaisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 2017.
- Kantola, Anu ja Kuusela, Hanna.** *Huipputulokset. Suomen rikkain promille*. Tampere: Vastapaino, 2019.
- Karjalainen, Anne-Maria, Luodonpää-Manni, Milla ja Laippala, Veronika.** "Hyvinvointivaltio ja kielitietoisuus: hyvinvoinnin diskurssit neljän suurimman puolueen eduskuntavaaliohjelmassa." Teoksessa *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa – Language awareness in an increasingly unequal society*, toim. Sirkku Latomaa, Emilia Luukka ja Niina Lilja, 114–132. AFinLAN vuosikirja 2017. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 75. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys, 2017.
- Kettunen, Pauli.** "Hyvinvointivaltion yhteiskunta." Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 71–109. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.
- Kiander, Jaakko.** *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, 2001.
- Kosunen, Virpi.** "Lama ja sosiaaliturvan muutokset 1990-luvulla." Teoksessa *Leikkausten hinta*, toim. Matti Heikkilä ja Hannu Uusitalo, 45–101. Stakes raportteja 208. Helsinki: Stakes, 1997.
- Laihiala, Tuomo ja Ohisalo, Maria.** "Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisien ansaitsevuudesta." Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 233–258. Tampere: Tampere University Press, 2017.
- Lakoff, George.** *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago ja Lontoo: University of Chicago Press, 1996/2016.
- Lamont, Michèle, Beljeau, Stefan & Clair, Matthew.** "What is missing? Cultural processes and causal pathways to inequality", *Socio-Economic Review* 12, nro 3 (2014): 573–608.
- Lindholm, Christer.** *Totuuden jälkeinen talouspolitiikka – Thatcherista Trumpiin*. Tampere: Vastapaino, 2019.
- Löppönen, Paavo.** *Vapauden markkinat. Uusliberalismin kertomus*. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Moilanen, Riikka.** Puheenvuoro, Oulun kaupunginvaltuuston kokous, 17.9.2018.
- Niinistö, Sauli.** Tasavallan presidentti Sauli Niinistön uudenvuodenpuhe 1.1.2013, YLE.
- Nygård, Mikael.** *Välfärdsstaten, partierna och marknaden. Den välfärdsideologiska förändringen inom fyra finländska partier under 1990-talet*. Turku: Åbo Akademis förlag, 2003.
- Nygård, Mikael.** "Hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon?" Teoksessa *Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus*, toim. Janne Autto ja Mikael Nygård, 136–166. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 2015.
- Nygård, Mikael.** "Från välfärdsstat till tävlingsstat – om statens och socialpolitikens roll i den globala kapitalismens tid." Teoksessa *Politikens villkor i den*

globaliserade världen. En antologi om politikens och de politiska partiernas förändrade ramvillkor, toim. Axel Rappe ja Mikael Nygård, 113–152. Göteborg: Daidalos, 2012.

Ohisalo, Maria ja Saari, Juho (toim.). *Kuka seisoo leipäjonossa?* Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö, 2014.

Saari, Juho (toim.). *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saari, Juho, Behm, Miia ja Lagus, Krista. "Sosiaalipummi! – Moraalipaniikki 2010-luvun Suomessa." Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 207–232. Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saari, Juho, Kainulainen, Sakari ja Mutanen, Anna. "Köyhyyshäkartta. Kuka pitää köyhää laiskana?" Teoksessa *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, toim. Juho Saari, 189–206. Tampere: Tampere University Press, 2017.

Saarinen, Arttu, Salmenniemi, Suvi ja Keränen, Harri. "Hyvinvointivaltiota hyvinvoivaan valtioon. Hyvinvointi ja kansalaisuus suomalaisessa poliittisessa diskurssissa", *Yhteiskuntapolitiikka* 79, nro 6 (2014): 605–618.

Streeck, Wolfgang. *Ostettua aikaa. Demokraattisen kapitalismin lykätty kriisi*. Tampere: Vastapaino, 2015.

Summa, Hilkka. "Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus." Teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, toim. Kari Palonen ja Hilkka Summa, 51–83. Tampere: Vastapaino, 1996.

Sunesson, Sune, Blomberg, Staffan, Edebalk, Per Gunnar, Harrysson, Lars, Magnusson, Jan, Meeuwisse, Anna, Petersson, Jan ja Salonen, Tapio. "The Flight from Universalism", *European Journal of Social Work* 1, nro 1 (1998): 19–29.

de Swaan, Abram. "Elite perceptions of the poor: reflections on a comparative research project." Teoksessa *Elite*

Perceptions of Poverty & Inequality, toim. Elisa P. Reis ja Mick Moore, 182–194. Lontoo ja New York: Zed Books, 2005.

Taylor-Gooby, Peter (toim.). *Ideas and Welfare State Change in Western Europe*. Lontoo ja New York: Palgrave, 2005.

Timonen, Virpi. *Restructuring the Welfare State. Globalization and social policy reform in Finland and Sweden*. Cheltenham: Edward Elgar, 2003.

Trout, J. D. *Empathy Gap: Building bridges to the good life and the good society*. Lontoo: Penguin Books, 2009.

Tuomala, Matti. *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*. Tampere: Vastapaino, 2019.

Wass, Hanna, Weckroth, Mikko, Kantola, Anu, Kuusela, Hanna ja Kempainen, Teemu. "Tulot tai ulos? Käytävissä olevien tulojen yhteys suomalaisten asenteisiin tulo- ja varallisuuserojen hyväksyttävyydestä", *Yhteiskunta-politiikka* 86, nro 3 (2021): 309–322.

Wiberg, Matti. *Julkea sektori. Näin byrokratia vaalii omia etujaan*. Helsinki: Eva ja Taloustieto 2014.

Reetta Huhtanen: Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa

Anemone, Anthony. "The Anti-World of Daniil Kharms: On the Significance of the Absurd." Teoksessa *Daniil Kharms and the Poetics of the Absurd*, toim. Neil Cornwell, 71–93. Lontoo: Macmillan, 1991.

Arthur, Paul. "Jargons of Authenticity." Teoksessa *Theorizing Documentary*, toim. Michael Renov, 108–134. Lontoo ja New York: Routledge, 1993.

Bergson, Henri. *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä*. Helsinki: Loki-kirjat, 2000.

Bonnefoy, Claude. *Conversations with Eugène Ionesco*. Lontoo: Faber and Faber, 1970.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus*

and Other Essays. New York: Vintage Books, 1991.

Critchley, Simon. *On Humour. Lontoo ja New York*: Routledge, 2002.

Esslin, Martin. *The Theatre of the Absurd*. Lontoo: Penguin Books, 1983.

Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978–1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.

Foucault, Michel. *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Helsinki: Gaudeamus, 2010.

Gibian, George. "Introduction: Daniil Kharms and Alexander Vvedensky." Teoksessa *The Man with the Black Coat. Russia's Literature of the Absurd*. toim. Daniil Kharms ja Alexander Vvedensky, 1–42. Illinois: Northwestern University Press, 1987.

Grierson, John. "The Course of Realism." Teoksessa *Grierson on Documentary*, toim. Forsyth Hardy, 199–211. Lontoo: Faber and Faber Limited, 1966.

Harms, Daniel. *Perinpohjainen tutkimus*. Turku: Savukeidas, 2008.

Helke, Susanna. *Nanookin jälki: Tyyli ja metodi dokumentaarisen ja fiktiivisen elokuvan rajalla*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 65. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 2006.

Holm, Nicholas. "The Distribution of the Nonsensical and the Political Aesthetics of Humour", *Transformations: Journal of Media & Culture*, nro. 19 (tammikuu 2011).

Ionesco, Eugène. "The Playwright's role", haastattelu Kenneth Tynan, *Observer*, 29.7.1958.

Katainen, Jyrki. "Katainen: Olemme pelottavien asioiden äärellä", haastattelu Vappu Kaarenoja, *Helsingin Sanomat*, 4.8.2011.

Korkman, Sixten. Haastattelu Virpi Hukkanen, *Yle Uutiset*, 8.8.2011.

Morreal, John. *The Philosophy of Laughter and Humor*. Albany: State University of New York Press, 1987.

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*.

Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Nichols, Bill. *Blurred Boundaries: Questions of Meaning in Contemporary Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Rancière, Jacques. *Aistittavan osa. Esteettinen ja poliittinen*. Vantaa: Apeiron, 2006.

Rancière, Jacques. "The Thinking of Dissensus." Teoksessa *Reading Rancière*, toim. Paul Bowman ja Richard Stamp, 1–17. New York: Continuum, 2011.

Rancière, Jacques. *Vapautunut katsoja*. Helsinki: Tutkijaliitto, 2016.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and Its Limitations*. Lontoo: BFI, 1995.

Vogels, Jonathan B. *The Direct Cinema of David and Albert Maysles*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 2005.

Yankelevich, Matvei. "Introduction: The Real Kharms." Teoksessa *Today I Wrote Nothing*, toim. Daniil Kharms, 11–40. New York ja Lontoo: Ardis Books, 2009.

Elokuvat

Aatos ja Amine, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Zone 2 Pictures Oy, 2019.

Atomic Cafe, ohjaus Jayne Loader & Kevin Rafferty, tuotanto The Archives Project, 1982.

Talousennustajat, ohjaus Reetta Huhtanen, tuotanto Aalto-yliopisto / YLE, 2015.

Susanna Helke: Lauluja kestävyysvajeesta. Armotonta menoa -elokuvan keinoista ja yhteiskunnallisen dokumentaarin ehdoista

Barnouw, Erik. *Documentary: A History of the Non-Fiction Film*. New York: Oxford University Press 1994 (1974).

Benjamin, Walter. "The Work of Art in the Age of Its Mechanical Reproducibility."

Teoksessa *Walter Benjamin, Selected Writings*, Vol. 4, 1938–40, toim. Howard Eiland ja Michael Jennings. Cambridge: Belknap Press, 2006.

ten Brink, Joram. "Re-Enactment, the History of Violence and Documentary Film." Teoksessa *Killer Images: Documentary Film, Memory and the Performance of Violence*, toim. Joram ten Brink ja Joshua Oppenheimer. Lontoo ja New York: Wallflower Press, 2012.

Brown, Wendy. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books, 2015.

Bruzzi, Stella. *New Documentary: A Critical Introduction*. Lontoo ja New York: Routledge, 2000.

Grierson, John. "Public Relations, Propaganda and Documentary Film 1900–39." Teoksessa *The Documentary Film Movement: An Anthology*, toim. Ian Aitken. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

Helke, Susanna. "The Documentarist and His Poor: On Radical Otherness and the Exuberance of the Have-Nots", *Post Script: Essays in Film and the Humanities* 36, nrot 2 ja 3 (2017).

Helke, Susanna. "Repeämän hetket: Toisen elämä ja radikaali tasa-arvo." Teoksessa *Jacques Rancière ja erimielisyyden näyttämöt. Poliittikka, oikeus, taide*, toim. Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto, 2017.

Helke, Susanna. "Tunteiden ja minän tarinoita. Tunnekuultuuri, terapia-narratiivi ja poliittisen mahdollisuus dokumentaarisessa elokuvassa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 62–107. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Huhtanen, Reetta. "Naurun politiikka. Absurdin keinoista yhteiskunnallisessa dokumentaarissa." Teoksessa *Repeämän kuvat. Dokumentaarinen elokuva ja hyvinvointivaltion murtumia*, toim. Susanna Helke ja Essi Viitanen, 330–351. Espoo: Aalto ARTS Books, 2022.

Jameson, Fredric. *Political Unconscious*. Alkuperäinen teos 1981. London: Routledge, 2002.

Kantola, Anu. *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talous-kriisissä*. Helsinki: Loki, 2002.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Koikkalainen, Petri. "Managerialismi ideologiana", *niin&näin* nro 4 (2012).

Louis, Edouard. "The State of the Political Novel: An Interview with Édouard Louis", haastattelu Ane Farsethås. *The Paris Review*, 3.5.2016. www.theparisreview.org/blog/2016/05/03/the-state-of-the-political-novel-an-interview-with-edouard-louis

Nichols, Bill. *Representing Reality: Issues and Concepts in Documentary*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.

Niney, François. *L'Épreuve du Réel à l'Écran*. Bryssel: D Boeck & Larcier s.a., 2000.

Patomäki, Heikki. *Yliopisto oyj. Tulosjohtamisen ongelmat –ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus, 2005.

Patomäki, Heikki. *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. Helsinki: WSOY, 2007.

Papadopoulos, Yannis. "Accountability and Multi-level Governance. More Accountability, Less Democracy?", *West European Politics* 35, nro 3 (2010): 1030–1049.

Rancière, Jacques. *The Ignorant Schoolmaster: Five Lessons in Intellectual Emancipation*. Kääntänyt Kristin Ross. Stanford: Stanford University Press, 1991.

Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and Philosophy*. Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 1999.

Rancière, Jacques. *The Philosopher and His Poor*. Kääntäneet John Drury, Corinne Oster ja Andrew Parker. Durham ja Lontoo: Duke University Press, 2004.

Rancière, Jacques. *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible.* New York: Continuum, 2006.

Rancière, Jacques. "Vapautunut katsoja". Suomentanut Janne Porttikivi. Liikkeellä marraskuussa -festivaalin ohjelmakirja, 3–23. 2014.

Rosen, Philip. *Change Mummified: Cinema, Historicity, Theory.* Minneapolis ja Lontoo: University of Minnesota Press, 2001.

Räisänen, Perttu. "Esperi Caren toimitusjohtaja Aarnio-Isohanni irtisanoutuu – 'Henkilöstöasiat ovat jääneet liian vähälle huomiolle'", *Mediuutiset*, 29.1.2019. www.medi uutiset.fi/uutiset/esperi-caren-toimitusjohtaja-aarnio-isohanni-irtisanoutuu-henkilostoasiat-ovat-jaaneet-liian-vahalle-huomiolle/dc4a289c-6542-49cd-86ca-327c457ebc0c

Thompson, Kristin. *Breaking the Glass Armor: Neoformalist Film Analysis.* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1988.

Vaarama, Marja. "Suhtautuminen iäkkäisiin – onko yhteiskunnassamme ikäsyrjintää." Teoksessa *Suomiko onnellisen vanhuuden maa?*, toim. Timo Strandberg ja Eino Heikkinen. Helsinki: Into, 2021.

Winston, Brian. "The Tradition of the Victim in Griersonian Documentary." Teoksessa *New Challenges for Documentary*, toim. Alan Rosenthal, 269–287. Los Angeles: University of California Press, 1988.

Winston, Brian. *Claiming the Real: The Griersonian Documentary and its Limitations.* Lontoo: BFI, 1995.

Virtanen, Matti. "Eläkepommia ei tule", *Yhteiskuntapolitiikka* 69, nro 5 (2004).

Kuvalähteet

s. 16, 29, 108, 125, 136
Kerjäläiselokuva (2011),
© Avanton Productions,
kuvaaja Jyri Hakala

s. 38 *Kosminen näytelmä*
(2005), © Jouni Hiltunen /
Katharsis Films

s. 53 *Presidentintekijät*
(2014), © Helsinki-filmi

s. 62 *Matka minuksi* (2014),
© Avanton Productions,
kuvaaja Päivi Kettunen

s. 75 *Matka minuksi* (2014),
© Avanton Productions,
kuvaaja Tuomo Hutri

s. 88 *Tavarataivas* (2013),
© Unikino, kuvaaja Petri
Luukkainen

s. 99 *Tavarataivas* (2013),
© Unikino, kuvaaja
Jesse Jokinen

s. 150 *Nälkämaan Sampo*
(2016), © Luxian Productions,
kuvaaja Mika Mattila

s. 161 *Nälkämaan Sampo*
(2016), © Luxian Productions,
kuvaaja Tommi Taipale

s. 168 *Odotus* (2016),
Pakolainen ja minä -sarjasta,
© Zen Media, kuvaaja
Janne Häkkinen

s. 175 *Jättiläinen* (2016),
© Helsinki-filmi,
kuvaaja Malla Hukkanen

s. 182 *Vapaaehtoiset* (2016),
Pakolainen ja minä -sarjasta,
© Zen Media, kuvaaja
Rostislav Aalto

s. 194, 207, 212 *Kiehumispiste*
(2017), © Mouka Filmi, kuvaaja
Jarkko M. Virtanen

s. 220, 228, 246 *Tokasikajuttu*
(2017), © Mouka Filmi,
kuvaaja J-P Passi

s. 233 *Kovasikajuttu* (2012),
© Mouka Filmi, kuvaaja J-P Passi

s. 264, 271, 288 Hanna Koikkalainen

s. 330, 343 *Talousennustajat*
(2015), © Reetta Huhtanen,
kuvaaja Aarne Tapola

s. 352, 367 *Armotonta menoa –
hoivatyön lauluja* (2022),
© Road Movies,
kuvaaja Sari Aaltonen

Kiitos kaikille tuotantoyhtiöille
ja elokuvantekijöille, jotka
antoivat kirjaamme kuvat
ja luvat käyttää niitä!